

Управління освіти і науки
Чернігівської обласної державної адміністрації
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Ніжинський обласний педагогічний ліцей
Чернігівської обласної ради

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції
(м. Ніжин, 21 листопада 2014 р.)

Частина ІІ

Ніжин
2014

УДК 342.7(063)
ББК 67.91 я 4
П68

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол №5 від 25.12.2014 р.

Редакційна колегія:

Л.М. Мицик – кандидат історичних наук, доцент, декан історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

О.В. Желіба – кандидат політичних наук, завідувач кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

І.А. Городецька – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

О.С. Дудченко – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Права та обов'язки людини і громадянина в Україні : матеріали III Все-
П 68 української науково-практичної конференції, м. Ніжин, 21 листопада 2014 р.
/ уклад. О. С. Дудченко. – Частина II. – Ніжин : Видавництво НДУ
ім. М. Гоголя, 2014. – 181 с.

У збірнику містяться матеріали наукових праць студентів вищих навчальних закладів, що присвячені дослідженню проблем забезпечення прав людини в національному законодавстві.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів, науковців, практикуючих юристів.

*Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів.
За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідальні автори.*

**УДК 342.7(063)
ББК 67.91 я 4**

© Автори, 2014
© НДУ ім. М. Гоголя, 2014

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Калініна А.С.</i> Особливі юридичні конструкції у сучасному праві: презумпції, аксіоми, фікції.....	6
<i>Янкул А.М.</i> Сучасне розуміння правової доктрини.....	9
<i>Васильченко Т.О.</i> Юрій Крижанич про політико-правові засади російського самодержавства XVII ст.	12
<i>Горова А.О.</i> Становлення і розвиток законодавства про соціальний захист безпритульних дітей в 1920–1930-х рр.	16
<i>Гриневич М.В.</i> Ілля Шраг у контексті сучасних досліджень регіональної історії.....	20
<i>Данько О.М.</i> Німецька окупаційна політика у контексті прав і обов'язків населення Борзнянщини (1941–1945 рр.).....	22
<i>Кириченко Т.О.</i> Правове забезпечення проведення селянської реформи 1861 р. на Лівобережній Україні	25
<i>Копич В.А.</i> Сповідні розписи як церковно-статистичні документи (на прикладі розпису церкви Пресвятої Богородиці Покровської м. Любеч за 1740 рік).....	31
<i>Кошова І.А.</i> Дослідження Руської Правди в радянській історіографії.....	34
<i>Савосько О.С.</i> Документи з обліку населення Чернігова в першій половині XVIII ст.	38
<i>Фабриченко А.Г.</i> Умови примусової репатріації радянських громадян до СРСР після другої світової війни.	42
<i>Хоменко О.М.</i> Скіфська правова система: джерела і норми.....	44

СЕКЦІЯ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Барчук В.</i> Правовий статус біженців в Україні	48
<i>Бондаренко Ж.П.</i> Правове регулювання впровадження електронного урядування в Україні.....	50
<i>Гарат М.Р.</i> Конституційно-правові засади забезпечення житлом громадян в Україні.....	54
<i>Софійчук Л.</i> Корупція в Україні	57

СЕКЦІЯ 3. АДМІНІСТРАТИВНЕ, КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Криворучко М.В., Лебідь О.С.</i> Протидія насильству проти дітей.....	60
<i>Пономаренко В.В.</i> Крайня необхідність під час здійснення медичної діяльності.....	61

СЕКЦІЯ 4. ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО

<i>Арутюнова К.С.</i> Право на підприємницьку діяльність в Україні.....	64
<i>Макарук М.</i> Проблеми цивільно-правової відповідальності в Україні та підстави її виникнення	67
<i>Рибалко Т.Ф.</i> Міжнародне всиновлення українських дітей: правові проблеми та шляхи їх вирішення.....	70

СЕКЦІЯ 5. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Зіньова Н.К.</i> Охорона прав неповнолітніх працівників.....	75
<i>Лукаsevич А.</i> Захист прав інвалідів в Україні та Великобританії: порівняльно-правові аспекти	76
<i>Марченко А.В.</i> Захист прав дітей-інвалідів в Україні	80
<i>Олішевська Ж.О.</i> Порушення прав вагітних жінок	82
<i>Ярошенко М.М.</i> Правове регулювання соціальних відпусток	84

СЕКЦІЯ 6. АГРАРНЕ ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Власик А.В.</i> Деякі аспекти правової охорони та використання земель.....	86
<i>Бондарчук А.Ю.</i> Правові засади управління в галузі використання та охорони земель оздоровчого призначення	89
<i>Бонь Б.О.</i> Цивільно-правова відповідальність за порушення земельного законодавства.....	93
<i>Будькова О.В.</i> Проблеми правового режиму земель лісогосподарського призначення	97
<i>Бульба А.С.</i> Правові колізії чинного Земельного кодексу України.....	99
<i>Гніденко В.В.</i> Поняття та склад земель оздоровчого призначення	102
<i>Коваленко Ж.А.</i> Земельно-правові аспекти необхідності функціонування Державного земельного банку в Україні.....	106
<i>Коломійчук В.О.</i> Регулювання ринку сільськогосподарських земель в Україні.....	109
<i>Мартінова Н.О.</i> Становлення та розвиток законодавства про землі сільськогосподарського призначення	112
<i>Муренко А.О.</i> Становлення та розвиток законодавства про землі оздоровчого призначення	115
<i>Піщенко Д.В.</i> Земля як об'єкт правової охорони.....	118
<i>Рижий О.В.</i> Правові засади реформування земельних відносин та запровадження ринкового обігу земель в Україні.....	120

Сидоренко Р.В. Правові проблеми паювання земель сільсько-господарського призначення.....	124
Сироїд І.О. Правове регулювання використання земель оздоровчого призначення.....	127
Сікора Р.С. Конституційно-правове регулювання права власності на землю іноземних громадян в Україні.....	131
Скоропад Т.І. Порівняльна характеристика нормативно-правового режиму земель оздоровчого призначення у Республіці Білорусь та Російській Федерації.....	134
Шелудько Г.І. Юридична природа правового режиму земель оздоровчого призначення.....	137
Штольц К.В. Правова охорона земель оздоровчого призначення.....	140

СЕКЦІЯ 7. ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА ТА ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

В'яла О.А. Правове виховання учнів як важлива складова формування моральних якостей громадянина.....	144
Сергієнко М.І. Патріотичне виховання: педагогічний аспект.....	146
Кошова І.А. Питання правового виховання в Україні.....	149
Хобел К. Проблема формування правової культури молодших школярів.....	151

СЕКЦІЯ 8. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Долінський Т.М. Шкільне методичне об'єднання: мета, завдання та зміст роботи.....	154
Заплишна М. Особливості формування національної свідомості учнів у контексті вивчення шкільного курсу історії України.....	158
Коломієць В.О. Формування понятійного апарату на уроках правознавства.....	162
Копаниця М.М. Краєзнавчий компонент на практичних заняттях при вивченні пропедевтичного курсу історії України.....	167
Кочкалов Д.В. Підручник з правознавства як засіб формування правової свідомості учнів.....	171
Олейнік Ю.В. Методичні засади використання інтерактивних технологій при вивченні суспільствознавчих дисциплін.....	174
Хандога Р.І. Особливості впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в процес навчання громадянській освіті.....	177

СЕКЦІЯ 1.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Калініна А.С.,
студентка I курсу Інституту прокуратури і слідства
Національного університету "Одеська юридична академія"

Науковий керівник: Крижанівський А.Ф., доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії держави і права Національного університету
"Одеська юридична академія"

ОСОБЛИВІ ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ: ПРЕЗУМПЦІЇ, АКсіОМИ, ФІКЦІЇ

Право – загальнообов’язковий регулятор суспільних відносин, що ґрунтується на таких засадах, як справедливість, рівність, свобода і гуманізм. Проте зміна напрямів суспільного і державного розвитку диктує необхідність пошуку більш адекватних засобів регулювання та координації суспільних відносин, формування нового погляду на використовуваний у правовому житті інструментарій, який вже апробований практикою і може використовуватися для підвищення ефективності механізму дії права [1]. До таких інструментів належать нетипові правові регулятори: правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми, які також базуються на основоположних принципах права.

Правові презумпції, правові фікції, правові аксіоми розглядаються у контексті визначення їх понять, виділення ознак, видів, значення. У більшості випадків науковці висвітлюють їх у своєрідному поєднанні, тому в літературі чимало позицій стосовно співвідношення цих засобів нормотворчої техніки. Певна спільність цих засобів слугує причиною того, що фахівці пропонують для їх позначення єдину назву: правові припущення, спеціальні прийоми законодавчої техніки, особливі засоби правотворчої техніки, спеціально юридичні засоби.

Серед науковців існує загалом єдина позиція стосовно визначення кожного з особливих засобів нормотворчої техніки. Презумпція (лат. *praesumptio* – припущення) – закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення. Презумпція – важливий і досить гнучкий інструмент регулювання правовідносин, завдяки якому зникають сумніви в існуванні певного юридичного факту, оскільки в них відображаються вихідні, принципові засади права, закладений механізм реалізації цих засад [3]. Правову презумпцію можна представити як результат узагальнення визначень правових припущень, які використовуються у різних галузях права, галузевих юридичних науках [3]. А. Нашиц указує, що правова

презумпція як прийом законодавчої техніки – це припущення про те, що ймовірний факт має місце у всіх випадках [6, с. 216]. Презумпцією називають припущення про наявність чи відсутність фактів, які можуть підтверджуватись чи спростовуватись у процесі доказування [7, с.108].

Своєрідне визначення правової презумпції пропонує Т. В. Кашаніна: "...– це обов'язок правозастосувача визнати без доказів презюмований факт, на який є вказівка у законі, установленим і вирішити відповідно до цього юридичну справу" [2, с.186].

Отже, правова презумпція – це закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність фактів, які можуть підтверджуватись чи спростовуватись у процесі доказування і використовується у різних галузях права, галузевих юридичних науках і зумовлюють юридичні наслідки.

Правові презумпції, що є різновидом загальних презумпцій, відтворюють не тільки стан розвитку правової системи в цілому (наприклад, презумпція правознайомства), але й мають необхідний прогностичний характер (наприклад, презумпція невинуватості). Адже зрозуміло, що презумпція невинуватості не може не базуватися на "ідеалах-принципах" справедливості, рівності, свободи, гуманізму тощо. Так принцип презумпції невинуватості полягає в тому, що ніхто не може бути притягнутий до відповідальності або визнаний обвинуваченим у вчиненні злочину без достатніх для цього законних підстав [5, с. 29]. Таким чином, презумпція невинуватості забезпечує обґрунтованість обвинувачення, є гарантією законності судочинства.

Велике значення, в зазначеному контексті, належить правовим фікціям. У точному перекладі з латині "fictio" – видумка, вигадка. Під правовою фікцією розуміється положення, яке насправді не існує, але якому право надало значення факту. Юридична фікція активно використовувалась ще стародавніми римлянами і була позитивно сприйнята і інтегрована в правові системи багатьох європейських країн [4, с. 202].

Правові фікції трактують як загальновизнані і зафіксовані в нормах права припущення про існування певних явищ і процесів, тоді як насправді вони відсутні.

К. К. Панько, критикуючи існуючі визначення правової фікції, пропонує розглядати її як прийом законодавчої техніки, який полягає у визнанні існуючим неіснуючого і навпаки, а також властивість норми права не відповідати потребам суспільства у процесі правотворчої чи правозастосовної діяльності [3]. Найбільш відомими правовими фікціями є такі використовувані у цивільному праві України фікції, як "оголошення фізичної особи померлою" (стаття 46 ЦК України) та "визнання фізичної особи безвісно відсутньою" (стаття 43 ЦК України), у сімейному праві – "усиновлення" (стаття 207 Сімейного кодексу України), у кримінальному праві – "вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність" (стаття 22 КК України).

Правові фікції можна вважати атрибутикою справедливості, оскільки "юридична брехня" освячена необхідністю захищати інтереси найбільш вразливих верств населення, тобто базується на загальнолюдських чинниках — уявленнях про добро та справедливість (наприклад, вираховування спадкової

маси з урахуванням інтересів дитини, яка ще не народилася, а одна із спадкоємців на час відкриття спадщини є вагітною). По суті йдеться про конфлікт між формальною і змістовною справедливістю. Ця ідея походить ще від Арістотеля, який підкреслював, що право через свій загальний характер має бути доповнене особливою (вищою) формою справедливості – справедливістю окремого випадка ("правдою"). Така поправка щодо правомірності є в певній мірі милосердям і добротою при виконанні справедливості [8, с. 64].

Отже, правові фікції – це засіб нормотворчої техніки, який юридично закріплює неіснуючі чи недоведені факти, які кладуться в основу тих чи інших правових рішень.

Не менш важливою є роль правових аксіом – суджень, що не потребують доведення. В юридичній літературі питання про необхідність виділення в праві аксіом є доволі неоднозначним і дискусійним. Так, термін "аксіома" в юриспруденції може використовуватися в загальноживаному значенні, позначаючи положення, твердження, які приймаються без доказів; очевидну, зрозумілу саму по собі істину, яка не потребує доведення. Слушно зазначає А. Ференс-Сороцький очевидність аксіом пояснюється не їх зв'язком з мораллю, а перевіркою в ході правозастосовної практики (наприклад, "позивач повинен довести обставини, на які він посилається", "рішення суду не повинне зачіпати тих, що не брав участі у справі") [1].

Правові аксіоми акумулюють правовий досвід людства, що є підставою для їх використання, так як це необхідно для впорядкування суспільних відносин, ефективності правового регулювання. В правових аксіомах, як підкреслив С. Алексєєв, проявляється націленість права на те, щоб "утвердити основи справедливості і правди, виключити можливість прояву свавілля і беззаконня, а головне – відображене те різноманіття, той "дух", який властивий правовій матерії" [1].

Отже, правові аксіоми – це загальновизнані положення, твердження, постулати, прямо чи опосередковано відображенні у нормах права, які приймаються без доказів і проявляють націленість права на те, щоб утвердити основи справедливості і правди, виключити можливість прояву свавілля і беззаконня.

Невід'ємними атрибутами сучасного праворозуміння є такі аксіоми, як "закон не може мати зворотної дії", "незнання закону не звільняє від відповідальності", "людина є найвищою соціальною цінністю".

Можемо зробити висновки, що правова презумпція – це закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність фактів, які можуть підтверджуватись чи спростовуватись у процесі доказування і використовується у різних галузях права, галузевих юридичних науках і зумовлюють юридичні наслідки.

Правові фікції – це засіб нормотворчої техніки, який юридично закріплює неіснуючі чи недоведені факти.

Правові аксіоми – це загальновизнані положення, твердження, постулати, прямо чи опосередковано відображенні у нормах права, які приймаються без

доказів і проявляють націленість права на те, щоб утвердити основи справедливості і правди, виключити можливість прояву свавілля і беззаконня.

Правові презумпції, юридичні фікції та правові аксіоми як засоби нормопроектувальної техніки повинні відповідати насамперед змістовим вимогам: відображати взаємопов'язані та повторювані правові явища імовірнісного характеру (до правових презумпцій); регламентувати хибні чи недостовірні юридично значущі факти (до правових фікцій); закріплювати загальновизнані правові положення (до правових аксіом).

Список використаної літератури:

1. Гольцова О.Є. Взаємозв'язок та взаємоузгодженість основоположних принципів права та нетипових соціальних регуляторів.
2. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник / Т.В. Кашанина. – М. : Ексмо, 2007. – 512 с.
3. Косович В. "Правові припущення" як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України / В. Косович. – Науковий вісник Чернівецького університету – 2013 – № 644 – С. 44–46.
4. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини: [монографія] / М. Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2004. – 216 с.
5. Мейер Д. И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях, 1854 / Д. И. Мейер // Избранные произведения по гражданскому праву. – М.: Статус, 2003. – 426 с.
6. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника / А. Нашиц. – М.: Прогресс, 1974. – 256 с.
7. Панько К.К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве / К. К. Панько. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 202./ 312 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [підручник] / [пер. з рос.] / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 64 с.

Янкул А.М., студентка II курсу
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Найда І.В., старший викладач кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

У вітчизняній та зарубіжній юриспруденції досі немає єдиного сформованого підходу щодо розуміння правової доктрини, її природи, значення та місця у правовій системі. Однак у своїх дослідженнях та наукових працях учені часто вживають юридичний термін "правова доктрина", хоча й вкладають у це поняття інколи різні чи навіть досить таки протилежні явища. В залежності від того, з приводу якого питання чи проблеми використовується такий юридичний термін "правова доктрина", змінюється і конкретний його зміст.

У більшості випадків розгляд природи правової доктрини вичерпується вказівкою на те, що вона являється джерелом права в англо-американській та мусульманській правових системах.

При цьому низка провідних науковців погоджується з тим, що роль правової доктрини не можна недооцінювати і що дане явище потребує детального правового дослідження.

Досліджуючи різні погляди науковців та підходи до розуміння поняття правової доктрини необхідно на нашу думку розпочати з дослідження етимології слова "доктрина". Філологи пов'язують походження слова "доктрина" з латинським "doctrina", що в перекладі означає вчення, яке в свою чергу походить від латинського дієслова "docere" – вчити [1].

Юридичні словники містять різні дефініції поняття "доктрина". Найпростіші визначення, розміщені у словниках, наступні: "доктрина – вчення, наукова чи філософська теорія, система", "доктрина – наукова чи філософська теорія, система". Зустрічаються і розгорнуті дефініції, як от наступні: "доктрина – наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип або нормативна формула", або "доктрина – це авторське вчення, сукупність принципів, система теоретичних положень в певній сфері, система поглядів певного вченого чи мислителя".

Тобто саме поняття "доктрина" розглядається у широкому розумінні і може використовуватись для позначення різноманітних, часто не пов'язаних між собою явищ.

Щодо дефініції терміну "правова доктрина", то тут також зустрічається плюралізм поглядів та точок зору. Загалом можна зробити висновок, що термін "правова доктрина" у вітчизняній та іноземній науці розглядається у багатьох значеннях.

По-перше, правова доктрина у наукових дослідженнях розглядається як юридична наука загалом. Тобто в даному випадку правова доктрина являє собою сукупність знань, теорій, ідей, понять, суджень про право чи правові явища. В даному розумінні правова доктрина зародилась у Древньому Римі. Її виникнення пов'язують з ім'ям Тиберія Корунканія. Який першим почав викладати право. З тих пір правова наука почала в значній мірі визначати зміст і функціонування правової системи.

Однак, на нашу думку, не можна ототожнювати правову науку та правову доктрину. Видається, що самі по собі результати наукових досліджень, втілені у наукових працях, ще не є правовою доктриною. Так наукові дослідження відрізняються за своєю цінністю, також існують дослідження, які не мають прикладного значення, тобто їх застосування на практиці не відбувається. Окрім цього досягнення окремими науковими ідеями доктринального рівня являє собою складний та багатоетапний процес.

Доктрина – схвалене наукою вчення, яке асоціюється із поняттям "школа правової думки (концепції)" або з авторитетним юристом. Тому наука є джерелом правової доктрини. Видатний російський вчений-юрист М.М. Коркунов свій погляд на доктрину і науку визначав за ступенем їх

обов'язковості, наголошуючи, що "ознакою зобов'язальних засад, які вироблені наукою, може слугувати лише засвоєння їх судовою практикою".

По-друге, правова доктрина розглядається як окреме вчення про право. В даному значенні правовою доктриною являються погляди мислителів, як минулого, так і сучасності, на право. Наприклад, правові доктрини Арістотеля, Платона, Рудольфа, Ієрінга тощо. Хоча варто зазначити, що правова доктрина не є завжди персоніфікована та пов'язана з конкретним автором. Так, правові доктрини в багатьох випадках представлені цілими школами, і в таких випадках навіть, якщо вони зберегли імена своїх авторів, це не має принципового значення [2].

По-третє, правовою доктриною можуть називатися переважаючі в даному суспільстві уявлення про право, його роль та цінність. Так, російський вчений А. О. Васільєв, зазначає, що коли ми розглядаємо правову доктрину, то "мова йде про правову ідеологію як складову частину державної ідеології, а також правової свідомості поряд з правовою психологією". Тобто А. О. Васільєв розглядає правову доктрину як складову частину правової ідеології. Деякі вчені взагалі ототожнюють правову доктрину та правову ідеологію. Наприклад, С. С. Алексєєв стверджує, що правова система включає "...домінуючу правову ідеологію, тобто домінуючу правову доктрину, переважаючі правові ідеї якої проникають в сам зміст діючого права, практики його застосування". На мою думку, правову ідеологію та правову доктрину слід розрізняти. Так, на відміну від правової ідеології правова доктрина завжди раціональна, містить під собою наукове підґрунтя. Широке використання терміна "правова доктрина" спостерігається для позначення правил вирішення певних юридичних проблем різних рівнів. Найвідоміша в даному розумінні доктрина "stare decisis", також в англійському праві існує доктрина "rule of law", у США питання екстериторіальної юрисдикції розглядаються з позиції доктрини "мінімальних контактів". Тобто в даному розумінні правова доктрина позначає конкретні юридичні правила чи принципи вирішення правових ситуацій.

Фінський вчений Нііло Джааскінен під правовою доктриною розуміє переважаючі, домінуючі погляди правової наукової спільноти. При цьому, як зазначає Н. Джааскінен, ознаку "домінуючі" потрібно розуміти ліберально, оскільки фінська правова наукова спільнота є достатньо малою і відповідно домінуючі погляди являють собою погляди декількох науковців.

Термін "правова доктрина" застосовують також для визначення науково-теоретичної складової національної системи права, при цьому маються на увазі домінуючі чи певним чином визнані державою в якості офіційних наукові погляди. Наприклад, Р. Давід вказує, що норвезька доктрина знає таке поняття, як "конституційне право надзвичайних умов", покликане легімітизувати особливі конституційні акти [3].

Вищенаведене дає можливість зробити висновок, що зміст терміна "правова доктрина" при його застосуванні в основному залежить від того, до якої сфери юридичної науки належить об'єкт дослідження. При цьому найчастіше термін "правова доктрина" застосовується в теорії джерел права при

характеристиці джерел (форм) права та в компаративістиці при класифікації правових сімей.

Однак навіть при використанні терміна "правова доктрина" для позначення поняття в межах одного об'єкта дослідження він нерідко застосовується в різних аспектах. Зрозуміло, що при збігу об'єктів дослідження така багатоаспектність залежить не від досліджуваного питання. Причиною таких відмінностей виступають суб'єктивні фактори – позиції, погляди, переконання вчених, які оперують терміном "правова доктрина" [1].

Проаналізувавши основні властивості правової доктрини, можна зробити висновок, що вона є результатом розвитку правової науки, показником досягнутого рівня. Особливу роль правова доктрина відіграє в процесі підготовки і розробки методик і рекомендацій з приводу ефективної реалізації законодавчих норм.

Отже, проаналізувавши основні сучасні підходи науковців до розуміння терміну "правова доктрина" можна зробити висновок, що більшість вчених розглядають правову доктрину як важливий засіб гармонізації правової системи, основу для тлумачення правових норм, основу встановлення та вирішення правових колізій, один із способів виявлення прогалин у законодавстві.

Список використаної літератури:

1. Мочульська М. Зародження правової доктрини як юридичного феномена / Марта Мочульська // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. – 2010. – Вип. 51. – С.3–9
2. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи : курс лекцій / А.Машков. – К. : К.І.С. – 2008.
3. Косарев А. И. Англосаксонская и романо-германская формы буржуазного права : учеб. пособие / А. И. Косарев. – Калинин : изд-во Калинин. гос. ун-та, 1977. – 64 с.

Васильченко Т.О.

магістрантка історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Страшко Є.М., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та політології Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

ЮРІЙ КРИЖАНИЧ ПРО ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА XVII СТ.

На сьогодні Україна переживає найтривожніший і, водночас, найдоленосніший період своєї новітньої історії. Наша країна опинилася у стані неоголошеної війни з Росією. Щоб чітко зрозуміти, що відбувається в україно-

російських відносинах на сучасному етапі, ми повинні глибше вивчити і всебічно аналізувати минуле. Тому сьогодні в науковій площині є актуальною проблема дослідження історичного минулого Російської держави. Власне, ми повинні з'ясувати, коли, за яких обставин і чому Росія стала на шлях авторитарного самодержавства та агресивної зовнішньої експансії. Потрібно по-новому подивитися на Московську державу кін. XVI–XVII ст. – періоду генезису абсолютної монархії династії Романових.

Росія в XVII ст. пережила смуту, громадянську війну, польсько-шведську інтервенцію. Перед нею стояли питання, пов'язані з організацією влади, судочинства і відновленням економіки, вщент зруйнованої суспільно-політичним буревієм державної кризи. На більшість питань, що стояли перед Росією у XVII ст., відповів хорватський просвітитель, священик, історик, філософ, мовознавець Юрій Крижанич. Він, як європейський мислитель, не тільки глибоко розробив ряд вузлових питань політико – правової теорії, а й сформулював на їх основі проекти державного реформування базових сфер російської соціальної та політико – правової дійсності.

Метою даної статті є спроба охарактеризувати основні етапи життєвого шляху Юрія Крижанича і проаналізувати його історичну концепцію Росії XVII ст.

Життя і творчість Юрія Крижанича були предметом наукових досліджень вчених більш ніж двохсот років. Адже особа Ю.Крижанича – одна із багатогранних і загадкових фігур у російській історії XVII ст. періоду царювання Олексія Михайловича Романова. Однак, з іншої сторони, тривалий час ім'я просвітителя було в затінку російської історіографії. Лише у кінці XIX ст. слов'янофіл П.А. Бессонов знайшов твори Ю.Крижанича у московських архівах, що й стало стимулом до вивчення його творчого доробку.

Науковий інтерес його особи і творчої спадщини Ю.Крижанича виявився у солідному колі фахівців різних областей знань: філології, географії, богослов'я, економічної теорії, історії та філософії. Серед дореволюційних дослідників спадщини Юрія Крижанича необхідно назвати О.М. Бодянського [4], П.А. Бессонова [2], С.А. Белокурова [3], В.Є. Вальденберга [5] та ін.

У радянський період, коли ідея об'єднання слов'янських народів знову виявилася актуальною, дослідницький інтерес до особи Юрія Крижанича зріс. Серед радянських дослідників творчого доробку Юрія Крижанича необхідно назвати Б.Д. Дацюка [7], А.Л. Гольдберга [6], Л.Н. Пушкарьова [10] і Л.М. Мордуховича [9]. Однак, комплексного та системного дослідження щодо політико-правової концепції Російського самодержавства у новітніх умовах не було зроблено.

З огляду біографії Юрія Крижанича, зазначимо, що системних відомостей не багато. Він був етнічним хорватом, походив із старовинного, але збіднілого роду. Народився в 1617 р. у хорватському місті Загребі. Залишившись без батька на шістнадцятому році життя, Юрій Крижанич почав свідомо готувати себе до духовного звання.

Він почав вивчати богословські науки в Загребі, Відні, Болоньї. Незабаром йому був присвячений сан Загребського каноніка і він оселився в

грецькому колегіумі в Римі, який був призначений для розповсюдження католицької віри між православними народами. Юрій Крижанич досконало знав латинь, грецьку, німецьку, італійську мови. У 1650-х роках Юрій Крижанич був направлений в Константинополь для вивчення православної догматики і можливого поширення уніатських ідей. Не відомо точно, чому Ю. Крижанич був у Відні в 1658 році, але в цей час туди приїхав московський посланець Яків Лихарев з товаришами. Російські послы, як і раніше бувало, набирали іноземців, які мали бажання поступити на царську службу за платню. До них в готель "Золотого Біка", де вони зупинилися, з'явився Юрій Крижанич з пропозицією своєї служби царю. У 1659 р Юрій Крижанич приїжджає в Москву. Проте, вже 1661 р. його, зі згоди російського царя Олексія Михайловича, висилають до сибірського міста Тобольська[10].

До сьогодні невідомо, з яких мотивів європейський мислитель був засланий до Сибіру. Варто зауважити, що він у засланні знаходився не правах засудженого. Більше того, йому була призначена з царської казни платня. Однією з історіографічних версій заслання Ю. Крижанича стала підозра царя і царської церкви в тому, що прийшлий хорват був потаємним папським шпигуном. Проте, жодних прямих доказів не було виявлено. Найбільш ймовірно, що російська церква консервативно вважала небезпечними для московського православ'я будь-які прагнення до об'єднання католицизму та православ'я, котрі підтримував Юрій Крижанич[10].

Саме у Тобольську Ю. Крижанич написав політико-концептуальні твори, насамперед "Бесіди про правління" або "Політику" [8]. "Політика" – це збірка зауважень і роздумів про різні предмети суспільного життя, державного устрою, безпеки країни, добробуту і виховання народу. В ній розкривається історична концепція Московської держави XVII ст.

У творі Юрія Крижанича всебічно аналізуються різні форми державного правління. Так, у "Політиці" мислитель виділив такі форми держави, як народовладдя (республіка), боярське правління або олігархія, королівська влада, гінекархія (жіноче правління), ксенарх (чужовладдя), тиранія. На переконання Ю. Крижанича, всі форми правління, за винятком самодержавства, є антидержавними і згубними [8].

За Ю. Крижаничем, самодержавство (самовладство) – єдино правильна, ідеальна форма правління для Росії. Аналізуючи переваги російського ладу, він вказував на засади досконалого самодержавства. Він говорив: "...По-перше, при самовладстві краще реалізується загальна справедливість. По-друге, при ньому легше і краще зберігається спокій та злагода в народі. По-третє, цей спосіб краще оберігає країну від небезпек і ризиків. По-четверте, найголовніше, самовладство вияв влади Божої. Адже Бог – перший і справжній самовластець всього світу. Усякий істинний король у своєму королівстві є другим після Бога самодержцем і Божим намісником. Дуже важливим і цінним є те, що при самовладді легко можна виправляти помилки і вади правління" [8; с. 634].

Мислитель зробив акцент на тому, що саме російська модель самодержавства є, за його переконанням, найбільш правильною. Обґрунтовуючи

дані положення, він проводить порівняння з Польщею: "На Русі, принаймні, один пан має владу на життя і смерть, а у ляхів – скільки володарів, стільки королів і тиранів, скільки бояр – стільки суддів і катів. [8; 637].

Юрій Крижанич створив цілісну програму реформ для удосконалення державного ладу та суспільного побуту в Росії. Одне з перших місць в його програмі надавалося утвердженню досконалого самодержавства, боротьбі з засиллям іноземців і впровадженню раціональних порядків у Росії.

За концепцією Ю.Крижанича збереження російського царства безпосередньо залежало від справедливості законів і захисту традиційних порядків Росії – віри, народних звичаїв і сталих державних інститутів влади. Усі біди Росії мислитель пов'язував із забуттям російських традицій, засиллям іноземних порядків і слабкістю законів. Один із засобів зміцнення самодержавного правління Юрій Крижанич пов'язував зі збереженням стабільної влади і закону престолонаслідування. Вказуючи на наслідки братовбивства між представниками правлячої династії, він писав: "Царі, гідні всяких похвал, через безліч турбот або через складнощі їх життя не змогли або, забули або не здогадалися встановити міцні закони для розвитку своєї держави, насамперед закон про своїх наступників, а саме як їм наслідувати престол, уникаючи розбрату...". [8; с. 640].

Юрій Крижанич виступив проти ряду ключових постулатів російської політичної ідеології. Європейський мислитель піддав критиці поширену на той час концепцію ігумена Псковського Єлизарівського монастиря Філофея "Москва – Третій Рим". У "Політиці" мислитель зазначив: "Не друг нам той, хто називає нашу державу "Третім Римом". Така людина не бажає нам ні удачі в справах, ні добра, а бажає гніву Божого, розорення і всякого зла. Адже після руйнування цього прославленого царства, його назва і римський герб стали нещасними, себто проклятими, окаянними і нещасними. Не може здійснитися пророцтво Даниїла, поки Римське царство не буде до кінця зруйновано Ісусом Христом, бо камінь вдарив до ноги і розбив глиняні персти. І той, хто спробує відродити, відновити і поставити на ноги це зруйноване Богом царство, буде неслухняним Богові " [8; с. 633].

Поширюючи концепцію "Москва – Третій Рим", московські правителі мали на меті ідеологічно обґрунтувати територіальні претензії та військові кампанії Росії. Сформована діячами православної церкви та підтримана політичною елітою Московської держави імперська доктрина стала офіційною ідеологією російських самодержців.

Юрій Крижанич зазначав, що переймаючи ім'я Римської держави, Московія брала на себе й ті гріхи та пророцтва, що були послані на Рим. За тим, як і Рим, Московська держава повинна послабнутись і самознищитися, а також підготувати прихід Антихриста. Римська імперія була створена внаслідок численних військових кампаній, обравши шлях насильства та експансії. Так, й Росія обирала шлях, який в майбутньому призведе до її загибелі.

Таким чином, політико – правові погляди Юрія Крижанича мали раціональний характер, певною мірою випереджали час, багато з них були зумовлені історичною реальністю і не втратили своєї актуальності на

перспективу. Але визнання Юрієм Крижаничем провідної ролі самодержавної влади, домінування дворянства в управлінні державою ставить під сумнів прогресивний характер його політичних поглядів. Програма європейського мислителя не виводила Росію за межі феодалізму. Всі його симпатії на боці класу феодалів. Абсолютизм, який пропагував Ю. Крижанич, – це феодальний абсолютизм західноєвропейського типу, який повинен був контролювати всі сфери розвитку країни. Концепція Юрія Крижанича мала подвійний характер: з одного боку, в ній було закладено раціональну програму зміни Росії, а з іншого – вона штовхала Московську державу у полон традиційного феодалізму.

Список використаної літератури:

1. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVII – первая четверть XVIII в.) / М. Алпатов. – М.: Наука, 1973. – 456 с.
2. Бессонов П.А. Русское государство во 2-й половине XVII века. Рукопись времен царя Алексея Михайловича. – М., 1859. – 642 с.
3. Белокуров С.А. Юрий Крижанич в России. – М. : Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1901. – 306 с.
4. Бодянский О.М. Грамматично исказание об русском языке, по па Юрия Крижанича. – М., 1859. – 171 с.
5. Вальденберг В.Є. Государственные идеи Крижанича. – СПб., 1912. – 343 с.
6. Гольберг А.Л. Сочинения Юрия Крижанича и их источники// Вести истории мировой культуры. – 1960. – № 6. – С. 117–130.
7. Дацук Б.А. Юрий Крижанич: Очерк политических и исторических взглядов. – М.: Госполитиздат, 1946. – 109 с.
8. Крижанич Ю. Политика. – М.: Наука, 1965. – 736 с.
9. Мордухович Л. М. Юрий Крижанич "О рабстве" . – "Труды Отдела древнерусской литературы". – Л. – 1979. – Т. 33. – 142 – 155 с.
10. Пушкарев Л. Н. Юрій Крижанич Очерк жизни и творчества. – М.: Наука, 1984. – 212 с.

Горова А.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудченко О.С., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ В 1920–1930 РР.

Проблема існування бездомних і безпритульних характерна для України від найдавніших часів. Для її ефективного вирішення сьогодні необхідно

вивчити історичний досвід правового регулювання відносин соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

За часи Першої світової війни населення України зазнало дуже великих матеріальних, духовних та фізичних втрат. З'явилася значна кількість осиротілих дітей, багато з яких опинилися на вулиці. Тому політика держави в наступні роки була направлена в основному на захист такої категорії бездомних як безпритульні діти.

Розглядаючи формування законодавства про соціальний захист дітей-сиріт, важливо розкрити систему державних органів, до відання яких відносився соціальний захист населення в цілому. У 1917 р. при Міністерстві внутрішніх справ був сформований Департамент опіки [2, с. 64]. За Української Народної Республіки продовжувало діяти соціальне законодавство Російської Імперії. Підвідділ допомоги дітям був одним з органів Всеросійського Земського Союзу, що брав на себе обов'язок допомагати дітям які постраждали внаслідок воєнних дій [3, с. 601]. Така допомога включала забезпечення дітей їжею, притулком, було створено численні школи-"осередки", де здійснювалась й освітньо-виховна робота. Дуже гострим на початку 1918 р. стало питання притулків. Проблемою було те, що підвідділ допомоги дітям із припиненням діяльності Земського Союзу залишився без фінансування. В квітні 1918 р. Підвідділ допомоги став підпорядковуватись Міністерству народної освіти УНР. Пізніше сфера опіки дітей перейшла до відання Міністерства Народного Здоров'я і Опікування, при якому був створений Відділ опіки дітей. Проте кількість безпритульних дітей зростала. В 1920 р. їх налічувалось 1 млн., що становило 1 /8 всіх дітей в країні [4, с. 22]. Це свідчило про неефективність державної політики та низький рівень роботи органів. У період Директорії окремого відділу, який займався б соціальним забезпеченням дітей створено не було. Дане питання належало до відання Міністерства здоров'я та соціальної опіки.

Боротьба з дитячою безпритульністю у 1920-х роках проводилася в декілька етапів. Спочатку сформувалася система охорони дитинства. Другий етап був пов'язаний зі швидким ростом кількості безпритульних та бездоглядних дітей спричиненим голодом 1921–1923 років. На третьому етапі відбувалось становлення матеріальних умов для реалізації задекларованих норм завдяки НЕПу [5, с. 89].

У правовому регулюванні роботи з неповнолітніми безпритульними та бездоглядними найбільше значення мало законодавче закріплення обов'язку держави стосовно соціального захисту дітей, які залишилися без притулку та нагляду, встановлення системи заходів допомоги їм [6]. Питання захисту дітей в цей період належало до відомства новостворених органів: Ради захисту дітей – РНК, Центральної комісії допомоги дітям – ВУЦВК. Діяльність комісії регулювалася Декретом РНК "Про відповідальність неповнолітніх" 1920 р., Кодексом законів про народну освіту 1922 р., інструкціями Народного комісаріату освіти.

Протягом 1924–1927 р. боротьба з дитячою безпритульністю стала одним з найголовніших завдань для держави. Було прийнято чисельні нормативно-

правові акти. Декларація Народного комісаріату освіти УСРР "Про соціальне виховання дітей" 1920 р., закріплювала поняття бездоглядності та перелік категорій дітей, які вважались бездоглядними та безпритульними. Постановами Наркомосвіти УСРР "Про дитячі будинки", "Про денні дитячі будинки", "Про організацію відкриття дитячих будинків" 1920 р. створювалась мережа закладів для безпритульних дітей, яка згодом налічувала 760 таких будинків. В 1924 р. було прийнято постанову Наркомосвіти "Про боротьбу з дитячою безпритульністю". Постановою Наркомосвіти "Про передачу вихованців дитячих будинків на трудове виховання в трудові рільницькі господарства" 1926 р. надавалась можливість таким дітям опанувати професію в аграрній сфері. Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р., Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УСРР 1926 р., закріплювали систему соціального захисту дітей: направлення їх до виховних, навчальних закладів; було регламентовано порядок призначення опіки, відновлено інститут усиновлення, нагляду, патронату, працевлаштування, надання матеріальної допомоги закріплювалися обов'язки батьків, усиновителів та їх відповідальність тощо.

Велике значення в ці часи надавалось питанню профілактики безпритульності та бездоглядності. В 1924 р. до Кримінального кодексу УСРР 1922 р. була включена стаття "Несплата аліментів та залишення батьками неповнолітніх дітей без належної підтримки". В 1927 р. кодекс доповнили статті: "Злісне, незважаючи на наявну до того можливість, ухилення від сплати присуджених за рішенням суду коштів на утримання дітей" і "Залишення батьками малолітніх дітей без будь-якої підтримки, а рівно примушування дітей до заняття жебрацтвом". В кодексі редакції 1937 р. ці статті були об'єднані в одну, яка стала називалася: "Злісна несплата коштів на утримання дітей, а рівно залишення батьками неповнолітніх дітей без будь-якої підтримки".

Кінець 20-х років характеризується падінням рівня життя населення внаслідок згорання НЕПу, прийняття курсів на індустріалізацію та колективізацію. Як наслідок, зросло число безпритульних і бездоглядних.

Голодомор 1932–1933 р., масові репресії, депортації звели до мінімуму результати всіх попередніх напрацювань. Дитяча безпритульність та смертність взимку 1932-1933 р. набула особливих масштабів. Реакцією на це з боку законодавця стала травнева Постанова КП (б) У "Про боротьбу з дитячою безпритульністю", якою було утворено Всеукраїнську та місцеві надзвичайні комісії боротьби з безпритульністю та жебрацтвом, створенні сільські дитячі приймальники, організовані харчові пункти при школах, створювалися трудові загони з підлітків тощо. Кількість вилучених дітей з вулиці тільки за травень-липень 1933 року становила 158 тис. [7, с. 10–13].

Проте, попередні заходи виявилися малоефективними, про що свідчило продовження росту чисельності таких дітей. В травні 1935 р. РНК СРСР та ЦК ВКП (б) приймає постанову "Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності", якою чітко розмежувалися функції різних установ захисту

дитинства, органи НКВС наділялися особливими повноваженнями. В середині 30-х років безпритульність майже зникла.

Для 20-х-30-х років характерним є діяльність піонерських, комсомольських та громадських організацій в сфері подолання дитячої безпритульності. Найвідомішими з них були "Друзі дітей", Селянські товариства взаємодопомоги, Український Червоний Хрест.

Отже, ставлення до бездомних з боку держави протягом історичного розвитку змінювалось від переслідувань до підтримки. Проте рівень бездомності в країні свідчить про рівень соціальної відповідальності саме суспільства за малозабезпечених, хворих, бездомних осіб. Проблемою у вирішенні даного питання є не лише недосконалість законодавства та відсутність ресурсів для його реалізації, а й ставлення громадян до таких людей, над чим ще слід працювати не один рік.

Список використаної літератури:

1. Ступчак Ф. Прикази громадської опіки і системи охорони здоров'я: досвід діяльності / Ф. Ступчак // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Українознавство. – 2004. – № 8. – С. 14–17.

2. Жванко Л. Основи політики Української Держави у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень – грудень 1918 р.) / Л. Жванко // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 63–75.

3. Колосова О. О. Правове забезпечення соціального захисту безпритульних дітей і дітей–сиріт в політиці урядів УНР та Гетьманату 1917–1921 рр. / О. О. Колосова // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – 1997–2009. – № 38. – 844 с. – С. 599–608.

4. Антонюк Т. Дитячий будинок як форма соціального виховання: історичний аспект / Т. Антонюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2004. – № 8. – С. 21–25.

5. Гудзь А. О. Становлення та розвиток законодавства про соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей / А.О. Гудзь // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 88–92.

6. Анатольєва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20–х роках ХХ століття: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня к. ю. н. / О.І. Анатольєва. – К., 2003.

7. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20–х – першій половині 30–х років ХХ століття: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня к.і. н. / А. Г Зінченко. – О., 2002.

Гриневич М.В., студентка IV курсу, історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Крупенко О.В., кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України та політології Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

ІЛЛЯ ШРАГ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

І. Л. Шраг – діяч міського та земського самоврядування, член Української демократично-радикальної та конституційно-демократичної партій, Центральної Ради, одна з штучно вилучених сталінською системою постатей із середовища української ліберально-демократичної партійної еліти Російської імперії початку ХХ століття, яка зусиллями дослідників уже посіла гідне місце в „пантеоні національних героїв”.

Він був шанованою людиною серед своїх сучасників. Характеризуючи І. Шрага як визначну особистість, С.О. Єфремов писав: "один із найбільш значних діячів сучасного українства. Він був відомий громадський діяч, висококультурний, з хорошою громадською школою, з негасимим пориванням до діла, до роботи, з умінням гуртувати навколо себе людей, давати лад, гострі сучічки, мирити і зводити на роботі людей" [4, с. 290–291].

Сьогодні написано чимало праць про його життєвий шлях та громадсько-політичну діяльність. У 2007 році з нагоди 160-річчя від дня народження діяча були започатковані Шрагівські читання, ініціатором яких були відомий історик – краєзнавець, доцент кафедри історії та археології України Чернігівського державного педагогічного університету Т. Демченко та завідувач кафедри етнології та туристично-краєзнавчої роботи Ю. Русанов.

Метою даної статті є дослідження життя та діяльності Іллі Шрага в контексті сучасних вітчизняних досліджень.

Особливий інтерес серед науковців становить особисте життя та родина відомого земляка. Аналізуючи статтю Н. Шарпатої "Містечко Седнів – мала батьківщина Іллі Шрага", ми дізнаємося про важливі віхи його непростой долі, про малу батьківщину – чудове мальовниче містечко Седнів Городнянського повіту Чернігівської губернії, де пройшло дитинство, родину Лизогубів, яка мала великий вплив на формування характеру маленького Іллі [8, с. 4–8].

Родинну історію громадського діяча краєзнавці відтворюють на основі архівних та мемуарних джерел. Зокрема, нам відомо, що його донька Олена Іллівна Чуднівська народилася 26 липня 1893 року в Чернігові. Зростала вона у дружньому сімейному колі разом із братами Володимиром та Миколою, дітьми від першого шлюбу матері. Також дослідники доводять про наявність у нього позашлюбного, але усиновленого сина Льоні. Мати дитини – вдова Санкт – Петербургського міщанина Олександра Стефанова Георгондопулло. Довгий час спроби дослідників відтворити родинне життя Іллі Шрага ускладнювались через брак і розрізненість матеріалів. Проте факти доводять, що він не покинув

напризволяще свого сина, підтримав, наскільки зміг, невістку й онука. Він був гарним сім'янином [3, с. 8–17].

Важливим напрямком сучасних регіональних досліджень є громадсько-політична діяльність І. Л. Шрага. При її вивченні активно використовують історики епістолярну спадщину М. Грушевського, Є. Чикаленка та П. Стебницького, а також частково мемуарні джерела, де фіксуються головні напрямки діяльності Іллі Людвіговича протягом 1898–1908 років у контексті реалізації "українського проекту", тобто його активна робота в земстві, пов'язана з впровадження української мови в навчання у народних школах та видання рідною мовою книжок педагогічного та науково-популярного характеру. Відомо, що він брав безпосередню участь у депутаціях до уряду Сергія Вітте у 1905 році, вимагаючи скасування всіх постанов щодо заборони публічного вживання української мови [6, с. 25–34]. Також, Ілля Шраг сприяв заснуванню у Києві благодійного "Українського товариства підмоги українській науці та літературі". У Державній Думі він очолював українську парламентську громаду, яка на державному рівні домагалася національної автономії України. Також був одним із авторів законопроекту про засади автономії, винесеного на розгляд Думи, співпрацював із виданням української фракції в Думі "Украинский вестник", низці інших відомих друкованих органах, зокрема "Записках НТШ", "ЛНВ", "Раді" [4, с. 8]. Під час роботи російського парламенту засновує клуб українських депутатів, до якого входили не тільки етнічні українці, а й представники інших національностей.

Перспективним напрямком сучасних досліджень залишається на сьогодні вивчення його співпраці з представниками різних політичних партій та організацій, що демонструє еволюцію поглядів громадського лідера. В першу чергу, це відтворення суспільно-політичних портретів однодумців, його найближчих соратників по роботі в земстві, у Чернігівській громаді, в УДРП і ТУП. Особливо тісними були його відносини з Володимиром Леонтовичем, юристом, відомим письменником, представником ліберально-демократичного напрямку. У 1901 році саме він представив 37-му черговому зібранню доповідь під назвою "До питання про складання підручників для сільських шкіл Полтавської губернії" [7, с. 21–24].

Цьому вчинку письменника передувала побудова ним у рідному селі, де він жив багато років, двокласної школи та утримання за власний кошт учителів. Але В. Леонтович не тільки збудував школу, що було характерним для небайдужих до освіти народу дідичів, а й детально вивчив сам процес навчання, проаналізував підручники і прийшов до невтішного висновку, що вони автоматично перенесені з Росії в сільські школи України, шкідливі для українських дітей, які не знають російської мови.

Отже, ім'я Іллі Людвіговича Шрага нарешті повернулося в лоно нашої історії, до славної когорти тих, хто закладав основи українського відродження, розпочинав побудову нашої держави. Його діяльності присвячені численні публікації в пресі, проводяться нові дослідження, науково-практичні конференції. Зокрема, Шрагівські читання вже стали помітним явищем нашого культурного життя.

Список використаної літератури:

1. Демченко Т. Деякі нові дані про родину Іллі Шрага / Т. Демченко // Шрагівські читання. – Вип. I. – Чернігів, 2010. – С. 8 – 17.
2. Демченко Т. Одне його ім'я є дорогим ... : "Батько" Шраг – видатний діяч національно – визвольного руху / Т. Демченко // День. – 2012. – 30 листоп. – 1 груд. – С. 8.
3. Демченко Т., Курас Г. І. Л. Шраг – "славний український діяч" // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – с. 91 – 103.
4. Іваницька С. Ілля Шраг у колі сучасників: нове видання чернігівських істориків / С. Іваницька // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – с. 290 – 294.
5. Леонтович О. Одномумці / О. Леонтович // Шрагівські читання. – Вип. I. – Чернігів, 2010. – С. 21 – 24.
6. Оніщенко О. Штрихи до портрету доньки І. Л. Шрага – Олени Чудновської / О. Оніщенко // Шрагівські читання. – Вип. I. – Чернігів, 2010. – С. 18 – 20.
7. Старовойтенко І. Ілля Шраг у громадсько – культурних та видавничих заходах української громади початку ХХ століття / І. Старовойтенко // Шрагівські читання. – Вип. I. – Чернігів, 2010. – С. 25 – 34.
8. Шарпата Н. Містечко Седнів – мала батьківщина Іллі Шрага / Н. Шарпата // Шрагівські читання. – Вип. I. – Чернігів, 2010. – С. 4 – 8.

Данько О.М.,

студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Страшко Є.М., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та політології Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА У КОНТЕКСТІ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ НАСЕЛЕННЯ БОРЗНЯНЩИНИ (1941–1945 РР.)

У кінці серпня 1941 року, в ході битви за Київ німецька 2-а танкова група генерала Г. Гудеріана розпочала наступ проти військ Південно-Західного фронту генерала-полковника Кирпоноса у напрямі на Конотоп. Мета цієї воєнної кампанії: форсувати Десну і вийти у глибокий тил Південно-Західного фронту. Німецьким військам протистояла 21-а Червона армія під командуванням генерала-лейтенанта В.Н.Кузнєцова. Штаб армії знаходився у Борзні. Тому у перших числах вересня на Борзнянщині розгорнулися жорстокі бої. 5 вересня Кузнєцов віддав наказ про відведення військ армії до південного берегу Десни. Проте відповідні заходи було вжито занадто пізно. 10 вересня противник силами танкової дивізії СС "Райх", 1-ї кінної дивізії, 293-ї, 112-ї, 45-ї та 131-ї піхотних дивізій прорвав фронт на ділянці Конотоп – Бахмач і зайшов

до тилу армії [23]. 11 вересня 1941 року 219-а стрілецька дивізія, війська якої захищали Борзну, була змушена залишити місто і відступити в напрямі села Оленівки. Вночі після короткого бою німці ввійшли в місто. Відтепер в житті мешканців Борзнянського краю розпочалася кардинально нова сторінка в історії, що носила назву окупації.

Усі тонкощі німецької окупаційної політики, що велася на території Борзнянського (тодішнього Борзенського) району протягом вересня 1941 – вересня 1943 рр., можна прослідкувати на основі архівних даних.

Усе окуповане населення за часів окупації знаходилося в повному підпорядкуванні німецького командування. Права та обов'язки мешканців міста та району або обмежувалися та набували нових рис. У результаті ознайомлення з архівними матеріалами, які загалом відображають перебіг окупації у регіоні, можна виокремити декілька аспектів, яким німецьке польове командування надавало першочергового значення.

Економічний аспект. Зі вступом німецьких військ на територію Борзнянщини виникло питання забезпечення армії провіантом. Зрозуміло, що постачальником продукції мали стати місцеві мешканці. Та не зважаючи на значні економічні збитки, яких зазнав господарчий комплекс Борзенського району (незібраний врожай через нестачу робочої сили, знищення посівів на великій площі внаслідок переходу військ), було поставлено завдання про своєчасне забезпечення продуктами харчування німецьких солдат [1; 2]. З цією метою проводився одноразовий грошовий збір для німецьких фронтовиків та збір сільськогосподарської продукції (молока, м'яса, яєць, городини) у населення. Аби бути впевненими у своєчасному та якісному забезпеченні провіантом німецьке командування закликала населення працювати навіть у вихідні та добросовісно виконувати норми поставки, а також ввело заборону на торгівлю та користування власно вирощеною продукцією без попереднього дозволу господарчого коменданта району [12; 13].

Подібні заборони та розпорядження коменданта Бондаревського обмежували права трудящого населення району, що проявлялось в обов'язковій звітності.

Медичний аспект. Медико-санітарний стан окупованої території німецьке командування теж не залишило поза увагою. З метою профілактики інфекційних захворювань серед місцевого населення та прибулих солдат проводились періодично медичні огляди, своєчасне лікування та облік хворих, створювались пропускні пункти, де проводили санітарну обробку населення. Аби знизити серед населення рівень спалахів на черевний та висипний тиф та інші інфекційні захворювання Відділом охорони здоров'я Борзенської районної управи на підставі наказу штабдарт-комендатури Бахмацької округи було введено заборону давати прихисток біженцям та розміщувати солдат на ночівлю у цивільних громадян [3].

Отже, до обов'язків населення входило своєчасне проходження медичних оглядів з метою профілактики захворювань в межах населеного пункту та району зокрема, а також дотримуватись всіх заходів для підтримки належного санітарного стану прилеглої території.

Освітній аспект. Згідно наказу Німецького Військового Командування та наказу РВНО від 5 травня 1942 року №50 навчання дітей віком від 8 до 12 років на Україні мало бути обов'язковим [16]. Контроль за відвідуванням школи дітьми покладался на батьків. Причину неявки до навчального закладу населення пояснювало то відсутністю одягу та взуття, канцелярського приладдя та підручників; то низькою температурою в шкільних приміщеннях, незібраним врожаєм на полях та більш нагальними справами по господарству, до яких залучали дітей – школярів [16]. Внаслідок чого в класі могли навчатися діти різних вікових груп. Пропуски занять в школі супроводжувались штрафами, а подальше невідвідування освітнього закладу розглядалося навіть як саботаж. Навчальна програма шкіл передбачала опанування азами письма та арифметики, географії, природознавства(біології). У кожному населеному пункті існували хати-читальні, відвідуючи які, населення навчалось грамоті.

Також у м. Борзні було відкрито курси з вивчення німецької мови. До навчання запрошувалися всі бажаючі: слухачі з певним рівнем знань, а також й ті, що вивчали іноземну мову вперше [1].

За період Великої Вітчизняної війни продовжив свою навчальну та господарську діяльність Борзенський сільськогосподарський технікум плодоовочівництва з відділом бджільництва. Діти рядового і молодшого командного складу, яких призвали до лав Червоної Армії звільнялись від плати за навчання[20].

Отже, до обов'язків населення входила відправка дітей шкільного віку до навчального закладу. Військова обстановка, що склалася для мешканців краю, помітно скорегувала навчально-виховний процес.

Ідеологічний та пропагандистський аспект. Невід'ємною частиною окупаційної політики на території Борзнянського району була антирадянська пропагандистська діяльність, котра включала в себе боротьбу з партизанськими загонами, вербування та відправку місцевого(в основному молодь) населення на роботу до Німеччини [6]. Головним аргументом було забезпечення родин завербованих всім необхідним на час відсутності годувальника.

Листування ж із завербованими знаходилось під наглядом Цензурного відділу закордонних листів, яке обмежувало переписку тим, що вона містила лише до 15 рядків та виключала додаткові фото чи записки [8; 9].

Будь-який зв'язок місцевого населення з партизанами (інформація про їхнє місцезнаходження, допомога харчами, співпраця) мав трагічні та репресивні наслідки: запідозрені особи разом з членами родини підлягали знищенню [10].

Список використаної літератури:

Відділ Державного архіву Чернігівської області м. Ніжин (ВДАЧОН)

1. Ф. – Р – 3095. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 3, 4.
2. Ф. – Р – 3097. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 14, 41.
3. Ф. – Р – 3097. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1, 2.
4. Ф. – Р – 3097. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 1.
5. Ф. – Р – 3099. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1.

6. Ф. – Р – 3100. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.
7. Ф. – Р – 3100. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 3, 4.
8. Ф. – Р – 3101. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1, 4.
9. Ф. – Р – 3101. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 1.
10. Ф. – Р – 3102. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6, 9.
11. Ф. – Р – 3102. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 7.
12. Ф. – Р – 3129. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 21, 59, 60-61.
13. Ф. – Р – 3131. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 137, 167.
14. Ф. – Р – 3132. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1, 20.
15. Ф. – Р – 3141. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 17.
16. Ф. – Р – 3356. Оп. 1. Спр. 1, 2, 3. Арк. 1, 16, 3, 28.
17. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область/ Киев, 1983.
18. Книга памяти Украины. Черниговская область. 2 том – Киев: Научная редакция Главной редакционной коллегии Книги Памяти Украины при издательстве "Украинская энциклопедия" имени М.П. Бажана, 1995.
19. Книга скорботи України / І.О.Герасимов, І.Т.Муковський, П.П.Панченко та ін. Чернігів: РВК "Деснянська правда", 2003.
20. Колгоспник Борзенщини. №105. 10 серпня 1941.
21. Черниговщина в период Великой Отечественной Войны (1941-1945гг.)/ Сборник документов и материалов. – Киев, 1978.
22. Чернігівщина у вогні: Календар 2003/ Чернігівське земляцтво. К., 2002.
23. [http:// ru. wikipedia. org / wiki/ Борзна](http://ru.wikipedia.org/wiki/Борзна).

Кириченко Т.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудченко О.С., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих
дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ 1861 Р. НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У середині ХІХ століття на українських землях під владою Російської імперії однією з головних перепон для модернізації було кріпацтво, оскільки це був фундамент суспільної системи і державного ладу. Реформа 1861 р. і наступні аграрні перетворення, не дивлячись на свою суперечливість, мали надзвичайно прогресивне значення. Під впливом цього сильного поштовху відбулись настільки значні зміни у всіх сферах життя селянства Російської імперії, що як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники по сьогодні не можуть однозначно їх оцінити [9, 51].

Протягом 1857–1860 рр. уряд Російської імперії розробив проект основних засад реформування кріпосницької системи, аграрних відносин та

становища селян. Проект був доопрацьований і 19 лютого 1861 р. схвалений царем. Головні засади реформи містилися у "Маніфесті про скасування кріпосного права" (Далі – "Маніфест..."), в "Загальному положенні про селян, звільнених від кріпосної залежності" та ще в 17 законодавчих актах, затверджених 19 лютого 1861 р. імператором, в яких нормувалися умови звільнення і врегульовувалися пореформенні відносини на селі. Кожен з нормативно-правових актів був складовою цілісної реформи і регулював певні її аспекти. Наприклад, "Загальні положення про селян, звільнених від кріпосної залежності" проголошували скасування кріпосного права і його загальні умови, які свідчили, що селянська реформа проводилася в інтересах поміщиків [10]. У "Положенні про улаштування дворових людей, що вийшли з кріпосної залежності", йшлося про категорію кріпосних (домашня прислуга), які давно були відірвані від землі і нерідко не мали навіть сім'ї [11, с. 83]. Ця велика група кріпаків позбавлялася права на землю. "Положення про викуп селянами, які вийшли з кріпосної залежності, їх садибної осілості і про сприяння уряду до надбання цими селянами у власність польових угідь" визначило кінцеву мету реформи – створення общинної земельної власності селян [2]. Згідно з "Положенням про губернські і повітові у селянських справах установи" 19 лютого 1861 р. створювався апарат проведення реформи і пореформеного регулювання сільського побуту. Були прийняті також "Правила про порядок введення в дію Положень про селян, які вийшли з кріпосної залежності" 19 лютого 1861р. [10]. Дія цих нормативних актів поширювалася на всю територію держави. Окремі сепаратні акти враховували особливості регіонів Російської імперії. Це, зокрема "Місцеве положення про поземельне улаштування селян, поселених на поміщицьких землях в губерніях Малоросійських: Чернігівській, Полтавській і частини Харківської" 19 лютого 1861 р. Останній документ відображав дію на території цих губерній у дореформені часи юридичних норм так званих інвентарних правил. Третій масив юридичних актів, – "Додаткові правила", стосувався умов звільнення селян дрібнопомісних власників, "приписних" селян (тобто кріпаків, які відбували панщину на приватних гірничих заводах), робітників пермських приватних гірничих заводів і соляних промислів, селян, які працювали на поміщицьких фабриках і заводах [10].

Основними правовими нормами "Маніфесту..." та інших законодавчих актів були:

- особисте звільнення селян з поміщицької залежності;
- надання селянам земельних наділів з можливістю викупити їх;
- заборона поміщикам поводитися з селянином як з майном (купувати, дарувати, продавати, обмінювати тощо), насильно переселяти, одружувати, карати, переводити в дворові;
- надання селянам всіх особистих і майнових прав: вступати самостійно в шлюб, обирати вільно місце проживання, укладати всі види зобов'язальних угод з фізичними та юридичними особами, безперешкодно займатися підприємництвом, торгівлею, представляти себе в судах, брати участь в діяльності органів самоврядування, вступати до навчальних закладів, на службу, володіти на правах приватної власності рухомим та нерухомим майном;

- нарізання селянам присадибних та польових наділів за викуп [8, с. 121].

Проаналізувавши норми "Маніфесту...", то їх можна інтерпретувати як упорядкування відносин між поміщиком і селянином фактично на тому рівні, на якому вони були до 1861 р., але з внесенням поправок, тобто надання (у майбутньому) права бути суб'єктом земельних правовідносин [14]. Розглянемо детальніше кожен з пунктів "Маніфесту...".

І перший має таке формулювання: "Поміщики, зберігаючи право власності на всі землі, які їм належать, надають селянам за встановлені повинності в постійне користування садибну їх осідлість і крім того, для забезпечення побуту їх і виконання обов'язків їх перед урядом – визначену кількість польової землі та інших угідь. Користуючись цим поземельним наділом, селяни за це зобов'язані виконувати на користь поміщиків визначені в положенні повинності. В цьому стані, який є перехідним, селяни іменуються тимчасовозобов'язаними. Разом з тим їм надається право викуповувати садибну їх осідлість, а зі згоди поміщиків вони можуть набувати у власність польові землі та інші угіддя, відведені їм в постійне користування. З таким набуттям у власність відповідної кількості землі селяни звільняються від обов'язків щодо поміщиків по викупленій землі і набудуть рішучого стану вільних селян-власників" [1]. По суті, поміщики виступають тимчасовими власниками землі і кожен простий селянин спроможний її викупити, а згодом продати, віддати в оренду чи подарувати. А доки буде збирати суму, необхідну для викупу, він зобов'язаний працювати на поміщика на вигідних для феодала умовах.

Якщо говорити про розміри земельних наділів, то регіонально вони були різними через те, що на певну територію діяли свої нормативно-правові акти. У трьох степових губерніях – Катеринославській, Херсонській, Таврійській і в південній частині Харківської губернії, де переважало общинне землекористування, застосовувалися загальнооросійські положення. Для степових губерній була встановлена одна указна надільна норма на рев'язку душу. У різних місцевостях вона становила від 3 до 6,5 дес. Для чорноземної смуги, до якої належала ця частина Харківської губернії, визначалися два розміри наділів на душу: вищий і нижчий. Нижчий душовий наділ становив третину вищого. Для Харківщини вищий наділ було встановлено у розмірі від 3 до 4,5 дес. [7, с. 196]. Якщо вищі або указні наділи були більші за дореформені, то поміщик міг відрізати лишок. Крім того, поміщик мав право зменшувати селянські наділи і в тому разі, якщо в нього в чорноземній смузі, тобто в даному разі на Харківщині, залишалося після наділення селян менше однієї третини всіх його угідь, а в степовій смузі – менше половини. Крім того, за згодою селянин міг одержати безплатно і так званий дарчий наділ розміром в одну чверть вищого або указного наділу.

На території лівобережних губерній – Чернігівської, Полтавської і тієї частини Харківської, яка не йшла за Великоросійським положенням, застосовувалося "Місцеве положення про поземельне улаштування селян, поселених на поміщицьких землях в губерніях Малоросійських: Чернігівській, Полтавській і частини Харківської" [10]. У цих місцевостях переважало

подвірно-сімейне землекористування. Земля тут відводилася всій громаді, а потім розподілялася між селянами у спадкове сімейне користування. Були вищі й нижчі наділи, нижчий наділ – одна третина вищої норми, за згодою селянин міг одержати й дарчий наділ. Якщо після наділення селянам у поміщика залишалось менше однієї третини загальної, кількості належних йому земель, то він мав право тримати в себе до однієї третини всієї кількості придатних земель. Розмір вищого наділу для різних місцевостей коливався від 2,75 до 4,5 десятини. У лівобережних губерніях "відрізки" були найбільшими: у Полтавській – 301 тис. дес. (понад 37 %), у Харківській – понад 181 тис. (понад 28 %), у Чернігівській – близько 208 тис. десятин (близько 22 %) [16, с. 99].

Наступний пункт проголошує "...ми надаємо поміщикам можливість робити з селянами добровільні угоди та заключати умови про розмір поземельного наділу селян і про слідуєчі за цим повинності з додержанням правил, які видані для оберігання непорушності таких угод" [5, с. 68]. Фактично селянам надавалася можливість вступати у земельні правовідносини, вони ставали їх повноцінними суб'єктами. В результаті укладення таких умов селяни отримували свої наділи у визначених розмірах і ніхто, крім орендатора, не міг на них посягати. І це був безперечний плюс.

Для впровадження в дію положень "Маніфесту..." на місцях навіть створювалися контролюючі органи. Це був великий крок вперед, адже тепер власність кожного поміщика була документально затверджена, так само як і оренда наділів селян [6, с. 381]. Ці органи мали досить чітку структуру з відповідними повноваженнями для кожної ланки. Сільське громадське управління складалося з сільського сходу, на який збиралися селяни-домохазяї, і старости, який обирався сходом. До волосного управління належали волосний сход із представників від сіл, волосне правління на чолі з волосним старшиною і писарем, волосний селянський суд. Сільські й волосні органи селянського управління розподіляли податки і повинності між селянами, контролювали їх виконання, стежили за утриманням шляхів, мостів, перевозів, лікарень, шкіл, відали рекрутським набором, збиранням недоїмок, мали забезпечувати порядок і затримувати злочинців, тобто здійснювати поліцейські функції [16, с. 113]. А вже над селянським управлінням стояв мировий посередник, якого обирали місцеві дворяни і затверджував Правлячий Сенат. Мировий посередник сприяв укладанню уставних грамот, розв'язував суперечки між поміщиками й селянами, затверджував або скасовував вибори волосних старшин і всіх службових осіб сільського й волосного управлінь, міг штрафувати їх, арештовувати. Але загалом така посада існувала "для розгляду на місцях непорозумінь і спорів, які можуть виникнути при виконанні нових положень..." [7, с. 201]. Мирові посередники повіту разом становили повітовий мировий з'їзд, у якому головував повітовий предводитель дворянства. У губернії створювалося "Губернське в селянських справах присутствіє" на чолі з губернатором. Отже, сільські й волосні органи селянського управління мали поліцейсько-фіскальний характер і підпорядковувалися царській адміністрації [12, с. 142].

Окремими законами звільнено дворових селян (без наділення землею), фабричних (без землі і з переведенням на оброк), удільних (протягом двох років переводилися до категорії селян-власників чи одnodворців) та державних (їх переводили з-під юрисдикції Міністерства держмайна у відання селянських громад і наділяли тією землею, якою вони користувалися раніше) [13, с. 184].

Але на практиці зберігались деякі громадські і майнові обмеження, що залишали селян нижчим станом. Вони отримували паспорт тільки на рік, платили подушну подать, несли рекрутську повинність, їх могли карати різками. Землевласники вважалися попечителями сільської громади [18, с. 232].

Негативно сприйняли селяни існування тимчасово зобов'язаного стану, суть якого полягала у тому, що до того часу, як буде підписана уставна грамота, яка врегульовувала їх земельний статус, за поміщиками визнавалося право власності на всю землю у володіннях селян, а останні користувалися цією землею і відбували за неї встановлені повинності. До того ж, насправді селяни не мали таких коштів, щоб через рік-два викупити у поміщика свої землі. Ціна земельної ділянки була настільки висока, що для того, щоб назбирати потрібну суму, простому селянину потрібно було 20–30 років [3, с. 308]. Одержавши за уставною грамотою садибу й польовий наділ, селяни, за Всеросійським положенням, за вищий або вказний наділ мусили відробляти 40 днів чоловічих і 30 жіночих на рік, в оброчних маєтках платили 8–12 крб. оброку поки він фактично залишався підневільним "тимчасовозобов'язаним" у поміщика.

Щодо соціального боку реформ, то він зводився насамперед до особистої свободи селянина. На думку вченого Ю.Присяжнюк, проведення законодавчих змін у життя мало на меті зберегти відмінності у юридичному стані різних груп селян і обмежити їх право як окрему систему, відмінну від інших станів. Суть новацій полягала у спробі царизму законодавчо врегулювати, уніфікувати сформоване впродовж століть громадське самоврядування селянства, одночасно поставивши його під контроль державного апарату. В літературі зазначається, що в сфері сімейно-майнових відносин селяни здебільшого ігнорували офіційне право, керуючись звичаєвим; тобто виробився складний симбіоз традиційних звичаєвих форм економічного співробітництва з новими, ринковими [16, с. 210].

Незважаючи на половинчастість реформи 1861 р., скасування кріпосного права, затвердження приватної власності і розвиток капіталістичних відносин викликали серйозні зміни в суспільному ладі. Особливо ці зміни зачіпали селянство, якому надавалися права стану вільних сільських обивателів як особисті, так і майнові. Селяни отримали особисту свободу й інші громадянські права, можливість самостійно господарювати і включатись в товарно-грошові відносини. Особиста залежність змінилася функціональним розподілом праці. Дворянство, незважаючи на понесені втрати, залишаючись, як і раніше, "першим станом імперії" [4, с. 33], змогло зберегти за собою монополію політичних прав і колишній перелік корпоративних і особистих прав і привілеїв. На перший план все чіткіше виступав поділ не за станами, а за зайнятістю, за способом одержання доходу і заробітку. Загальна тенденція кристалізації соціально-класової структури виражалася у появі і зосередженні

буржуазії, з одного боку, і розвитку і зростанні найманих робітників, пролетарів – з іншого.

Список використаної літератури:

1. "Маніфест 19 лютого 1861 р.". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-ukrainy/manifest-pro-zvilnennya-selyan-19-lyutogo-1861-r-vityagi>.
2. "Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, их усадебной оседлости и о содействии правительства к приобретению ими крестьянами в собственность полевых угодий" 19 лютого 1861 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-ukrainy/manifest-pro-zvilnennya-selyan-19-lyutogo-1861-r-vityagi>.
3. Дубровіна А. Б. "Суспільний лад, механізм управління та право України", К. – 1966.
4. Буганов В.И., Зырянов П.Н. История России кінець XVII–XIX в. – М., 1997
5. Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001.– № 16.
6. Головченко В. Сільське самоврядування на Україні (1860– 1861pp.) – Право України – 1992.– № 3.
7. Захарченко П. П. Історія держави і права України: Підручник.– К.: Атіка, 2005.
8. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник для вузів / В.М. Заруба. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 221 с.
9. Іванов В. М. Історія держави і права України. Навчальний посібник.– К.: Атіка, 2003.
10. Історія держави і права України, ред. В. Я. Тація: В 2т. – Т.1, Ч. 1 – К., Видавничий дім, 2003.
11. Історія держави і права України, ред. В. Я. Тація: В 2 т. – Т.1, Ч.2 – К, 2003.
12. Історія держави і права України, том 1– за ред. А. Й. Рогожина, К., 1996.
13. Мельник І. Скасування панщини. <http://zbruc.eu/>
14. Патент Фердинанда I "Про знесення всякої роботизни та інших підданських повинностей" 17 квітня 1848 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-ukrainy>.
15. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство XIX–XX ст.: еволюція, ментальність. – К., 2008.
16. Рибалка І. Історія України: У 2–х ч. — Харків, 1995, 1997.
17. Селянське (волосне і сільське) самоврядування під час проведення реформи 1861 р. в Україні // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – №16. – С.230–236.
18. Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини в пер. пол. 19 ст., К.– 1961.
19. Швидко Г. К. Історія держави і права України (10– 19 ст.), Дніпр.– 1998.
20. Юридичний словник– довідник [Текст] : словник / ред. Ю.С.Шемшученко. – Київ : Феміна, 1996.

Копич В.А., студент V курсу
історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Леп'явко С.А., доктор історичних наук,
професор кафедри історії України та політології Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

СПОВІДНІ РОЗПИСИ ЯК ЦЕРКОВНО-СТАТИСТИЧНІ ДОКУМЕНТИ (НА ПРИКЛАДІ РОЗПISУ ЦЕРКВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ПОКРОВСЬКОЇ м. ЛЮБЕЧ ЗА 1740 РІК)

Останнім часом серед вітчизняних науковців поживався інтерес до вивчення соціальної історії, історичної антропології та демографічної історії. У свою чергу, вони не оминають такі теми для дослідження, як шлюб і сім'я, станова структура населення, чисельний та віковий її склад. Саме такі демографічні аспекти розглядаються у церковно-статистичних документах і становлять великий інтерес для їх вивчень на регіональному рівні. За допомогою залучення такого типу джерел можна отримати детальну інформацію, яку несуть в собі сповідні розписи.

Метою роботи є аналіз сповідних розписів як церковно-статистичних документів на прикладі розпису церкви Пресвятої Богородиці Покровської за 1740 рік

В українській історіографії дослідження сповідних розписів розпочалось, починаючи з 90-х років. Серед розвідок, які присвячені вивченню сповідних розписів, представлені такими науковцями, як Б.Міронов, В.Мордвінцев, Л.Гісцова, О.Романова. На регіональному рівні проводять дослідження О.Сакало, В.Дмитренко та Д.Казіміров.

Сповідний розпис – обліковий документ церковного діловодства, у якому фіксувались такі обряди таїнства як сповідь і причащення парафіян або ж уникнення ними такої процедури. Загалом, спроби впровадження сповідних розписів у Росії було здійснено за правління Петра I в 1716 [4, с. 52], 1718 та 1722 роках – "об обязательном говении под угрозой штрафов, мужского и женского населения империи в определенный срок"[5, с. 174]. Але через їх невиконання лише Іменним та Синодським указами 1737 року Анна Іоанівна вимушена була підтвердити обов'язкове ведення сповідних розписів при церквах [4, с. 57]. За цією постановою кожен приходський священик повинен був вести детальні записи своїх парафіян, для всіх за віковою категорією населення як чоловічої так і жіночої статей, як літніх, так і людей середнього віку, навіть новонароджених дітей "по имени, прозваниям и чинам, со означиванием лет их" [5, с. 176]. Дані списки надсилалися до 1 вересня у Священний Синод. Всіх тих, хто в святу Чотиридесятницю або в наступні два пости не здійснювали обряди сповідання та причащення, обкладали штрафом. Відповідно до розпорядження 1753 року київського митрополита Тимофія (Щербацького), запис парафіян проводився у відповідності із вста-

новленою формою, по домогосподарствам, посімейно та зазначенням віку осіб [4, с. 57].

На думку багатьох істориків, головною метою ведення сповідних розписів було виявити старообрядців, які не ходили сповідуватись до ніконіанських церков. О. Романова вважає, що на період XVIII ст. в умовах розколу російської православної церкви таїнство сповіді набуло першочергового значення як спосіб церковного та державного контролю за благочестивим життям населення [6, с. 122–148].

Кожен сповідний розпис за змістовою структурою складався з основних частин: преамбули, самого розпису та підсумкової таблиці. Завершувався такий документ підтвердженням достовірності поданих даних. У преамбулі подавалася інформація про церкву, за якою була закріплена парафія, прізвище та ім'я священика, який її очолював і який фіксував дані у розписі, а також вказувався рік перепису. На прикладі сповідного розпису церкви Пресвятої Богородиці Покровської, який датований 1740 року, опис преамбули виглядав таким чином: Роспис местечка Любечь церкве Пресвятія Богородици Покрова священика Якова Власова сина обретающимся при оной церкви в приходе ниже явленних чиновъ людемъ со изьявленіемъ противъ коегождо имени о битіи ихъ в святую четиредесятницу у исповеди и святыхъ тайнъ причастія, и кто ж исповедался токмо, а не причастился, и кто жъ не исповедался" [1].

Основна частина церковного документу представляла собою табличні дані, яка відображала інформацію про окремі господарські двори і поділялась на кілька колонок. Сповідний розпис церкви Пресвятої Богородиці у Любечі складається з семи колонок. У першій, під назвою "Число дворов", наводиться інформація про кількість дворів, число яких мало порядковий характер. Всього дворів за джерелом наводиться 54. У другій та третій колонках під назвою "Число людей", яка ще поділяється на "М" і "Ж", містяться кількісні номери особин чоловічої та жіночої статі. За даними сповідного розпису церкви Пресвятої Богородиці Покровської, за 1740 рік з урахуванням кількості дворів всього населення складало 403 людей. З них 224 чоловіків і 179 жінок [1]. У четвертій графі вписувалась назва стану з прізвищами, іменами відповідних осіб. За даними сповідного розпису, все населення Любеча, включаючи села Маньки, Смолігівку, Петрики та Пересажа поділялось на такі стани: духовенство та їх сім'ї ("Духовные и ихъ домашніе"), козаки ("радовіе козаки"), селяни, які не мали земельної ділянки (Бабыли), та селяни ("Крестяне"). Роблячи аналіз сповідних розписів варто зазначити наступне, що у одному дворі проживало кілька сімей, що для того часу дана ситуація виглядала цілком нормальною. На прикладі сповідного розпису під номером 4 зустрічаються жителі містечка Любеч сім'я рядового козака Михайла Зінов'єва (20), його дружина Параскевія Антонівна (19), їх син Михайло (3), також тут проживали його теща Олена Трофимівна – вдова (51), та її дочка Олена (16), Пелагія Герасимівна вдова (40) зі своїми синами: Федір Михайлович (18), Павло (19), Іоакимъ Феодоровъ (30) зі своєю дружиною Феодосією Климівною (20) зі своїм сином Парфенієм (15?). Також під номером 8 згадуються селяни м. Любеча Степан Яковлевич (30), його дружина Анастасія Єрмолаївна (21), їхній син Єрмолай (10), також тут

проживали її матір Параскевія Филипівна (59), син Роман Яковлевич (18), її донька Ганна (9). Також тут проживали Онуфрій Тимофійович (42) зі своєю дружиною Іриною Леонтіївною (25) [2]. Таким чином, на кожен селянський двір припадає по три – чотири сім'ї і стільки ж хат.

У п'ятій – шостій графах під назвою "Лет от роду", для чоловіків і жінок міститься інформація про їх вікову структуру. За матеріалами сповідної книги можна проаналізувати статево – вікову структуру населення, що є важливим етапом для з'ясування демографічної картини у тогочасних селах. Із 403 людей пораховано 224 чоловіків і 179 жінок. Найстаршим чоловіком можна назвати жителя м. Любеч Григорія Агеєва якому 80 р., а найстаршою жителькою с. Маньки – Уляну Степанівну у віці 70 р. [2]

Сьома графа "Показанія действа" відмічалось: "кто были у исповеди и с[вя]того причастія" та "которые у исповеди не были". У полі писалось "були" чи "не були" або ж ставився прочерк. За джерелом, сповідувались і причащались:

духовні особи: чол. – 6 з 6; жін. – 4 з 4;

воєнні: чол.– 29 з 32; жін. – 23 з 28;

дворові люди: чол. – 10 з 12; жін. – 6 з 6;

поселяни: чол.- 163 з 174; жін. – 121 з 141[3].

Таким чином, населення Любеча та його околиць все – таки виявляло прихильність та активно дотримувалось церковних канонів і в дні великого посту проходило таку обрядовість, тим більше, що за цим слідкувала не лише церква а й місцева влада також. Тому варто зазначити, що сповідні розписи є важливим церковно – статистичним документом для вивчення регіональної історії. За ним досліджено станову характеристику, статево-вікову структуру населення, сповідання та причащання парафіян. Це в свою чергу дає можливість здійснювати порівняльний аналіз з іншими церковними розписами. Також, даного роду документи несуть у собі цінну інформацію, яка потребує ґрунтовного вивчення.

Список використаної літератури:

1. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. 679, оп. 1, спр. 399, Исповедные росписи церквей Черниговского полка за 1739 год.
2. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 399, Исповедные росписи церквей Черниговского полка за 1739 год.
3. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 399, Исповедные росписи церквей Черниговского полка за 1739 год.
4. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело з соціальної історії Гетьманщини XVIII століття: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06 / Дмитренко Віталій Анатолійович. – Полтава, 2010. – С.52
5. Залыский А. Когда и по какому поводу начали вестись исповедные ведомости / А. Залыский // Полтавские епархиальные ведомости. – 1886. – № 5. – С.174

6. Романова О.О. Сповідальні книги Київської метрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 122–148.

Кошова І.А., студентка IV курсу
історико-юридичного факультету Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Кириленко С.О., заступник декана історико-
юридичного факультету, старший викладач кафедри історії України та
політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ДОСЛІДЖЕННЯ РУСЬКОЇ ПРАВДИ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Руська Правда належить до числа найвизначніших юридичних творів Середньовіччя. Вона є одним з найдавніших писемних пам'яток слов'янського права, повністю заснованим на судовій практиці східних слов'ян. Всі спроби довести будь-який вплив на Руську Правду візантійського, південно-слов'янського, скандинавського чи іншого законодавства виявилися абсолютно безплідними. Разом з тим Руська Правда є незамінним джерелом з історії господарських і громадських відносин на Русі, що яскраво відображено в роботах Б. Д. Грекова [1], С. В. Юшкова [9], М. М. Тихомирова [5], Л. В. Черепніна [7], І. А. Стратонова [4], Н. А. Максимейка [2], С. П. Обнорського [3] та інших вчених.

Істориками СРСР розбита теза про низький рівень суспільно-економічного, політичного і правового розвитку східного слов'янства VIII-XIII ст., тому потрібно відкинути погляд на Руську Правду як на збірку прав, що виник в результаті запозичення чужоземного права. На основі вказівок В. Леніна та Й. Сталіна радянськими істориками було встановлено, що в Київській Русі прискореними темпами розвивалися феодальні відносини, виходячи з цього, на думку дослідників, даний документ слід визнати збіркою російського феодального права. Для того щоб полегшити вивчення текст пам'ятки, потрібно дати таку класифікацію списків Руської Правди, яка могла б відображати розвиток норм права. У складанні збірника була зацікавлена російська феодальна влада для того, щоб визнати офіційне походження Руської Правди. Ці основні положення марксистсько-ленінської історико-юридичної науки зумовили рішення окремих питань про походження Руської Правди та історії її тексту.

Радянськими істориками зроблено багато відкриттів у вивченні Руської Правди. У 1940 р. дана пам'ятка була видана Інститутом історії Академії Наук СРСР під редакцією академіка Б. Д. Грекова, причому були залучені до видання нововідкриті після 1935 р. списки. Вчений почав розвивати погляди про

походження Руської Правди, які зумовлювалися загальними принципами марксистсько-ленінської методології.

У 1941 р вийшло в світ "Исследование о Русской Правде. Происхождение текстов" М.М. Тихомирова [5]. Михайло Миколайович, один з найвпливовіших спеціалістів з джерелознавства того часу, переглянув питання про походженні тексту всіх редакцій Руської Правди на основі виданого матеріалу, а також на основі знайомства з іншими джерелами права й зробив досить вдालу спробу відновлення первинного тексту. Однак, не потрібно ігнорувати той факт, що його праці створювались під впливом буржуазних поглядів.

Досягнення радянської науки у процесі дослідження історії Київської Русі досі не знайшли свого відображення у вивченні Руської Правди. Історики не враховують того факту, що якщо Київська держава в XI ст. стає феодальною, то в ній повинні розвиватися і норми феодального права. Звідси дослідники зазвичай не роблять наступних висновків щодо Руській Правди:

1) норми зазначеного джерела – це норми виниклого феодального права, що розвивається, а не збірники старих звичаїв;

2) основним джерелом цих норм є постанови і судові рішення князів;

3) найдавніші редакції Руської Правди мають офіційне походження.

Праці радянських істориків написані без урахування того, що Руська Правда є насамперед джерелом права. Дослідники підходять до даного документа тільки як до пам'ятки писемності та літератури.

Висновки відомої книги Б. Д. Грекова "Киевская Русь" [1, с. 248-261] побудовані на ретельному аналізі Руської Правди, зокрема, великий і принципово важливий розділ про організацію великої вотчини X–XI ст. Свої погляди на походження пам'ятки він висловив у перших виданнях своєї книги. Не займаючись спеціально питанням про походження її редакцій, Борис Дмитрович не пройшов повз питання про їх датування. Він вважає, що Правда Ярославичів і просторова Правда – документи XI–XII ст., а місце виникнення Руської Правди – Київ.

Інший радянський історик С. В. Юшков зосереджує увагу на аналізі документа в своєму дослідженні про феодалізм в Київській Русі. Розділи своєї книги (наприклад, глава про закабалення сільського населення) Серафим Володимирович присвячує аналіз статей Руської Правди [8, 157-238].

Праці названих радянських істориків вперше показали величезне значення даної пам'ятки, як джерела вивчення економіки і суспільного ладу на Русі X – XII ст. Не ставлячи перед собою особливих джерелознавчих завдань, праці Б. Д. Грекова і С. В. Юшкова по суті розкривають основні проблеми, пов'язані з вивченням Руської Правди, по-новому з марксистсько-ленінських позицій пояснюючи цю пам'ятку стародавньої Русі.

У 1935 р. під редакцією Серафима Володимировича вийшло перше видання Руської Правди з всіма відомими списками (українською та російською мовами). Всі списки даного джерела розділені на п'ять редакцій.

Визначною подією в історичній науці стало нове видання Руської Правди за всіма її списками, підготовлене до друку колективом співробітників

Інституту історії Академії наук СРСР з ініціативи та під редакцією Б.Д. Грекова. Для видання були використані всі її відомі списки, в кількості 88, не рахуючи 15 списків, невикористаних для варіантів, як пізні копії з інших, більш старих списків. Всі вони розділені в академічному виданні на дві основні редакції: коротку й широку. Безсумнівним досягненням видання є класифікація списків Великої Руської Правди, складена В. П. Любимовим. Ці списки розділені істориком на три групи: Синодально-Троїцька, Пушкінська і Карамзінська, з підрозділом кожної групи на види. Ця класифікація дала можливість вивчати походження окремих видів широкої редакції Руської Правди та їх взаємний зв'язок. Однак, недоліком такого поділу стало довільне залучення скороченої Руської Правди до групи списків просторової, чим порушується саме поняття про редакції пам'ятки, тим більше, що списки скороченої Правди не можуть бути штучно ізольовані з будь-якого списку просторової редакції. Втім, у самому виданні скорочені списки виділені в особливий вид. Таким чином, кожен дослідник матиме змогу користуватися ними.

Видання текстів Руської Правди з усіма відомими списками сприяло подальшому вивченню цієї пам'ятки, так як дослідники мали тепер перевірені і повні тексти. Питанню про їхнє походження присвячена робота М. М. Тихомирова – "Исследование о Русской Правде (происхождение текстов)" [5]. У цій книзі автор поставив собі завданням дослідити час, місце і причини виникнення окремих текстів Руської Правди, поклавши в основу вивчення її списків класифікацію В. П. Любимова. Новим виявився метод визначати час і причини походження того чи іншого "ізводу" Руської Правди разом із загальним аналізом тих рукописів, в яких містився даний текст. Виявилось, що редакції відповідають змісту самих збірок. М. М. Тихомиров вважає коротку, просторову та скорочену Правди не окремими редакціями, а пам'ятками, що пов'язані за своїм походженням.

Таким чином, виникнення Руської Правди в трьох її основних видах зв'язується істориком з розвитком класової боротьби і народними рухами. Крім того, в роботі Михайла Миколайовича простежується історія окремих редакцій або видів просторової Правди.

Слід зазначити, що ідеї Тихомирова про новгородське походження короткої і просторової Правди піддалися критиці. Особливо великі сумніви висловлювалися з приводу припущення про існування протографа скороченої Правди.

С. В. Юшков висловив свої погляди на Руську Правду в спеціальному дослідженні – "Русская Правда: Происхождение, источники, ее значение" [10]. Частина цієї книги зайнята полемікою з поглядами М. М. Тихомирова. Автор праці відстоює свою колишню думку про те, що просторова Правда складається з двох частин: Правди Ярослава і Статуту Володимира Мономаха, що представляє собою другу частину пам'ятки.

Основні результати дослідження С. В. Юшковым в останній, третій частині книги. На його думку, першою спробою уніфікації норм російського права стала спроба Володимира запровадити страту. При Ярославі Мудрому в

30-х роках XI ст. в Києві виникла Правда Ярослава, до 1072 р. відноситься виникнення Правди Ярославичів. На основі цих двох збірок виникла коротка Правда. В кінці XI – початку XII ст. з'явилася перша частина просторової редакції, тоді як друга частина цього твору, або статут Володимира Мономаха, виникла після київського повстання 1113 р. Таким чином, Юшков дав рішуче іншу схему виникнення редакції Руської Правди в порівнянні з іншими вченими. Серафим Володимирович також відкинув думку про раннє походження скороченої Руської Правди, вважаючи, що її складання відбулось у XVII ст. [10, с. 54-71]. Історик недостатньо аргументував своє датування походження короткої та просторової Правди. На користь Києва, як місця виникнення короткої Правди, вчений висловлюється загально, вказуючи лише на той факт, що дане місто було столицею Русі, чого, звичайно, недостатньо.

Питанню про походження короткої Правди присвячені і сторінки першого тому дослідження Л. В. Черепніна "Русские феодальные архивы XIV-XV веков" [7]. Виникнення Правди Ярослава дослідник відносить до 1016 р., пов'язуючи це з подіями в Новгороді, коли жителі міста перебили варягів, а Ярослав Мудрий у помсту знищив велику кількість новгородців. На думку Лева Володимировича, "Правда Ярослава 1016 – такий же "ряд" між новгородським суспільством і корпорацією варягів, як і договори Олега та Ігоря з Візантією". Цей останній висновок Черепніна вимагає найсерйознішої перевірки, оскільки надмірно звужує значення короткої Правди, доводячи її до рівня простого договору з найманими дружинниками – варягами [7, с. 151-155].

Також заслуговує уваги наступна праця Л.В.Черепніна "Основные этапы развития феодальной земельной собственности на Руси (до XVII в.)" [6]. Історик переконаний в тому, що зводить причини виникнення на основі давньоруської народності великоруської, білоруської та української до татаро-монгольської навали, і не враховувати значення в цьому процесі феодальної роздробленості – це означає недооцінювати, що це є закономірним етапом у розвитку народів в епоху феодалізму і перебільшувати економічну спільність у період ранньофеодальної держави. Звідси Черепнін робить висновок, згідно з яким виникнення передумов для складання великоруської, української та білоруської народностей є зовсім не результатом розпаду або краху народності давньоруської, а природнім наслідком її розвитку [6, с. 218–222].

Таким чином, необхідно відзначити, що зроблений нами аналіз дає можливість беззаперечно стверджувати, що радянська історіографія Руської Правди нерозривно пов'язана з політичною доктриною СРСР. І не можна відкидати той факт, що історики зробили неабиякий внесок для подальшого вивчення даної пам'ятки, але розглядати їхні праці необхідно виключно через призму тодішньої ідеології.

Список використаної літератури:

1. Греков Б. Д. Киевская Русь/ Б. Д. Греков. – М., 1953.
2. Максимейко Н. А. Опыт критического исследования Русской Правды / Н. А. Максимейко. // Проблемы источниковедения, Сб. 3, М.–Л., 1940. – Вып. 1.

3. Обнорский С. П. Очерки по истории русского литературного языка старшего пери ода / С. П. Обнорский. – М.–Л., 1946.
4. Стратонов И. А. К вопросу о составе и происхождении Краткой редакции Русской Правды/ И. А. Стратонов// Изв. Общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете. – Казань, 1920. Т. XXX. – Вып. 4
5. Тихомиров М. Н. Исследование о Русской Правде. Происхождение текстов/ М. Н. Тихомиров. – М. – Л., 1941.
6. Черепнин Л. В. Основные этапы развития феодальной земельной собственности на Руси (до XVII в.) / Л. В. Черепнин // Вопросы истории – 1953. – № 4.
7. Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XV веков: в 2 т./ Л. В. Черепнин. – М., 1948.
8. Юшков С. В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси/ С. В. Юшков.– М.–Л., 1939.
9. Юшков С. В. Русская Правда / С. В. Юшков. – М., 1950.
10. Юшков С. В. Русская Правда: Происхождение, источники, ее значение / С. В. Юшков. – М., 1950.

Савосько О.С., студентка V курсу
історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Леп'явко А.С., доктор історичних наук, професор кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ДОКУМЕНТИ З ОБЛІКУ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГОВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

Соціальна історія є одним з найбільш популярних і актуальних методологічних напрямків досліджень XXI ст. Соціальна історія – це уся історія людства з точки зору соціального, це історія соціальної структури і соціальних інститутів, а також історія повсякденного життя людей. Проблеми демографії привертають особливу увагу дослідників. Починаючи ще з XIX ст. істориків цікавили питання пов'язані з населенням міст Північного Лівобережжя України, а особливо саме правове положення різних соціальних верств суспільства. Дослідження соціальної структури населення посідає важливе місце у вивченні особливостей буття українського соціуму XVIII ст.

Після 1648 р., з часів Богдана Хмельницького, Чернігів став центром Чернігівського козацького полку, однак в економічному відношенні та за чисельністю населення значно відставав від кількох інших міст Сіверської землі (Ніжина, Конотопа, Глухова, Березни) [4, с. 33]. Більшість дослідників вважають, що в містах Лівобережної України у XVIII ст. проживала невелика

кількість населення. Так, згідно підрахунків дослідників В. Кабузана і А. Перковського, жителі лівобережних міст (включаючи міста і містечка Чернігово-Сіверщини) в другий половині XVIII ст. становили 6,5% всього населення. В. Голобуцький вважає, що у містах в цей період проживало 6,53% всього населення. Г. Махнова дійшла висновку, що воно становило 6,36% усього населення [1, с. 236]. Отже, міста Лівобережної України у XVIII ст. за кількістю населення були невеликими.

У 1721 р. було проведено перепис дворів Чернігівського полку, за яким було зафіксовано 631 двір у тому числі: козацької старшини – 18, священнослужителів – 19, міщанських – 141, козацьких – 245, бобильських – 178, шинкових – 30 [5, с. 133].

Важливим джерелом для вивчення демографічних характеристик міського населення виступає церковний облік, який ніколи не був самостійним видом обліку населення в Російській імперії і мав допоміжні функції. Аналіз церковних сповідальних книг дає можливість вибудувати повну стратифікацію суспільства, встановити фінансове становище тієї чи іншої групи населення. В результаті дослідження можемо вибудувати правове становище суспільства. Так як сповідь вважалася обов'язковим церковним таїнством для кожного віруючого. Здійснювати її парафіяни мали не рідше ніж раз на рік. Ігнорування цього розцінювалося як відступ від догматів віри. Крім того, це таїнство слугувало своєрідним контролем за внутрішнім життям парафіян [8, с. 84]. Отже, сповідні розписи є важливим джерелом, які з точки зору історичної антропології мають значний потенціал.

На основі матеріалів сповідальних розписів 1739 р. Богоявленської, Вознесенської, Восресенської, Михайло-Федорівської, Покровської, Преображенської, Стритенської, Хрестовоздвиженської, Єкатериненської церков зафіксовано 149 (27,7 %) сімей простих або нуклеарних, 58 (10,8 %) розширених домогосподарств, 302 (56,2%) – складні (нуклеарні) сім'ї.

Згідно даних сповідальних книг, всього у церковних приходах міста Чернігова налічувалося 537 домогосподарств, де проживало 3302 мешканці. До священицького стану відносилось 62 чоловіки та 65 жінок; до військової верстви – 155 чоловіків та 117 жінок; до приказних – 16 чоловіків та 18 жінок; до посадських – 364 чоловіки та 424 жінки; до дворових – 239 чоловіків та 224 жінки; до різночинців відносилось 11 чоловіків та 11 жінок, також 6 чоловік та 7 жінок – до цехових.

Зробивши повний аналіз сповідальних розписів можемо сформувану стратифікацію тогочасного суспільства. За своїм соціальним становищем населення міста Чернігова можна поділити на три групи: міський патриціат, власне міщанство і міські низи. На вищому щаблі знаходився міський патриціат: впливові сім'ї багатіїв, найзаможніші купці та власники ремісничих майстерень. В їх руках знаходилися значні капітали, тому відповідно і правове становище їх було набагато кращим за інших.

Власне міщанство становили звичайні повноправні мешканці міст: середні та дрібні крамарі, ремісники, майстри, власники невеличких промислів і майстерень. Як стан міщани з'явилися у межах Російської імперії після появи указу Катерини II у 1775 р., за котрим до міщанства було включено всіх посадських людей, за винятком дворян і духовенства, з майновим цензом, який не перевищував 500 руб [2, с. 101]. Майнові та станові права міщан визначала Жалувана грамота Катерини II містам 1785 р., за якою належність до міщанства ставала спадковою [2, с. 105].

У цьому контексті відзначимо, що підвалини міського самоврядування в Чернігові було закладено на підставі привілею короля Сигізмунда III від 27 березня 1623 р. Відтоді й аж до кінця XVIII ст. міську владу в Чернігові уособлював магістрат. З'ясовано, що у місті діяла одна колегія – рада на чолі з війтом, до якої зазвичай входили 4 бурмистри та 5–6 "рочних" райців [6, с. 691].

Правове становище соціальних верств населення могло бути захищене. З метою захисту своїх станових прав, міщани зверталися за допомогою до Москви. Царський уряд визнав необхідність співпраці з міщанами, оскільки це допомагало йому обмежувати владу козацької старшини та автономні права Гетьманщини. Протягом першої половини XVIII ст. міщани могли повною мірою реалізовувати свої права – вільно проводити вибори до магістратів, здійснювати судочинство, організовувати збір податків та відбувати державні й міські повинності, здійснювати контроль над міською торгівлею і виробництвом. Досягши політичних цілей стосовно обмеження автономії Гетьманщини, царський уряд поступово припиняє підтримку прав міщан. У цих умовах магістрати були змушені самостійно відстоювати свої права [5, с. 363].

Для захисту своїх інтересів міщани об'єднувалися в фахові цехи, які підлягали обов'язковому затвердженню владою. Під час виборів війта 1730 р. в Чернігові згадуються 7 цехів: кравецький, шевський, різницький, ткацький, кушнірський, пекарський, ковальський [6, с. 695].

Джерелом для вивчення демографічної ситуації в місті Чернігові в сер. XVIII ст. слугує Ревізія Чернігівського полку 1732 р. У структуру Чернігівського полку входило шістнадцять козацьких сотен: Березинська, Білоуська, Вибельська, Волинська, Городницька, Киселівська, Любецька, Менська, Полкова, Понорницька, Ройська, Седневська, Синявська, Слабинська, Сосницька, Столинська. Згідно даних ревізії 1732 р. в Чернігівському полку налічувалося 17419 дворів, з яких 6656 було козацьких, 937 посполитих, 1426 міщанських, 1760 підсусідських. Ці дані дозволяють припустити, що на території полку мешкало приблизно 115 тис. чоловік. Чисельно переважали посполиті [7, с. 34].

Усе населення Чернігова було репрезентоване трьома станами. Так, до козацтва відносилося 142 чоловіки, з них 1 – наказний сотник та 1 сотенний хорунжий. 6 – відносилося до заможних козаків, 6 – середньо заможних козаків, 2 – малогрунтовних козаків. Чисельну групу склали бідні козаки, їх було 42

чоловіки. Найбільше було козацьких підсусідків, кількість яких дорівнювала 84 чоловікам [7, с. 245]. Вони були зовсім безземельними. Єдине, що їм залишилося, - це продавати свою працю землевласникові, виборному козакові або купцеві. До категорії підсусідків, крім козаків, входили також міщани і навіть селяни. Але, козаки, ставши підсусідками, не втрачали свого козацького статусу. Козацький підсусідок різнився від селянина правовим статусом і свободою пересування.

Таким чином, на початку XVIII ст. населення Чернігова було строкатим. Правове становище залежало від того, до якої верстви населення людина належала. Привілейованою верствою була верхівка магістрату, потім ішли ремісники, купці. Нищий щабель займали бідняки та кріпаки, які майже не мали ніяких прав, але мали обов'язки. До кінця XVIII ст. населення майже не зростало, що було викликано погіршенням умов існування міщанського стану, епідеміями та стихійними лихами. З посиленням тиску російської влади і зменшенням привілеїв українських міст, перебування в міщанському стані ставало не вигідним економічно, тому значна частина людей віддавала перевагу проживанню в приміських селах.

Список використаної літератури:

1. Кисіль І. Міщани в соціальній структурі населення міст Гетьманщини (50 – 60 рр. XVIII ст.) / І. Кисіль // Пам'ять століть. – 2005. – № 3 – 4. – С. 232 – 238.
2. Клокман Ю. Социально-экономическая история русского города. Вторая половина XVIII в. / Ю. Клокман. – М.: Наука, 1967. – 203 с.
3. Клименко П. Компути та ревізії XVIII ст. // Український археографічний збірник. – К., 1930. – Т.2. – с. 168, 175, 217.
4. Леп'явко С. Коротка історія Чернігова / С. Леп'явко. – К.: Знання, 2009. – 62 с.
5. Леп'явко С. Чернігів. Історія міста / С. Леп'явко. – К.: Дніпро, 2012. – 432 с.
6. Леп'явко С. Метаморфози міського життя. Перетворення Чернігова на центр губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.) / С. Леп'явко // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – К., 2010. – С. 689 – 701.
7. Ревізія Чернігівського полку 1732 року/Серія "Джерела до вивчення козацтва". – Чернігів., 2014. – Т. 3.- с. 30 – 65, 78, 82 – 86, 243 – 249.
8. Мордвінцев В. Сповідальні книги / В. Мордвінцев // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С.84 – 86.

Фабриченко А.Г., студент
Ніжинського обласного педагогічного ліцею
Чернігівської обласної ради

Науковий керівник: Клушко Р.Ю., вчитель історії Ніжинського
обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради

УМОВИ ПРИМУСОВОЇ РЕПАТРІАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН ДО СРСР ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Історія людства не знає інших прикладів такого масового насильницького викрадення багатьох мільйонів людей в рабство, як це було зроблено німецькими окупантами в країнах, куди вторглися фашистські війська під час Другої світової війни. 69 років тому в СРСР розпочалася планомірна робота по поверненню на Батьківщину радянських громадян, які в результаті війни опинилися в Німеччині і окупованих нею країнах. В певному сенсі історія повоєнної репатріації – це один з найважливіших сюжетів, який досі впливає на розуміння і трактування взаємин людини і Батьківщини. Втім, тут можна говорити не тільки про історію, а й про пов'язані з нею міфи, оскільки довгі роки з різних, перш всього ідеологічних, причин репатріація залишалася одним з білих плям у вітчизняній історіографії. І навіть в наші дні, незважаючи на появу заснованих на документах публікацій, репатріація часто сприймається виключно як послідовність насильницьких, "репресивних" дій радянського керівництва (а також урядів ряду західних країн). Причиною міфологізації стало не стільки свідоме перекручування фактів або тенденційне їх тлумачення на вигоду політичній кон'юнктурі або панівним у суспільстві настроям.

За даними президента Міжнародного комітету Червоного Хреста П.Рюггера, число осіб, які втратили у роки війни і в перший післявоєнний період Батьківщину і майно, склало в усьому світі майже 60 млн. осіб, з них понад 15,5 млн. усіх біженців і переміщених осіб перебували в Європі. Тільки з території Радянського Союзу, окупованій гітлерівцями, було викрадено в Німеччину та інші країни 4794087 радянських громадян.

Змучені довгими поневіряннями люди з великим нетерпінням чекали повернення на Батьківщину. З прибуттям на місце намагалися якомога швидше включитися в роботу та виправдати довіру. В оперативних зведеннях Херсонського облвиконкому повідомлялося: "настрій репатріантів добрий, здоровий, переважна більшість з великим патріотичним бажанням поспішає влаштуватися на роботу, стати активними учасниками відбудови народного господарства і приймає активну участь у політичному житті".

Проте колишні "остарбайтери" вважалися в Радянському Союзі неблагонадійною категорією населення й з волі "вождя народів" були віднесені до вірогідних ворогів народу. Над людьми, які стали жертвами репресій, спостерігаємо свідоме здійснення владою політики штучної маргіналізації, тобто переміщення в периферійне, дискримінаційне або обмежене становище сотень тисяч і навіть мільйонів людей.

Маргінал – це той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя (звичайно про представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села). До таких людей ставилися з недовірою і їх перевіряли багато разів. Але хто такі репатріанти і що таке репатріація? Репатріація – повернення на Батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та перебували тривалий час поза Батьківщиною. Особливого політичного змісту набув термін "репатріація" стосовно повернення політичних емігрантів до країни їх походження. Відповідно репатріанти – це люди, які повертались на Батьківщину. Підготовка до організації повернення радянських громадян до СРСР розпочалася ще задовго до завершення війни, в серпні 1944 р. Керував цим процесом спеціально створений апарат уповноваженого Раднаркому СРСР (з березня 1946 р. Ради Міністрів) у справах репатріантів на чолі з генералом П. Голіковим (колишнім начальником Головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної армії). Про масштаби цієї роботи свідчить табірна інфраструктура репатріації. Тільки на території Західної та Східної Європи було створено 127 фронтових перевірко-фільтрувальних таборів (ПФТ) та 57 армійських збірно-пересильних пунктів (ЗПП), у яких одночасно могло перебувати близько півтора мільйона осіб. У роботі з репатріантами було задіяно понад 37 тисяч радянських військовослужбовців.

Проте, пріоритетним завданням радянських репатріаційних органів були статистичний облік, політична перевірка та нагляд за громадянами, котрі тривалий час перебували за кордоном.

Репатріація не відбувалася спонтанно. Цей процес уважно керувався державою. Було видано безліч указів та підписано безліч договорів, які контролювали репатріацію.

Одночасно не варто вважати, що репатріація відбувалася повсюди і все відбувалося одночасно. Умовно репатріацію поділяли на 5 періодів. Перший період (4 жовтня 1944 – січень 1945 р). Це – так званий організаційний період у розвитку та діяльності радянських державних і військових органів репатріації. В цей час формувалася структура органів репатріації, закладалися політичні засади управління ними, робилися перші кроки в області координації діяльності з іншими наркоматами і відомствами.

Створення стрункої і достатньо гнучкою системи управління органами репатріації та взаємодії з іншими наркоматами і відомствами завершилося протягом другого періоду діяльності радянських органів репатріації (січень – травень 1945) Саме в цей час виходять дві постанови РНК СРСР від 6 січня 1945 "Про організацію прийому та облаштування репатрійованих громадян СРСР з Німеччини та окупованих нею країн" і "Про порядок репатріації союзних військовополонених і інтернованих громадян, звільнених Червоною Армією". Ці постанови визначили основні принципи і механізми репатріації радянських та іноземних громадян.

Третій період – травень 1945 – березень 1946 року його основним змістом стала масова репатріація радянських та іноземних громадян на основі

підписаного "Плану передачі через лінію військ колишніх військовополонених і цивільних осіб, звільнених Червоною Армією і військами союзників".

Четвертий період (березень 1946 – квітень 1950) характеризувався скороченням апарату Управління Уповноваженого. До квітня 1950 його штат складав всього лише 52 одиниці. Скорочувався і закордонний апарат Управління. До січня 1950 його укомплектованість склала 100 осіб – 19% від його чисельності 1945 і близько 31% серпня 1946 р

П'ятий, заключний період – квітень 1950 – березень 1953 в цей час відбувається подальше скорочення органів репатріації. Напередодні свого закриття органи репатріації склалися лише з Центрального управління (49 осіб), відділів по репатріації при Радах Міністрів Української та трьох Прибалтійських республік, а також збірних пунктів у Мукачеві та Гродно для утримання прибуваючих радянських громадян на період їх фільтраційної перевірки.

Оскільки процеси репатріації розтягнулися більше як на п'ять років, а в міжнародній політиці за цей час відбулися разючі зміни, пов'язані з початком "холодної війни", то на цьому етапі, примусова репатріація стала розглядатися Заходом як один із механізмів політичної та ідеологічної боротьби з Радянським Союзом, і вийшла далеко за межі власне репатріаційної передачі громадян.

Проблема репатріації стала болючим питанням для значної частини переміщенців. Як уже зазначалося, одні із них поверталися охоче, і навіть боялися того, що радянське керівництво може не дозволити їм повернутися в Союз РСР, інші ж поверталися з примусу. Проте в ході репатріації все частіше виявлялося, що вчорашні радянські громадяни відмовлялися повертатися на рідні землі з національних, релігійних та політичних причин, і що необхідно було шукати інші шляхи для вирішення проблеми.

Хоменко О.М., магістрант історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

СКІФСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА: ДЖЕРЕЛА І НОРМИ

Останнім часом в історичній науці набувають важливого значення дослідження місця й ролі правової системи груп племен та їх роль у суспільно-політичних, культурних процесах України.

Вже з огляду на вищесказане дослідження скіфськської правової системи видається вельми актуальним. Уявлення старої історіографії про ці аспекти були занадто спрощеними, інколи й хибними; радянська ж історіографія взагалі вважала їх дослідження справою другорядною. Дослідження правової системи скіфських племен зумовлена не лише науково-теоретичним вивченням вітчизняної історії, а й необхідністю з'ясувати їх внесок в історичний розвиток України.

Джерелами права в Скіфії були звичай та правила, встановлені царською владою. Певний вплив справляла релігія. Норми права захищали державну владу, життя, майно та привілеї царської сім'ї. Верховна власність на землю належала царю. Скіфське право захищало приватну власність на рухоме майно, худобу, домашні й особисті речі, на рабів, зброю, знаряддя виробництва.

Норми скіфського права захищали приватну власність на худобу, пересувні житла на візках, домашні речі, рабів. Верховна власність на землю належала царю, який установлював порядок користування пасовищами і землями [10, с. 93].

Особистою приватною власністю була зброя, знаряддя виробництва, прикраси. Верховна власність на землю належала царю, який встановлював порядок користування пасовищами і землями. Право приватної власності на рухомі речі зумовило розвиток зобов'язального права – договорів міни, дарування, купівлі-продажу та ін. Договори, зокрема договір побратимства (згодом переоформлений у договір співтовариства, а сучасний цивільно-правовий договір сумісної діяльності) скріплювались присягою. Відмова від сплати данини була приводом для початку воєнних дій з грабунком майна, крадіжкою худоби та захопленням полонених і перетворенням їх на рабів. Зобов'язальне право регулювало договірні відносини міни, дарування, купівлі – продажу та ін. Звичайно договори у скіфів стверджувалися клятвою. Правова регламентація зачіпала й данницькі відносини, відмова від сплати данини вважалася достатнім приводом для початку воєнних дій.

Скіфи знали поняття злочину і визначали покарання за злочин. Найнебезпечнішими злочинами вважалися злочини проти царя. Карали не лише за сам злочин, а й за замір. Тяжкими злочинами були також убивство, крадіжка, обмова невинного, перелюб тощо. Серед покарань практикувалися страта, відтинання правої руки, вигнання. За порушення звичаїв і відступ від віри предків призначалася смертна кара. У звичаєвому праві визнавалася кровна помста [3, с. 53]. Таким чином, звичаєве право у скіфів було основою правових відносин і являло собою традиційні норми суспільного життя, санкціоновані силою держави.

Найнебезпечнішими у скіфів вважалися злочини проти царя: замах на життя правителя шляхом чаклування, непокора царському наказу. Злочином вважалося і неправдиве заприсягання богам, відхід від віри. Усі названі злочини каралися смертю [6, с. 10].

Мали місце злочини проти власності (крадіжки, конокрадство тощо), проти осіб (убивство, перелюбство, образа), які найчастіше карались смертною карою, відсіканням правої руки або вигнанням. Тривалий час зберігалася кривава помста [8, с. 44]. Відомі злочини проти власності (крадіжка, грабіж і т. ін.), проти особи (вбивство, перелюбство, ображення) [7, с. 31].

Найбільш поширеними видами покарання були смертна кара, відрубання правої руки, вигнання. Довгий час у скіфів зберігалася кровна помста. Можна гадати, що оправи про злочини, які не зачіпали основ царської влади і взагалі інтересів держави, розглядалися у порядку здійснення змагального процесу. Проте з найбільш небезпечних злочинів здійснювався слідчий процес.

Можна вважати, що справи про злочини, які не порушували основ царської влади і інтересів держави, розглядалися у порядку змагального процесу. Однак щодо найнебезпечніших злочинів провадився (примітивний) розшуковий процес [1, с. 9].

Існували також військові звичаї, сімейні. Наприклад, у сім'ї, яка у скіфів була полігамною, звичаї вимагали ведення родоводу за батьківською лінією, панівної ролі чоловіка. Жінка належала чоловікові й після його смерті переходила у власність спадкоємця. Спадщина передавалася лише по чоловічій лінії. Одружені сини мали право на виділ ще при житті батька, а батьківське майно неподільно переходило до молодшого за віком сина (система мінорату, від лат. Minor – менший) [5, с. 25].

Норми скіфського права захищали приватну власність на худобу, повозки з пересувними житлами, домашні речі, рабів. Розкопки поховань свідчать, що особисту приватну власність у скіфів становили зброя, знаряддя виробництва, прикраси. Верховна власність на землю належала царю, який встановлював порядок користування пасовищами і землями [6, с. 19].

Зобов'язальне право регулювало договірні відносини міни, дарування, купівлі-продажу і т. ін. Звичайно договори у скіфів скріплювали клятвою, як це робилося, наприклад, при укладенні договору знаменитого скіфського побратимства. Правова регламентація зачіпала й данницькі відносини. На практиці відмова від сплати данини вважалася достатнім приводом для початку воєнних дій, які супроводжувалися грабуванням майна, крадіжкою худоби, захопленням полонених з наступним перетворенням їх у рабів [8, с. 89].

Шлюбно-сімейне право базувалося на принципах патріархату. Рахування родоводу велося по чоловічій лінії. У сім'ї панував чоловік, практикувалося багатоженство. Старша жінка займала привілейоване становище. Після смерті чоловіка вдова переходила як майно в спадщину до старшого брата померлого. Нерівність у сім'ї визначалася не тільки підкореним становищем жінки, але й тим, що старші сини у випадку одруження одержували частку майна і право на виділ ще за життя глави дому, а молодший з синів ставав спадкоємцем батьківського господарства [4, с. 66].

Кримінальне право тільки-но зароджувалося. Зазвичай існувала кривава помста. Найнебезпечнішими вважалися злочини проти царя, замах на життя можновладця, непокоря царському наказові, які у скіфів каралися на смерть. Жорстоко переслідувалося нехтування законів, порушення звичаїв та боговідступництво. Чітко визначеної системи покарань не існувало. Суддя сам визначав покарання за злочини, серед яких, окрім смертної кари, були калічення, вигнання за межі держави [2, с. 93].

Військові звичаї скіфів були суворими. Основний закон – безпощадність до ворогів і вірність бойовим побратимам. Скіфи пили кров першого вбитого ними ворога, робили чаші з ворожих черепів та сагайдаки зі шкіри правих рук убитих ворогів, прикрашали кінську зброю скальпами ворогів, носили плащі зі шкіри вбитих ворогів тощо.

У цивільних правовідносинах у скіфів був розвинений інститут власності. Існувала приватна власність на домашніх тварин, стада, які були мірилом

багатства, житло, господарський інвентар, посіви тощо. Цивільні операції з приватною власністю зумовили появу цивільних зобов'язань. Угоди уклалися усно і закріплювалися присягою. Але земля знаходилася у власності царя й регулярно перерозподілялася між родовими общинами шляхом жеребкування. Приватна власність зосереджувалася передусім у руках племінних вождів і старійшин племені, їхніх родин. Решта населення – це вільні общинники, які несли військову службу, сплачували данини й виконували різні повинності [2, с. 74].

Слід пам'ятати, що існують і інші погляди на історію скіфів, які також заслуговують на увагу. Один з найважливіших – сучасні слов'янські народи (особливо українці, росіяни, поляки) є нащадками скіфів і отримали у спадок від них не лише кровну спорідненість але також їх мову і культуру. Ці погляди заслуговують на увагу хоча б тому, що вони були широко розповсюджені від середньовіччя аж до початку ХІХ ст. як в Західній Європі так і в Україні.

Список використаної літератури:

1. Брайчевський М. Скіфи. Конспект Історії України. Нова концепція // Старожитності. – 1991. – ч. 4.
2. Гаврилюк Н.А. Домашнее производство и быт степных скифов. – К.: Наук. думка, 1989. – 112 с.
3. Палеоекологічна ситуація і занепад Великої Скіфії // Оточуюче середовище і стародавнє населення України. – К., 1993. –С.52–65.
4. Ганусенко В.Ф. Київська Русь і Північне Причорномор'я // Укр. істор. журн. 1961. – № 6.
5. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1994. – С.84–116.
6. Жебелев С.А. Северное Причерноморье. Исследования и статьи по истории Северного Причерноморья античной эпохи. – М.; Л., 1954.
7. Ольховский В.С., Храпунов И.Н. Крымская Скифия. – Симферополь: Таврия, 1990. – 128 с.
8. Павленко Ю.В. На шляху формування ранніх цивілізацій на Україні та суміжних територіях // Теоретичні проблеми вітчизняної історіографії та джерелознавства. – К., 1993.
9. Пархоменко М. Початок історично-державного життя на Україні. – К. – 1925.
10. Смирнов А.П. Скифы. – М., 1996.

СЕКЦІЯ 2.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Барчук В., студентка економіко-правового коледжу Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Андрущенко Л.В., кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

За даними управління Верховного комісара ООН у справах біженців, в теперішньому світі близько 50 мільйонів людей вважаються жертвами вимушеного переселення, серед яких майже 13 мільйонів біженців.

На міжнародному рівні поняття "біженець" вперше було сформульовано в Конвенції ООН 1951 року "Про статус біженців". Під терміном "біженець" розуміється іноземець (іноземний громадянин чи особа без громадянства), який внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, національності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань вимушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або територію країни свого постійного проживання), і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань, та щодо якого в порядку і за умов, визначених цим Законом, прийнято рішення про надання йому статусу біженця [1].

Географічне розташування України на теренах колишнього СРСР призвело до великої хвилі міграцій. Проблема правового статусу біженців стала актуальною і для нашої держави. Так нового розвитку дане явище отримало у зв'язку з історичними подіями 2013–2014 років. Внутрішні міграції загострили увагу держави щодо прогалин в законодавстві по забезпеченню прав біженців та осіб, які потребують захисту.

Першим нормативно-правовим актом, який забезпечив конституційні права мігрантів на теренах України стала Конституція України. Саме в ній визначено: "іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом" [2].

24 грудня 1993 року було прийнято перший в державі Закон України "Про біженців", наступна редакція якого була прийнята 21 червня 2001 року. Ці законодавчі акти максимально наблизили правовий захист біженців в Україні до міжнародно-правових норм.

10 січня 2002 року Україна взяла на себе зобов'язання на виконання Конвенції про статус Біженців (1951 р.) та Протоколу щодо статусу біженців (1967 р.), прийнявши Закон України "Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців".

Новий Закон України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" надав змогу розширити коло осіб, яким надається захист в Україні, та забезпечив правовий захист тим, хто не підпадає під ознаки біженця. Даний нормативно-правовий акт наблизив норми національного законодавства до норм європейського.

Відповідно до новітнього законодавства, біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [3, с. 110].

Сьогодні, відповідно до чинного законодавства біженці мають такі права:

- тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України;
- проживання у родичів, у готелі, піднаймання житлового приміщення або користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення біженців;
- безоплатну правову допомогу в установленому порядку;
- конфіденційне листування з управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців та право на відвідання співробітниками даного відомства;
- інші права, передбачені Конституцією та законами України для іноземців та осіб без громадянства, які законно перебувають на території України [4].

Насамкінець підкреслимо, що наразі в Україні вже прийнято основні закони, які визначають права біженців, та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту. Проте, з'явилися проблеми щодо реалізації даних норм. Реформи, які проходять в державі, призводять до юридичних колізій. Тому, насамперед, необхідно привести у відповідність норми національного законодавства, які нададуть можливість державним органам виконувати свої обов'язки не порушуючи права біженців.

Список використаних джерел:

1. Положение беженцев в мире, 1997–1998 // Интердиалект. – М, 1997. – С. 2.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30. – С. 141.
3. Заключний акт конференції повноважних представників ООН про статус біженців та осіб без громадянства і текст Конвенції 1951 року "Про

статус біженців" // Український часопис прав людини. – К. : Вид-во "Право", 1997. – № 1. – С. 108–112.

4. Закон України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту", Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16. – С. 146.

Бондаренко Ж.П.,
студентка II курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Наприкінці ХХ століття Україна взяла курс на розбудову інформаційного суспільства, побудову принципово нової системи управління – електронного урядування. Створення національної інформаційної інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування фізичним та юридичним особам інформаційних послуг з використанням Інтернет просто необхідне на сьогоднішньому етапі розвитку для будь-якої держави, в тому числі й для України. Звісно, що дана мета не буде реалізована за короткий термін. Для цього перш за все потрібно розробити принаймні законодавчу базу, яка в свою чергу буде сприяти розвитку е-урядуванню.

В юридичній науці е-урядування визначається спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних органів в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування громадянина з органами влади [1, с. 12].

Використання мережі Інтернет органами публічної влади удосконалює їх діяльність. Саме тому до популярних в Інтернеті позначень "b" (business – бізнес) і "c" (citizens – громадяни) тепер додалося нове – "g" – уряд. Досвід показує, що модель електронного урядування органічно вписується там, де держава сприймається як структура, яка покликана задовольняти потреби громадян.

До міжнародних актів, що встановлюють загальні стандарти функціонування інформаційних технологій належить Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2004 р.) з питань е-урядування, прийнята 15.12.2004 р., яка спрямована на надання підтримки країнам-членам у творенні та реалізації стратегій е-урядування, що сприятиме ефективному використанню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у відносинах між органами публічної адміністрації, громадянами та бізнес-структурами, між самими органами влади, а також сприятиме демократизації публічної адміністрації та вдосконаленню надання адміністративних послуг [1].

Важливе місце серед міжнародних актів у галузі інформаційних технологій посідає Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства,

прийнята 22.07.2000 р., відповідно до якої інформаційні технології мають служити досягненням взаємодоповнюючих цілей забезпечення стійкого економічного зростання, підвищенню соціального благополуччя, стимулюванню соціальної згоди та цілковитої реалізації потенціалу у галузі демократії, прав людини, розвитку культурного плюралізму, закріпленню міжнародного миру та стабільності. Усі люди, без винятку, мають право користуватися перевагами досягнень глобального інформаційного суспільства. Дана Хартія покликана ліквідувати розрив між знаннями та інформацією як у державному секторі, так і в приватному. Ефективне партнерство серед учасників, включаючи політичну співпрацю, також є ключовим елементом раціонального розвитку інформаційного суспільства [2].

У 1999 р. прийнята Директива Європейського парламенту "Про систему електронних підписів, що застосовуються в межах Співтовариства". Електронний зв'язок та комерція обумовлюють використання "електронних підписів" та суміжних послуг, що роблять можливим засвідчення достовірності інформації. Суперечливі норми щодо правового визнання електронних підписів та акредитації постачальників послуг по сертифікації в державах-членах можуть створити значну перешкоду для використання електронного зв'язку та електронної комерції. З іншого боку, чітка система умов, що застосовуються до електронних підписів в межах Співтовариства, може зміцнити впевненість та загальне визнання нових технологій. Законодавство держав-членів не повинно перешкоджати вільному переміщенню товарів та послуг на внутрішньому ринку [3].

Типовий закон ЮНІСІТРАЛ "Про електронні підписи", прийнятий Комісією ООН 5.07.2001 р. Цей Закон застосовується в тих випадках, коли електронні підписи використовуються в контексті торгової діяльності. Допускається відхід від положень цього Закону або зміна їх дії за домовленістю [4].

Декларація про європейську політику у галузі нових інформаційних технологій, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 06.05.1999 р., закріплює наступні права: рівний доступ для всіх до нових інформаційних та телекомунікаційних послуг; забезпечення безпосереднього доступу до інформації про адміністративні та юридичні служби; заохочувати вільний обмін інформацією з використанням інформаційних технологій і т.д. [5].

Таким чином, міжнародні акти регулюють використання інформаційних технологій органами державної влади, що сприяє прозорості та ефективності їх діяльності.

Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Стаття 32 Конституції України передбачає, що кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Згідно з ст. 34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної

цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [6].

В Україні прийнято ряд нормативно-правових актів, які регламентують використання інформаційних технологій органами державної влади. Зокрема, Закон України "Про інформатизацію" від 02.10.92 р. № 2657-XII визначає поняття "інформації", її види, гарантії щодо її одержання, збереження та правовий захист щодо незаконного її розповсюдження. Закон України "Про звернення громадян" від 02.10.96р. №393/96 регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів.

Відповідно до Закону України "Про Концепцію національної програми інформатизації" від 04.02.98 р. №75/98 інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, створених на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [7].

Закон України "Про національну програму інформатизації" від 04.02.98 р. №74/98 визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22.05.2003 р. № 851-IV регламентує відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів. Державне регулювання у сфері електронного документообігу спрямовано на: реалізацію єдиної державної політики електронного документообігу; забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів електронного документообігу; нормативно-правове забезпечення технології оброблення, створення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів [8].

Закон України "Про електронний цифровий підпис" від 22.05.2003 р. №852-IV. регулює правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що виникають при використанні електронного цифрового підпису. Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" від 09.01.2007 р. №537-V визначає основні завдання розвитку інформаційного суспільства в Україні. Закон України "Про захист персональних даних" від 01.06.2010 р. №2297-VI регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і

спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних.

Закон України "Про доступ до публічної інформації" від 13.01.2011 р. №2939-VI визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Дія Закону України "Про адміністративні послуги" від 06.09.2012 р. №5203-VI поширюється на суспільні відносини, пов'язані з наданням адміністративних послуг: надання витягів та виписок з реєстрів, свідоцтв, довідок, копій, дублікатів документів та інші передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт.

Список використаної літератури:

1. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / О.А. Баранов, І.Б. Жилияєв, М.С. Демкова, І.І. Малюкова. За ред. І.Г. Малюкової. – К.: 2007 р. – 254 с.

2. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22.07.2000 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до джерела: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163.

3. Директива Європейського парламенту "Про систему електронних підписів, що застосовуються в межах Співтовариства", від 13.12.1999 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до джерела: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_240.

4. Типовий закон ЮНІСІТРАЛ "Про електронні підписи" від 5.07.2001 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до джерела: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_937.

5. Декларація про європейську політику у галузі нових інформаційних технологій від 06.05.1999 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до джерела: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_040.

6. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

7. Про Концепцію національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР. Редакція від 11.08.2013. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>.

8. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. Редакція від 06.11.2014. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

Гарат М.Р., студент III курсу ФЕМП
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Банк Р.О., кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН ЖИТЛОМ В УКРАЇНІ

Забезпечення житлом громадян України є першочерговим завданням державної соціальної політики, оскільки житло для людини є предметом першої необхідності. Стаття 47 Конституції України гарантує кожному право на житло [1]. Держава зобов'язувана створювати умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Конституційне право на житло виражає сутність установленної Конституцією України системи задоволення житлових потреб громадян і означає, насамперед, право громадянина мати житло для власного проживання і проживання членів його сім'ї. Воно забезпечується як шляхом надання житлових приміщень у будинках державного й інших житлових фондів на умовах договору соціального найму, так і шляхом придбання або будівництва житла за рахунок власних коштів [7, с.100].

Проблема декларативності житлових норм Конституції України та нормативно-правове її вирішення є важливим питанням сьогодення для конституційно-правової науки та визначає мету даного дослідження.

Дослідженню забезпечення конституційних прав громадян, в тому числі і права на забезпечення належних житлових умов, присвячено праці значної кількості вітчизняних науковців. Зокрема: Н.П. Гаєва, А.М. Демський, О.С.Дудченко, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.В. Ладиченко, С.Л. Лисенков, О.П.Світличний та інших.

Отже, відповідно до ст. 4 ЖК (Житлового кодексу Української РСР) житлові будинки, а також житлові приміщення в інших будівлях, що знаходяться на території України, утворюють житловий фонд.

Житловий фонд – це сукупність житлових приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів – дорослих і дітей, дитячі будинки, інтернати при школах і школи-інтернати), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання [2].

Відповідно до ст. 7 проекту нового Житлового кодексу України, зареєстрованому у Верховній Раді України 17.03.2009 р. за формою власності житловий фонд поділяється на:

- 1) приватний житловий фонд;

2) державний житловий фонд, який складається з об'єктів житлового фонду, що належать державним підприємствам, установам та організаціям на праві господарського відання або оперативного управління;

3) комунальний житловий фонд, який належить на праві власності територіальним громадам сіл, селищ і міст.

За функціональним призначенням житловий фонд поділяється на:

1) житловий фонд загального призначення, до якого належить житло всіх форм власності, що використовується громадянами на загальних підставах;

2) житловий фонд соціального призначення, до якого належить житло всіх форм власності, що надається на певний строк органами місцевого самоврядування громадянам, що потребують соціального захисту;

3) житловий фонд спеціального призначення, що складається з житла всіх форм власності, яке надається працівникам підприємств, установ та організацій на підставі відповідного договору, а також окремим категоріям громадян [6].

В основі класифікації житлового фонду лежить критерій однорідності правового режиму житла. Це визначає також однорідність правового регулювання суспільних відносин, які залежать від певного засобу, за допомогою якого кожен громадянин реалізує право на житло. Відповідно до цього відбувається отримання житлового помешкання в тому чи іншому будинку і встановлюється відповідний режим володіння, користування, розпорядження ним [7, с.51].

Одним з видів житлового фонду є житловий фонд соціального призначення – сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту. Правові, організаційні та соціальні засади державної політики щодо забезпечення конституційного права соціально незахищених верств населення України на отримання житла визначає Закон України "Про житловий фонд соціального призначення".

До житла з житлового фонду соціального призначення належать:

1) квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, які надаються громадянам у порядку черги на одержання соціального житла; 2) жилі приміщення у соціальних гуртожитках, які надаються громадянам на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання. Таке житло не підлягає піднайму, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі.

Створення умов для здійснення права громадян на вільний вибір способу задоволення потреб у житлі, залучення громадян до участі в утриманні і збереженні існуючого житла та формування ринкових відносин є метою приватизації державного житлового фонду. Правові основи приватизації державного житлового фонду, його подальшого використання і утримання визначає Закон України "Про приватизацію державного житлового фонду". Відповідно до ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону приватизація державного житлового фонду – це відчуження квартир (будинків), житлових приміщень у гуртожитках, призначених для проживання сімей та одиноких осіб, кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та

належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв і т. ін.) державного житлового фонду на користь громадян України.

Одне із найважливіших завдань держави – збереження житлового фонду. За даними статистичного бюлетеня Державної служби статистики на 1 січня 2013 року житловий фонд України становив 1094,2 млн. м² загальної площі. Житловий фонд міських поселень становив 64,0%. Майже весь житловий фонд (98,2%) розміщувався в житлових будинках квартирного типу. Станом на 1 січня 2013р. житловий фонд налічував 10179,9 тис. будинків [6, с.3].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що основним джерелом житлового законодавства в Україні є Конституція, зокрема ст. 47, яка передбачає, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме можливість побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Прийняття нового Житлового кодексу має не лише забезпечити реалізацію конституційного права громадян на житло, утримання та збереження житлового фонду, врегулювати правовідносини фізичних та юридичних осіб, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в галузі житлових відносин, а й, на нашу думку, запропонувати концепцію та механізм реалізації цього соціально-важливого конституційного права громадянами, в умовах обмеженості в державі ресурсів та зростаючої ролі осіб, які не забезпечені житлом. Особливо важливою проблемою сьогодення є проблема біженців та переселенців в умовах воєнних дій на сході України та анексії Криму.

На думку фахівців. Яку поділяє і автор даного дослідження, відсутність нового Житлового кодексу не є основною проблемою відсутності можливості використати громадянами власного конституційного права на житло, оскільки в Україні є достатня кількість правових норм, необхідних для ефективного регулювання житлових відносин. Починаючи з 1993 року проводилась робота над розробкою та прийняттям нового Житлового кодексу України. Проте з певних причин цей процес не завершений, але на даний час створене законодавство в житловій сфері за певними напрямками. Головною проблемою такого стану справ є неналежне виконання норм Конституції України органами державної влади. Виходячи з цього, слід зазначити, що оновлена кодифікація норм житлового права не принесе позитивних результатів на даному етапі по причині неефективного соціально-економічного розвитку держави та неналежної роботи державних органів та органів місцевого самоврядування влади. Тому вирішальними для розв'язання даної проблеми не лише деталізація конституційно-правових норм, а й забезпечення їх належного правопримінення.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1996, №30 (23.07.96), ст. 141.
2. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року №5464-X // Відомості Верховної Ради УРСР від 12.07.1983р., № 28, стаття 573.
3. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січня 2006 року №3334-IV // Офіційний вісник України від 15.02.2006 р., № 5, стор. 28, стаття 208, код акту 35083/2006.

4. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19 червня 1992 року №2482-ХІІ // Голос України від 22.07.1992р.

5. Про затвердження Порядку розрахунку плати за соціальне житло: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2007 р. №155 // Урядовий кур'єр від 16.02.2007 – № 30.

6. Проект Житлового кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2307&skl=7.

7. Більовський О. А. Державна житлова політика України: проблема соціально-економічної ефективності: аналіт. доп. / О. А. Більовський. – К.: НІСД, 2012. – 136 с.

Софійчук Л., студентка ІІ курсу
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: І.В. Найда, старший викладач кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ

Держава – це політичне утворення, яке має свої кордони, суверенітет, державні символи, державну мову, економіку та політичну владу. Для нормального функціонування держави потрібно, щоб кожна вітка працювала без порушень. Значним гальмом розвитку є корупція. В Україні вона вразила майже всі сфери життя [1].

Ця тема має хворобливий характер для нашої країни. Адже корупція руйнує економіку, правопорядок, суспільне життя та його рівень.

Вивченням корупції на міжнародному рівні займається правозахисна організація "Transparency International". Вона вивчає та оприлюднює звіти щодо стану корупції. У 2001 році рівень становив 2.1, у 2002 – 2.4, 2003 – 2.3, 2004 – 2.2. Після Помаранчевої революції 2004 року в Україні сталося чимало змін, насамперед – значне зростання політичних та громадянських прав та свобод. Дещо поліпшувався і Індекс корупції – 2.6 у 2005 році, 2.8 – у 2006 році, 2.7 – у 2007 році. У 2009 році міжнародна правозахисна організація оприлюднила звіт про рівень корупції "нових незалежних країн". В цьому році Україна посіла останнє місце. Ситуацію оцінили в 4, 3 бала. Тобто, найвищий. Існують такі думки експертів щодо подолання корупції. Дослідники громадської думки підкреслюють, що рівень досить високий та має стабільний характер. Підприємець зі Львова сказав: "Вже в школі ростуть діти, які знають, що їх батьки носять вчителям хабарі і вони ростуть з знанням, що хабарі це нормально. А це майбутнє держави". Один підприємець з Одеси занепокоєний за майбутнє своїх дітей. Адже їх психіка пронизана цим явищем. Ось його слова "Це щастя, коли можна дати хабара і щось вирішити, так кажуть 95-99% підприємців... Я дивлюся на своїх дітей, які кажуть мені, що треба було

заплатити і не морочити собі голову. Мені страшно, що росте таке покоління, яке хоче рости в корупційному суспільстві. Сьогодні не можна відкрити підприємство, поки всюди не заплатиш, а коли всюди заплатиш, то вже й не зможеш відкрити. У мене опускаються руки. Якщо в мене завтра не вийде, то піду давати, бо я це не можу, те не можу, інакше я розорюся...". "Люди платять тому, що можуть більше втратити, а вони згвинтили ціну питання так, що платиш і платиш..."

Експерт Павло Афанасьєв впевнений, що підприємці самі провокують корупцію. Розглядається система, створена роками, за якою легше діяти. "Ні для кого не є секретом, що, за 10-15 років кожен підприємець протоптав собі якісь доріжки і на даний момент вони зацікавлені, щоб ці доріжки стали широкими дорогами і вони всіляко підтримують дану систему, що склалася, це свого роду бізнес".

Корупція (від лат. *corruptio* – псувати) – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Корупція – це використання особою, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди. Розгорнуте визначення містить Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" [2]. Корупційним правопорушенням вважається умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 4 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність.

Основною рисою корупції є те, що підприємцям, чиновникам та звичайним людям, за допомогою такого явища, стало легше жити. Адже краще жити з корупцією, аби не мати проблем. Також на особу може здійснюватися тиск з боку вищого керівництва. Так дії спонукають сплатити хабар. Отже, проаналізувавши діаграми, я вивела основні чинники:

- хабарництво (це отримання особою в будь-якому вигляді винагороди (хабара) за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.)
- шахрайство (це поведінка, націлена на обман або введення в оману приватної або юридичної особи з метою особистої вигоди або вигоди третьої сторони.)
- розкрадання (це умисне незаконне обернення певним способом чужого майна на свою користь або користь інших осіб із корисливих мотивів з використанням посадового становища.)
- вимагання (це примушування приватної або юридичної особи сплатити гроші або надати інші цінності в обмін на певні дії або бездіяльність.)
- зловживання (це зловживання владою або посадовим становищем, перевищення влади або посадових повноважень та інші посадові злочини, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб)

- кумівство (це використання родинних зв'язків у своїх цілях)
- інше (це використання інформації, одержаної під час виконання посадових обов'язків, у корисливих чи інших особистих інтересах, необгрунтована відмова у наданні відповідної інформації, несвоєчасне її надання, надання недостовірної чи неповної службової інформації; неправомірне втручання з використанням посадового становища у діяльність інших державних органів чи посадових осіб з метою перешкоджання виконанню ними своїх повноважень чи домагання прийняття неправомірного рішення)

Вважаємо, щоб протидіяти корупції, повинні бути використані такі дії:

- дія законів на практиці. Розроблені закони, які запобігають корупції.

Але їх потрібно ретельніше вводити у всі сфери життя;

- верховенство права;
- забезпечення відновлення порушених прав;
- комплексного здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів;

Саме людина спричинює появу хабарів, шахрайства та здирства. Згідно статистики, такі дії призводять до кризи в країні, а вона ж впливає на суспільний рівень життя.

Отже, проаналізувавши юридичну доктрину, наукові дослідження в цій сфері та думки провідних науковців та вчених, можемо зробити висновок, що для ефективної протидії суспільному явищу "корупція", потрібно змінити, в першу чергу ставлення до неї. Подолати корупцію можливо лише за допомогою набору людських якостей та талантів, а не за допомогою хабара. Дотримуватись та слідувати за виконанням законів, досягати цілей не способом зв'язків, а своїми власними можливостями. Але це буде реалізоване лише тоді, коли наше суспільство схаменеться та буде діяти спільними зусиллями.

Список використаної літератури:

1. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1228041750264/pravo/nevzhittya_zahodiv_schodo_protidiyi_koruptsiyi
2. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>

СЕКЦІЯ 3.

АДМІНІСТРАТИВНЕ, КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Криворучко М.В., студентка III курсу факультету технологій та дизайну Херсонського національного технічного університету;
Лебідь О.С., студент II курсу факультету кібернетики Херсонського національного технічного університету.

ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ ПРОТИ ДІТЕЙ

Проблема жорстокого поводження з дітьми довгий час вважалася прерогативою традицій сімейного виховання і залишалася поза увагою держави. Держава принципово не втручалася в стосунки дітей і батьків. Але наше суспільство на сьогодні не допускає жорстокого поводження з дітьми, не визнає різні форми насильства над дітьми як з боку батьків, опікунів чи піклувальників, які беруть участь у їх вихованні. Україна, проголошуючи себе соціальною та правовою державою, спрямовує свою діяльність на захист дітей від усіх видів жорстокого поводження з дітьми, створюючи при цьому юридичні механізми цього протиправного явищу.

Основа національного законодавства з попередження насильства над дітьми в сім'ї та за її межами складає Конституція України, яка закріпила права особи, в тому числі і дитини, на повагу до її гідності, визначивши, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Таке положення відображено і в нормах Цивільного кодексу України. Відповідно до Основного Закону нашої держави будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Держава взяла на себе обов'язок здійснювати охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Передумовою стабільного розвитку суспільства на засадах демократії та поваги до прав людини є формування законодавства щодо попередження сімейного насильства, в тому числі і над дітьми. Україна поступово впроваджує норми міжнародного права щодо захисту дітей від насильства в національне законодавство. В Україні прийняті і діють закони "Про охорону дитинства", "Про попередження насильства в сім'ї", ряд підзаконних нормативних актів. Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, соціальні служби для дітей і молоді надає дітям необхідну допомогу у виявлені випадків жорстокого поводження з ними та їх запобіганні.

Законодавство України про охорону дитинства передбачає кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність за жорстоке поводження з дітьми.

Проблемою захисту дітей від насильства є те, що вони необізнані з тим, яким чином можна захистити свої права, отримати відповідну допомогу, можливість звернутися до відповідних органів та служб. Ця проблема носить латентний характер, яку необхідно вирішувати.

Проблемою є також відсутність єдиної форми державної звітності щодо жорстокого поводження з дітьми, оскільки відсутність такої звітності позбавляє оцінити реальний рівень проблеми.

Таким чином, законодавство повинно бути спрямоване на реалізацію прав дітей щодо жорстокого поводження з ним та запобігти всім проявам насильства проти них.

Список використаної літератури:

1. Закон України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 № 2402-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 30, ст.142) [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

2. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15.11.2001 № 2789-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 10, ст.70) [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

Пономаренко В.В., студентка V курсу
Київського університету права НАН України

Науковий керівник: Тарасевич Т.Ю., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу Київського
університету права НАН України

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ МЕДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а відповідно до ст. 49 Конституції України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. На жаль, на сьогодні якість надання медичної допомоги в Україні змушує бажати кращого. Непоодинокі випадки, коли лікарі замість лікувати завдають шкоди здоров'ю та життю пацієнтів через звичайну недбалість, некомпетентність чи навіть через брак коштів. Проте, трапляються випадки, коли медичні працівники завдають певну шкоду здоров'ю людей задля врятування життя чи відвернення більшої шкоди. І якщо у першому випадку вагання щодо притягнення таких "лікарів" до кримінальної відповідальності немає, то у другому випадку питання притягнення до кримінальної відповідальності дискусійне. Адже, відповідно до ст. 2 Кримінального кодексу України,

підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Водночас Кримінальний кодекс України передбачає обставини, що виключають злочинність, і як наслідок – виключають притягнення до кримінальної відповідальності. Наприклад, лікарі з метою врятування життя пацієнта ампутують ногу чи руку. Така ситуація двозначна. Лікарі наносять шкоду здоров'ю, шкоду інтересам які охороняє чинне кримінальне законодавство нашої держави і водночас відвертають значно більшу шкоду, зберігають життя потерпілого. Як же правильно кваліфікувати такі дії? Злочин чи крайня необхідність?

Особливої актуальності дана проблема набуває саме сьогодні, коли наша держава перебуває в умовах військових дій на сході України. Адже, значна кількість наших військових, наших громадян отримують знівечення у виді ампутації різних частин тіла, зокрема, ніг, рук.

Кримінально-правове регулювання медичної діяльності здійснюється не лише шляхом встановлення заборон тієї чи іншої суспільно небезпечної поведінки медичних працівників, а й за допомогою обставин, що виключають злочинність діяння. Серед таких обставин велике значення для медицини мають крайня необхідність та виправданий ризик.

Професійна діяльність лікаря нерідко пов'язана з ситуаціями крайньої необхідності. Здійснювати медичну допомогу в подібних ситуаціях для них є юридичним обов'язком. Медичний працівник не може ухилитися від надання допомоги в ситуаціях крайньої необхідності. До таких ситуацій можна віднести: переривання вагітності за медичними показаннями або плодоруйнівну операцію під час пологів для врятування життя матері; ампутацію ноги при гангрені; пересадку донорського органа реципієнту; розкриття лікарської таємниці правоохоронним органам, які розслідують кримінальну справу за фактом зараження венеричною хворобою тощо.

Намагаючись класифікувати ситуації крайньої необхідності в медичній діяльності, Тарасевич Т.Ю. згрупувала їх у три групи: ситуації, викликані зіткненням двох обов'язків, наприклад, коли лікаря викликають до двох хворих одночасно. У даному разі лікар зобов'язаний у першу чергу відвідати більш тяжкохворого. Запізнення лікаря до хворого, другого на черзі, зумовлене в подібній ситуації крайньою необхідністю. Друга група – це ситуації, пов'язані з фізіологічними (або патологічними) процесами в організмі людини, наприклад, вищезгадані випадки проведення переривання вагітності (аборту) за медичними показаннями. Третя група – це ситуації, викликані природними (стихійними) силами: екологічні катастрофи, землетруси, цунамі, під час яких необхідна медична допомога для врятування щонайбільшої кількості людей [2].

Розглянемо умови, за яких спричинення шкоди в ситуації крайньої необхідності буде правомірним актом для всіх суб'єктів, в тому числі й медичних працівників.

Умови правомірності акту крайньої необхідності розподіляють на умови, що відносяться до безпеки, яка загрожує, та захисту від неї. При цьому безпека, яка виходить від різноманітних джерел, має:

- 1) загрозувати особі чи правам цієї особи або інших осіб, охоронюваним законом інтересам суспільства або держави;
- 2) бути наявною – безпосередньо загрозувати заподіянням суттєвої шкоди особистим або суспільним інтересам;
- 3) бути реальною (дійсною), а не уявною;
- 4) бути такою, яку неможливо усунути за даних обставин іншими засобами, як тільки шляхом заподіяння шкоди інтересам третіх осіб. Це – одна з найважливіших умов правомірності акту крайньої необхідності.

Найбільш принциповим питанням при вирішенні змісту умов правомірності крайньої необхідності є питання про допустимість (можливість) заподіяння шкоди життю чи здоров'ю однієї людини (кільком людям) для відвернення загибелі чи завдання шкоди здоров'ю більшої кількості людей. Частина 1 ст. 39 встановлює: "Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності" [3].

У частині 2 ст. 39 ексцес крайньої необхідності визначається як навмисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж шкода відвернута. Таким чином, крайня необхідність – це вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам із метою усунення небезпеки, що загрожує, якщо вона в певній обстановці не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернута.

Стан крайньої необхідності виникає за наявності до того відповідної підстави, що складається з двох елементів: небезпеки, що загрожує охоронюваним законом інтересам особи, суспільства або держави і неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам. Виникнення однієї лише небезпеки ще недостатньо для стану крайньої необхідності. Вона тому і визнається крайньою, що зумовлюється обстановкою, за якої особа вимушена удатися до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам як до останнього, крайнього засобу усунення небезпеки, що загрожує [4].

Небезпека повинна загрозувати саме охоронюваним інтересам: життя, здоров'я, тілесна недоторканність, особиста свобода, статеві права, майнові, житлові, політичні та інші охоронювані законом права та інтереси.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141
2. Тарасевич Т.Ю. Крайня необхідність під час здійснення медичної діяльності / Т.Ю. Тарасевич // Часопис кийвського університету права. – 2013. – № 3. – С.310.

3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.

4. Лісова Н. Крайня необхідність: особливості визначення поняття // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – № 1. – С.45.

СЕКЦІЯ 4.

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО

Арутюнова К.С., студентка III курсу
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Найда І.В., старший викладач кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу

ПРАВО НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [1]. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку.

Чільне місце в системі прав і свобод особи займає конституційне право на підприємницьку діяльність.

Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць у сфері прав людини, у вітчизняній науці конституційного права існує порівняно небагато комплексних наукових досліджень вказаного права людини і громадянина. Крім того, невиправдано мало в науковому середовищі приділяється увага ролі держави в забезпеченні конституційного права на підприємницьку діяльність.

Особливе значення цього права в Україні зумовлено порівняно недавнім його проголошенням. Саме тому означене право залишається мало-дослідженим.

Проведення дослідження в цій сфері зумовлюється тим, що тривалий час у системі прав і свобод людини в Україні вказане право було відсутнє, а його закріплення в Конституції нашої держави відбулось зовсім недавно, що зумовлюватиме актуальність досліджень в цій царині ще протягом тривалого часу. Також зростає роль прав людини в Україні, а саме необхідно нарешті зробити акцент не тільки на загальнотеоретичних аспектах прав людини, але й звернути увагу на проблеми забезпечення цих прав, зосередитись на вивченні та створенні дієвих механізмів реалізації, охорони та захисту права на підприємницьку діяльність в Україні.

У науковій літературі розгляд вищевказаної проблеми в контексті загальних проблем господарського права (у тому числі, в тісному зв'язку з

теорією держави і права та конституційним правом) проводився у працях М. Бондаря, Л. Воєводіна, О. Лукашевої, Г. Мальцева, П. Рабіновича, В. Чхиквадзе та інших.

Реалізація права неможлива без активної участі держави. Вона відбувається відповідним способом, з використанням належних засобів та дотриманням умов. Порядок організації реалізації права представляє собою цілий юридичний механізм. Щодо конституційного права на підприємницьку діяльність – він встановлений на законодавчому рівні як процедурно-правовий. Через те, реалізація права на підприємницьку діяльність не зводиться лише до закріплення цього права за суб'єктом, а означає користування правом у регламентованому законодавством процедурно-правовому порядку [2].

Господарський кодекс України, окрім того, що закріплює за кожним право на підприємницьку діяльність, ще і встановлює відповідні умови, так звані обов'язки, з дотриманням яких можна без перешкод на практиці єдність прав і обов'язків.

Конституція України разом із найбільш важливими правами і свободами людини і громадянина встановлює й конституційні обов'язки як громадян, так і кожного, хто постійно проживає або знаходиться на території України. Це повністю відповідає існуючим міжнародним стандартам, адже ст. 29 Загальної декларації прав людини проголошує, що "кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки і можливий вільний і повний розвиток її особистості" [3].

Саме держава встановлює умови, за яких реалізується те чи інше право, закріплене в Конституції. В історичному перебігу розвитку цивілізації держава, її завдання та функції в усі часи зумовлювали сфери та межі втручання держави у суспільні відносини та ступінь забезпечення загальносуспільних і групових інтересів, прав, свобод окремого індивіда [4].

Важливим питанням при дослідженні умов реалізації господарського права людини і громадянина на підприємництво є з'ясування кола суб'єктів даного права. Треба розрізняти такі правові категорії як "суб'єкт підприємницької діяльності", "суб'єкт господарювання" та "суб'єкт права на підприємницьку діяльність", оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації у такій іпостасі у встановленому законом порядку, то правом на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут "реєстрації" є стадією реалізації даного права.

Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає у державній реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. У правовому аспекті "легалізацію суб'єктів підприємництва" слід розглядати як підтвердження державою законності участі суб'єктів у відносинах у сфері підприємництва [5].

По-перше, виділимо інститут державної реєстрації. Тривалий час він не був врегульований єдиним законодавчим актом, а основним нормативно-правовим документом у цій сфері було Положення про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.1998 р. Повинен був змінити ситуацію на краще прийнятий у 2003 р. Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності" [6]. Згідно ст. 4 Закону державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Засвідченням факту державної реєстрації є видача свідоцтва про державну реєстрацію. Слід зазначити, що фізичні особи на території України не позбавлені права отримувати прибуток від виконання цивільно-правових договорів і без реєстрації їх як підприємців. Чинне законодавство України не покладає на фізичну особу обов'язку реєструватися як підприємець у тому випадку, коли вона отримує прибуток за виконання послуг чи робіт, продаж майна тощо. Це впливає із загальних принципів здійснення підприємницької діяльності [7].

Незважаючи на деякі кроки у підвищенні ефективності механізму державної реєстрації, можна сказати, що ситуація у цій сфері залишається недосконалою через те, що роботу у цьому напрямі ускладнюють внутрішні інструкції органів місцевої влади щодо процедури державної реєстрації, які не просто деталізують положення Закону, а й подекуди заперечують його. Процес державної реєстрації гальмується банальним розкладом прийому громадян з даного питання, а відповідальність чиновників за порушення законодавства у сфері легалізації правоздатності суб'єктів підприємництва має несуттєвий характер. Тобто, недостатнім є рівень забезпечення державних органів технологічними засобами, які би спростили процедуру.

Таким чином, під умовами реалізації господарського права на підприємницьку діяльність слід розуміти сукупність вимог, що закріплені на законодавчому рівні і висуваються державою до осіб (незалежно від приналежності до громадянства), які мають намір займатися підприємницькою діяльністю, з дотриманням яких надане Господарським кодексом України право перетворюється в реальну дійсність.

Так, за суттю право на підприємницьку діяльність – це визнані Конституцією та законами України можливості певної поведінки людини і громадянина в сфері виробництва з метою одержання прибутку. За змістом – це певні матеріальні блага в сфері виробництва та права на ці блага, а саме: право на їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку. За формою – це міра або образ, спосіб, форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей людини і громадянина у сфері виробництва.

Право людини і громадянина на підприємницьку діяльність – це визнана та гарантована Конституцією та законами України можливість людини і

громадянина самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку.

Список використаної літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Бігняк О. Поняття права на підприємницьку діяльність / Бігняк О. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 99–102.
3. Загальна декларація прав людини // Права людини. Міжнародні договори України. – К., 1992. – С. 18–24.
4. Темченко В. І. Права і свободи людини як критерій розмежування функціональної спрямованості держави / Темченко В. І. // Право України. – 2005. – № 11. – С. 55–59.
5. Сагайдак Ю. Сутність, роль та організаційно-правові проблеми легалізації підприємництва в Україні / Сагайдак Ю. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 87–90.
6. Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців": від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 20. – Ст. 368.
7. Коломієць О. Право громадян на здійснення підприємницької діяльності / Коломієць О. // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 28–30.

Макарук М., студентка IV курсу
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Найда І.В., старший викладач кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ПІДСТАВИ ЇЇ ВИНИКНЕННЯ

Проблема цивільно-правової відповідальності є дуже важливою в системі інших юридичних проблем України. Цивілісти ще досі не визначили однозначно саме поняття та які юридичні факти можна віднести до підстав виникнення цивільно-правової відповідальності. Тому я вважаю, що ця проблема потребує більш детального дослідження.

Актуальність теми полягає в тому, що в галузі цивільного права найчастіше виникають правовідносини, адже фактично цивільні правовідносини – відносини, що виникають в нашому повсякденному житті.

Звичайно, ця тема вже була досліджена іншими правниками, такими як В.І. Микитин, В.О. Стефанчук, С.С. Алексєєв, М.М. Агарков, С.М. Братусь, І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин, О.Е. Лейст.

Цивільно-правова відповідальність є одним із способів впливу на особу, яка посягнула на права, свободи чи інтереси інших осіб, які є учасниками цивільно-правових відносин.

У цивільному законодавстві відсутня норма, яка б закріплювала якесь конкретне визначення поняття "цивільно-правова відповідальність". Але щодо визначення цього поняття все ж таки є багато думок.

Вперше поняття цивільно-правової відповідальності спробував розробити М.М. Агарков в 1940р. Він зазначив: "Те, що ми зазвичай називаємо словами обов'язок і відповідальність за зобов'язанням, є в цілому нічим іншим, як обов'язком боржника в зобов'язальних правовідносинах" [1].

Зокрема, І.С. Самощенко і М.Х. Фарукшин є прихильниками концепції примусу. На їхню думку, юридична відповідальність це "державний примус до виконання вимог ... права, які містять осуд діянь правопорушника державою і суспільством".

Наприклад, С.С.Алексєєв вважає, що відповідальністю є неухильне, суворе, винятково ініціативне здійснення своїх обов'язків. Така позитивна відповідальність встановлюється з моменту виникнення між особами цивільно-правових відносин та передбачає належне виконання ними своїх обов'язків. Звичайно, є ще багато інших визначень цивільно-правової відповідальності, що підтверджує те, що це поняття дуже абстрактне [2].

На нашу думку, цивільно-правова відповідальність – це небажаний наслідок для правопорушника, який вчинив порушення цивільних прав та свобод певної фізичної чи юридичної особи, який проявляється у формі обмеження або позбавлення порушника певних прав, матеріальних чи нематеріальних благ, з метою запобігання подальшого вчинення правопорушень цією особою та іншими людьми.

Юридичні факти є підставою для виникнення будь-якого правового явища, зокрема і цивільно-правової відповідальності. Але серед правників та в юридичній літературі постійно розгортаються суперечки щодо того, які саме правові факти мають бути віднесені до причин виникнення цивільно-правової відповідальності. Хоч це питання і досліджували дуже багато спеціалістів (В.Т. Смирнов, А.А. Собчак, Г.Ф. Шершеневич тощо), але вони не змогли прийти до певного одного висновку [3].

Дослідивши декілька точок зору, можемо виділити, найважливіші юридичні підстави виникнення відповідальності:

- протиправна поведінка особи. Тобто особа, яка порушує певні закони або норми інших законодавчих актів, або неналежно виконує або не виконує взагалі договірних зобов'язань є суб'єктом цієї неправомірної поведінки;
- шкідливий результат певної поведінки, тобто сприяння втраті або зменшенню матеріальних або нематеріальних благ постраждалим. В залежності від об'єкту правопорушення шкоду поділяють на майнову і немайнову (моральну);
- причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями правопорушника і збитками потерпілого. Тобто протиправне діяння є причиною, а збитки потерпілого – наслідками цього діяння;

- доведена вина особи, яка здійснила правопорушення. Не слід забувати, що в цивільному праві діє презумпція вини особи, тобто чиясь вина є лише припущенням, поки вона не буде доведена в установленому законом порядку [4].

Варто зазначити, що перші три пункти виступають як об'єктивні умови, а вина в цивільному праві розглядається як суб'єктивна умова, що полягає у психологічному ставленні особи до вчиненого правопорушення та його наслідків.

Безумовно, цивільно-правова відповідальність повинна мати свою правову основу, тобто нормативно-правовий акт (Далі – НПА), який затверджуватиме головну суть та підстави набуття цивільної відповідальності. Основним таким НПА є Цивільний кодекс України (Далі – ЦКУ). Але, на жаль, ті статті, що регулюють різні аспекти відповідальності, знаходяться в різних книгах та розділах. Я вважаю, що це один з найважливіших недоліків цього кодексу, адже у НПА всі норми мають бути впорядкованими для того, щоб полегшити пошук тих чи інших статей при необхідності [5].

Отже, цивільно-правову відповідальність можна визначити як один із засобів впливу на суб'єктів цивільних правовідносин, який визначається певними рамками їх поведінки, які стримують від вчинення протиправних діянь (дії чи бездіяльності).

Загалом склад цивільного правопорушення визначається двома елементами:

- ✓ об'єктивна сторона (протиправні діяння, шкода і причинний зв'язок між правопорушеннями і негативними наслідками);

- ✓ суб'єктивна сторона, яка включає в себе вину, а в деяких випадках навіть мотив і мету.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2003. – С. 753.

2. Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін. – За ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – С. 100.

3. Правознавство: підручник/ В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.

4. Зінченко В.В. Взаємні обов'язки і відповідальність особистості і держави в моделі громадянського правового суспільства // Гілея. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 249–255.

5. Комарницький Д.С. Держава і право. – К., 2007. – Вип.37: Юридичні і політичні науки. – С.104–109.

Рибалко Т.Ф., учениця II курсу історичного класу
Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ ім. М. Гоголя

Науковий керівник: Пархоменко І.І., вчитель правознавства
Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ ім. М. Гоголя

МІЖНАРОДНЕ ВСИНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Досить міцно увійшло усиновлення в наше сьогоденне життя, воно є одним із проявів гуманності в суспільстві та державі. Станом на 01.01.2014 року, згідно статистичним даним, в Україні проживає 90772 дитини-сироти та діти, що позбавленні батьківського піклування [1]. Зрозуміло, що проблеми влаштування дітей-сиріт турбує не тільки державні органи, а й суспільство в цілому. Особливо актуальним стає проблема міжнародного усиновлення, яке є вкрай неоднозначним і хвилюючим явищем для України і українців. Непроста демографічна ситуація в Україні підштовхує нас до думки, що "експорт" дітей за кордон – це ганебно для цивілізованої держави і небезпечно як для самих дітей, так і для майбутнього України. А з іншого боку – дуже велика кількість дітей залишаються "незатребуваними" нашими співвітчизниками. Крім того, умови дитячих будинків та інтернатів, в яких проживають діти-сироти, далекі від ідеальних. І, можливо, єдиним шансом на нормальне життя для таких дітей може стати усиновлення іноземцями. У зв'язку із цілою низкою скандалів у країнах, що практикують усиновлення за кордон, це питання набуває все більшої актуальності. Зробити життя в інших державах комфортним і безпечним для наших малят, створити можливість повернення маленьких громадян України в майбутньому на Батьківщину повинні і держава через низку якісних законів та міжнародних угод, і громадські організації, і міжнародні установи.

Відомо, що Декларацією про соціальні й правові принципи, що стосується усиновлення дітей на міжнародному рівні, яка була затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1986 р. [2] і ст. 21 Конвенції про права дитини, що була прийнята в Нью-Йорку 20 листопада 1989 р. [3], закарбовується, основний принцип міжнародного усиновлення – передача дитини на усиновлення громадянами інших країн може розглядатися лише як альтернативний спосіб догляду за дитиною при наявності двох умов: якщо він не може бути переданий на виховання або поміщений у родину в країні походження і якщо забезпечення якого-небудь підходящого виховання в країні походження дитини є неможливим.

Питання міжнародного усиновлення актуальне й тому, що президенти України неодноразово (шість разів) за останні 12 років подавали на розгляд до Верховної Ради України проект закону про ратифікацію Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення. Сьогодні вже у 89 країнах світу норми цієї конвенції діють з метою захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, інтересів біоло-

гічних батьків та усиновителів, підтримки родин, які потрапили у скрутне становище. Сторонами конвенції є всі країни, до яких від'їжджає найбільше всиновлених іноземцями дітей – громадян України (США, Італія, Іспанія, Франція, Канада, Ізраїль) [4].

Необхідно зазначити, що вивченням даної теми займалися представники різних напрямів науки. Неодноразово стан її розробки вивчали історики І.Б. Усенко, юристи-міжнародники В.І. Акуленко, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменський, О.І. Венгловська, В.Н. Денисов, Л.Г. Заблоцька, В.К. Забігайло, Н.І. Карпачова, Л.М. Колодій, Л.С. Майко, Ю. І. Ніпорко, Л.Ю. Олійник, К.П. Победоносцев, П.М. Рабинович та ряд інших.

Інститут усиновлення має дуже довге історичне минуле і є одним із найстаріших класичних і доволі складним інститутом сімейного права. Визначити реально виникнення його початкових форм майже неможливе. Складності виникають ще і тому, що в давній історії поділити поняття "усиновлення" і "встановлення опіки" в історичних джерелах дуже складно. Згадка про події, які ми можемо віднести до всиновлення, мають місце вже у II–III столітті нашої ери в роботах фінікійця Домініція Ульпіана (170–228 рр.), якій був відомим юристом в Римі [5]. Законодавство про усиновлення базувалося на римському праві у більшості західноєвропейських країн, а згодом – на Кодексі Наполеона. Подібні норми були і у слов'ян, але на Русі, усиновлення – "штучне синівство" відбувалося ще з епохи язичництва і було відоме і до прийняття християнства.

Прийняття Сімейного кодексу України 10 січня 2002 р., та набуття ним чинності з 1 січня 2004 р., стали важливим кроком на шляху нормативного регулювання відносин усиновлення, бо саме усиновлення завжди якнайкраще відображало особливості державного впливу на сімейні відносини.

Міжнародне усиновлення – відносно нове явище. Воно повільно поширювалося після Другої світової війни до 1970-х рр., коли його кількісні показники різко зросли. У грудні 1987 р. Постійне бюро Гаазької конференції підготувало доповідну записку про доцільність розроблення нової конвенції про міжнародну співпрацю в галузі міждержавного усиновлення. Результатом тривалої роботи стало підписання Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення 1993 р.

З часу незалежності до середини десятих років XXI століття в Україні міжнародне усиновлення домінувало над національним. Так, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, у 2005 р. іноземці всиновили 2 156 дітей – громадян України, а співвітчизники – 1 419 [4]. І тому було немало об'єктивних і суб'єктивних причин. Розвал СРСР і, як наслідок, невпевненість громадян у завтрашньому дні, психологічна байдужість деяких дорослих, складність процедури всиновлення, період розбудови державних інститутів і пов'язані з цим технічні складності тощо. В останні роки держава стала приділяти значно більше уваги влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що привело до перевищення в 2008 р. кількості вітчизняних усиновлень (2 066 дітей) над іноземними (1 587 дітей). Упродовж останніх п'яти років ця тенденція набула стабільного характеру.

Зокрема, у 2012 р. громадяни України всиновили 2 016 дітей, тоді як іноземці – лише 806 [4].

Треба зазначити, що найбільша кількість усиновлених дітей громадянами України припадає саме на роки фінансово-економічної кризи (2008 р. – 2 066 сиріт, 2009-й – 2 347) [4].

Якщо дитина усиновлена в межах України, то працівники служби у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряють умови її проживання та виховання (зі збереженням таємниці усиновлювання), а в подальшому – один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років. Але більшість усиновлених іноземцями українських дітей залишаються без контролю і уваги держави. Всіх вразила новина з США, коли ми почули про життя чотирьох маленьких українців. "Льва і його молодших сестер Аліну і Наталію підозрюють у тому, що вони утримували усиновлених в Україні дітей в полоні – не випускали з кімнат і нібито навіть прив'язували до ліжка кабелем" – сповіщають засоби масової інформації [6]. А про скількох дітей ми не маємо ніякої інформації?

Услід за російськими законодавцями, які прийняли так званий Закон "Дими Яковлева", про свій намір перевірити умови проживання українських дітей, усиновлених іноземними громадянами, заявило Мінсоцполітики України. Крім побутових умов, буде перевірено стан здоров'я малюків, взятих на виховання американцями з українських дитячих будинків. Однією із найбільшочущих проблем є й проблема здійснення нагляду консульськими установами України за станом утримання та виховання дітей, усиновлених іноземцями оскільки на території іноземної держави, куди потрапляє дитина, діє виключно юрисдикція іноземної держави. Тому сьогодні нагальною та необхідною є співпраця українських консульських установ та дипломатичних представництв із відповідними державними органами іноземної держави і недержавними організаціями, які беруть участь в усиновленні. Налагодження механізму такої співпраці для України з огляду на законодавство іноземних держав та їх участі у Гаазькій конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 року є ускладненою процедурою. Наприклад, чинним законодавством деяких держав (Австрії, Великобританії, Ірану, Республіки Хорватія, США) не передбачено здійснення як нагляду чи контролю за усиновленими дітьми, так і звітування перед кимсь про умови проживання та виховання усиновленої дитини [7, с. 364].

Невиконання вимог українського законодавства в минулому приводило до непорозумінь. 26 липня 1994 року був накладений мораторій на всиновлення українських дітей-сиріт іноземними громадянами. Це було пов'язано з виявленням у цей період випадків масового незаконного усиновлення в Україні. Більше того усиновлення того часу в деяких випадках могло кваліфікуватися як торгівля людьми. Початок вивчення проблеми торгівлі людьми в нашій країні припадає на 1994–1998 рр. Тоді ВРУ створила тимчасову спеціальну слідчу комісію, висновок якої лише підтвердив жахливі факти: незаконні дії щодо

усиновлення українських дітей-сиріт іноземцями насправді мали характер завуальованої торгівлі ними [8, с. 14].

Проте більшість держав визнають за свій обов'язок запровадження заходів контролю за умовами виховання та утримання усиновлених дітей-іноземців.

Іншою проблемою стають традиції та свободи деяких країн Європи. Наприклад, точну адресу батьків інколи необхідно встановлювати через поліцію (наприклад, у разі зміни місця проживання), які розглядають подібні звернення як втручання в приватне життя. В Греції результати нагляду за умовами проживання усиновлених дітей не розголошуються і їх можливо отримати лише за офіційним письмовим зверненням компетентного органу держави походження дитини [7, с. 362].

Контроль за умовами проживання та виховання усиновлених дітей в Ізраїлі здійснюється громадськими некомерційними організаціями (амутами), які отримали ліцензію на діяльність у сфері міжнародного усиновлення від Міністерства праці та добробуту і Міністерства юстиції Ізраїлю. У термінах перевірки умов проживання усиновлених дітей законодавство Ізраїлю подібне до українського.

Географія проживання усиновлених дітей – громадян України досить широка. У США, станом на початок 2013 р., їх проживає 8 225, в Італії – 6 212, в Іспанії – 3 121, у Франції – 1 310, в Ізраїлі – 907, у ФРН – 628, у Канаді – 466 (дані стосовно дітей віком до 18 років). На жаль, доля багатьох з них невідома, оскільки Україна до цього часу не є учасником міжнародно-правових механізмів здійснення нагляду за правами усиновлених іноземцями дітей – громадян України. Спроби укласти двосторонні угоди з приймаючими країнами безрезультатні, оскільки останні є членами конвенції і посилаються на необхідність приєднання до неї й Україні.

Тобто проблеми з деякими державами залишаються невирішеними і вирішувати їх потрібно Україні на міжнародному рівні. Деякі правознавці зазначають, що "Популярність українських дітей серед іноземних усиновителів обумовлена тим, що законодавство дозволяє усиновлення дітей одиноким і навіть судимим іноземцям. Також іноземці можуть усиновляти дітей, які не є сиротами і мають родичів. Крім того, недосконалість процедури усиновлення іноземцями дозволяє їх посередникам, прикриваючись довіреністю, виконувати дії замість прийомного батька, які той повинен виконувати особисто" [9, с. 191].

На мою думку, питання здійснення контролю за умовами проживання усиновлених дітей – громадян України, є досить актуальним і потребує спільної дії законодавців в парламенті, інших державних органів, громадських організацій України та міжнародної спільноти. При всіх небезпеках і негараздах спроба деяких країн та політичних сил закріпити нормативну заборону на всиновлення дітей іноземцями є необґрунтованою і такою, що може спричинити лише негативний соціальний ефект.

На даний час у сім'ях громадян України виховується 35 тис. усиновлених дітей, а в сім'ях іноземців – 21 721 дитина з України. Зважаючи на таку статистику, важко переоцінити вплив іноземців на можливість забезпечення родинного затишку українським сиротам.

Список використаної літератури:

1. Міжнародне усиновлення в Україні. Міністерство закордонних справ /Електронний ресурс/ режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/adoption>
2. Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо у разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях 03.12.1986, Декларація, Міжнародний документ, Організація Об'єднаних Націй /Електронний ресурс/ режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?code=995_131
3. КОНВЕНЦІЯ про права дитини від 20 листопада 1989 року/ Електронний ресурс/ режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU89K01U.html
4. Кравченко Н. Бути чи не бути міжнародному усиновленню? "Дзеркало тижня. Україна" №34, 20 вересня 2013/Електронний ресурс/ режим доступу: http://gazeta.dt.ua/socium/buti-chi-ne-buti-mizhnarodnomu-usinovlennyyu_-_html
5. Чикалов А. А. История возникновения и развития института усыновления / Международное усыновление в Российской Федерации /Електронний ресурс/ режим доступу: http://www.allpravo.ru/diploma/doc39p0/instrum_6233/print6236.html
6. В США дітей із Житомирщини прив'язали у кімнаті, підозрюючи в отруєнні прийомної матері. Novostimira /Електронний ресурс/ режим доступу: http://www.novostimira.com.ua/novyny_45657.html
7. Логвінова М.В. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами// Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2007. – Вип. 37. – С. 359-365.
8. Божко Л.О. Торгівля "живим товаром". – Пирятин, 2012. – 21с.
9. В. В. Дружиніна, К. І. Скоробрух. Реалії з життя та мотиви усиновлення іноземними громадянами українських дітей. Вісник Хмельницького національного університету 2012, № 1. – с.190-194 /Електронний ресурс/ режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2012_1/190-194.pdf

СЕКЦІЯ 5.

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Зіньова Н.К., студентка IV курсу економіко-правового коледжу
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Зіньова О.С., старший викладач кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ОХОРОНА ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАЦІВНИКІВ

Молодь – це майбутнє країн. Її готовність до трудового процесу є складовою успіху в економічному розвитку суспільства в майбутньому. Чинне трудове законодавство передбачає регулювання праці неповнолітніх осіб в трудовому процесі. За нормами Кодексу законів про працю повна трудова правосуб'єктність настає в 16 років. Це означає, що кожний громадянин України, який досяг 16-річного віку, має право самостійно реалізувати свої здібності до праці. Але, враховуючи те, що такий працівник є неповнолітнім, законодавство визначає його особливий статус в трудовому процесі.

Законодавство про працю встановлює, що особи молодше 16 років мають право на укладення трудового договору, якщо: 1) вони досягли віку 14-ти та 15-ти років; 2) робота буде виконуватися у вільний від навчання час; 3) робота не протипоказана за станом здоров'я. З огляду на це, законодавство встановлює правову охорону праці неповнолітніх, яка закладається в наступному. Перш за все, трудові договори з неповнолітніми укладаються обов'язково в письмовій формі. При прийнятті на роботу і під час здійснення трудової діяльності такі працівники зобов'язані проходити медичні огляди аж до досягнення ними віку 21 року. Закон встановлює для осіб молодше 18 років особливе правове регулювання робочого часу. Для таких працівників встановлюється скорочений робочий час, а саме: 1) для неповнолітніх віком до 16 років – 24 годин на тиждень; 2) для неповнолітніх віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень. При цьому заробітна плата їм не зменшується і виплачується в такому ж розмірі як і для дорослих працівників відповідних категорій. Закон також встановлює перелік робіт, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх: важкі роботи, роботи із шкідливим та небезпечними умовами праці, підземні роботи, роботи, пов'язані з матеріальною відповідальністю. При цьому законодавство забороняє залучати неповнолітніх працівників до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні, святкові та неробочі дні. Використовуючи працю неповнолітніх працівників на роботах, пов'язаних з перенесенням чи пересуванням вантажів, закон встановлює граничні норми, які не можуть бути змінені за згодою сторін трудового договору. Законодавство про відпустки передбачає встановлення для неповнолітніх щорічної оплачуваної відпустки у розмірі 31 календарного дня.

Особливості звільнення неповнолітніх працівників передбачені діючим трудовим законодавством. Ці особливості полягають в тому, що звільнення допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби в справах дітей. При звільненні неповнолітніх на підставі змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників (п. 1 ст. 40 КЗПП України), виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню роботи (п.2 ст. 40 КЗПП України), поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу (6 ст. 40 КЗПП України) проводиться лише у виняткових випадках з обов'язковим працевлаштуванням.

Ініціатором припинення трудових відносин з неповнолітнім можуть бути його батьки, усиновителі, піклувальники, державні органи та службові особи, що здійснюють контроль і нагляд за дотриманням законодавства про працю, якщо вони вбачають, що робота загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.

Таким чином, можна зробити висновок, що трудове законодавство України всебічно охороняє права неповнолітніх в трудових відносинах, встановлюючи їм обмежені норми робочого часу, норм виробітку і при цьому надає подовжений відпочинок, гарантовану в повному обсязі заробітну плату і гарантії при звільненні з роботи.

Список використаної літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375). [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В.В. Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 496 с.

Лукаевич А., студентка Ніжинського обласного педагогічного ліцею
Чернігівської обласної ради

Науковий керівник: Дудченко О.С., кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ЗАХИСТ ПРАВ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У світі живе більше п'ятисот мільйонів інвалідів, що складає 10% усього населення. Разом із зростанням населення на планеті продовжує зростати й

число інвалідів. Одними з чинників, що викликають подібне зростання, є війни й інші форми насильства, недостатня медична допомога, стихійні та інші лиха. Формування системи соціального захисту осіб з обмеженими здібностями здоров'я, інвалідів, яких можна відокремити в одну з найбільш незахищених верств населення, є одним із пріоритетних напрямків реалізації соціальної політики держави. Більшість програм підтримки інвалідів базується, перш за все, на визначенні понять "інвалід" і "інвалідність". Поняття "інвалід" увійшло із латинської мови "invalidus" у визначенні слабкої і немічної особи [1]. Як правило, спочатку це поняття характеризувало нетиповий стан людини та мало безліч різноманітних відтінків, починаючи з особи "не з цього світу", яка є презреною для суспільства, та особи, що функціонально непридатна до існування у суспільстві. Згодом трактування інвалідності набуло змін, що дало змогу не тільки відобразити суспільне відношення, але й сформуванати цілісний підхід до інвалідів, як до окремого соціального прошарку.

Слово "інвалід" в наш час все частіше замінюється на "людина з обмеженими можливостями". Тим не менш, цей усталений термін часто вживається в пресі та публікаціях, а також в нормативних і законодавчих актах, у тому числі в офіційних матеріалах ООН.

Громадські організації інвалідів вважають, що важливо використовувати коректну відносно інвалідів термінологію: "людина із затримкою розвитку", а не "недоумкуватий", чи "розумово неповноцінний", "переніс поліомієліт", а не "жертва поліомієліту", "використовує інвалідну коляску", а не "прикутий до інвалідного візка", "має ДЦП", а не "страждає ДЦП", "зі слабким слухом", а не "глухонімий". Ці терміни коректніші, тому що послаблюють поділ на здорових і хворих, і не викликають жалю, або негативних емоцій.

Основу сучасних систем державного соціального захисту в країнах Євросоюзу складають два базових інститути: соціальне страхування і державне соціальне забезпечення. У цілому соціальні виплати досягають 30 і більше відсотків ВВП. При цьому частка соціального страхування в більшості країн ЄС (у Німеччині, Франції, Бельгії, Італії) припадає приблизно 60–70 % усіх витрат соціального захисту. У Скандинавських країнах і Великобританії державне бюджетне фінансування систем соціальної підтримки населення і витрати на соціальне страхування приблизно рівні. Соціальні виплати з інвалідності в середньому у країнах ЄС становить 8,1 % ВВП.

Головний чинник дотримання гідного положення інвалідів у більшості європейських країн полягає у чіткому поєднанні механізмів законодавчого визначення прав й їх реалізації в практичному житті. Зокрема, у Великобританії всі залізничні потяги, що уводяться в експлуатацію, повинні бути повністю обладнані для перевезення інвалідів, включаючи зручний в'їзд інвалідних колясок. З кінця 2000 р ці правила поширюються на нові міські автобуси й автобуси дальнього слідування.

Проголошена резолюцією 3447 (xxx) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 р. Декларація ООН про права інвалідів дала початок формуванню соціальної політики інвалідності, внаслідок чого почали запроваджувати нові підходи до визначення понять "інвалід" та "інвалідність" та складатися моделі

інвалідності. Згідно цього документу інвалідом визнається будь-яка особа, яка не здатна самостійно, частково або у повному обсязі забезпечити потреби нормального особистого чи соціального життя через нестаток, будь-то природжений чи набутий, фізичних або розумових здібностей.

Інваліди можуть користуватися усіма правами, викладеними в діючій Декларації. Відповідно до пункту 2 Декларації ООН про права інвалідів ці положення повинні бути визнані за всіма інвалідами без будь-яких виключень і без розходження і дискримінації по ознаку раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, матеріального становища, народження чи будь-якого іншого фактора, незалежно від того, відноситься це до самого інваліда чи до його чи до її родини [2].

На цей час найпоширенішим заходом щодо підтримки рівня життя інвалідів є надання певної матеріальної допомоги та різних пілг і дотацій. У більшості розвинених країнах допомога, що виплачується інвалідам, складається з двох частин: компенсація втраченого заробітку та відшкодування витрат, що пов'язані з інвалідністю [3]. Так, у Великобританії право на допомогу та її розмір встановлюється залежно від віку особи, обсягу необхідної допомоги та ступеню непрацездатності (інвалідності). Наприклад, для осіб працездатного віку, тобто від 16 до 65 років, призначаються наступні види допомоги:

1. Гарантований дохід для інвалідів (Disability Income Guarantee) – для осіб із стійкою інвалідністю з найнижчими доходами у вигляді виплати для підтримки певного рівня доходу (малозабезпеченість).

2. Допомога на догляд у зв'язку з інвалідністю (Disability Living Allowance) – щотижнева виплата, що не залежить від попередніх внесків та доходу, не підлягає оподаткуванню, призначена для осіб, які через хворобу чи інвалідність потребують допомоги у особистому догляді чи транспортуванні [4].

Особлива увага у Великобританії звертається на дітей з труднощами у навчанні та освітні проблеми інвалідів. Спеціальні центри позашкільної освіти та професійна оцінка потреб людей з обмеженими можливостями дозволяють гнучко реагувати на різні проблеми, які виникають під час навчального процесу, і вирішувати їх, не відриваючи учнів від навчання у загальній школі. Така практика є більш сприятливою для нормального розвитку дітей, які відчувають труднощі у навчанні, ніж направлення їх у школи-інтернати для розумово відсталих дітей, як це прийнято в Україні. Узагалі в останнє десятиліття дитячі будинки, інтернатні установи є непопулярними у Великобританії. Головний принцип такого підходу – надати людині право знаходитися не у таких обмежених умовах, вести нормальний спосіб життя і бути незалежною наскільки це можливо. Таке право забезпечується в основному за рахунок сім'ї і певних видів діяльності у громаді, як, наприклад, допоміжний догляд. Він включає ресурсні центри громади де надаються консультації, поради, проводиться групова та індивідуальна робота з проблемними дітьми; денні послуги опіки для дітей віком до 5 років, які надаються службою child-minders, яслами, дитячими садками тощо. При роботі

із неблагополучними сім'ями соціальним працівником ретельно досліджується кожен випадок, коли батьками не створені належні умови для нормального розвитку дитини, має місце негативне ставлення до неї. Крайнім заходом є позбавлення батьківських прав і передача дитини в іншу сім'ю, тобто усиновлення ("adoption"). Проте частіше застосовується ("forefosting") – дитина тривалий час перебуває у прийомній сім'ї (якій частково делегують батьківські права) при збереженні контактів із справжніми батьками, і, як тільки умови у сім'ї покращуються, дитина повертається. "Mainstay" передбачає догляд за дітьми від 11 до 17 років на короткий період у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї. Існує також догляд у надзвичайних ситуаціях ("emergency care"). Він застосовується тоді, коли у сім'ї сталася психотравмуюча подія (вбивство, арешт, аварія), і необхідно на кілька годин чи днів ізолювати дитину. Аналіз фостерної сім'ї як соціально-педагогічному феномену британського суспільства дозволяє виділити такі необхідні умови її функціонування: створення сім'ї на науковій і законодавчій базі; планування, набір кандидатів і оцінка їх придатності до праці у фостерній сім'ї, до виконання нових ролей; здійснення оцінювання майбутніх фостерних опікунів; відбір кандидатів для підготовки для створення фостерної сім'ї; тривалість набору людей, котрі виявили бажання стати фостерними опікунами. Наразі цей досвід може бути використаний при створенні в Україні будинків сімейного типу і прийомних сімей. Як виявлено, на сьогоднішній день у Великобританії соціальний захист дітей з неблагополучної сім'ї передбачає перехід від заходів покарання до соціально-терапевтичного впливу, тобто виправлення лінії поведінки батьків і збереження сім'ї. Важливу роль у цьому відіграють центри дитини та сім'ї, у сферу послуг яких входить догляд за дітьми віком до 5 років кілька днів на тиждень, групова робота з батьками та дітьми, налагодження й покращення контактів між батьками та дітьми, які перебувають під опікою інших осіб, догляд у позашкільний час, освітня й консультативна робота з батьками [5].

Згідно Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21.03.09 матеріальне, соціально-побутове, медичне забезпечення інвалідів здійснюється у вигляді грошових виплат, забезпечення медикаментами, технічними засобами. Види необхідної матеріальної соціально-побутової і медичної допомоги інвалідам призначаються органами медико-соціальної експертизи в індивідуальній програмі реабілітації. Інвалід має право вибору конкретного виду грошової чи соціальної допомоги та може відмовитися від того чи іншого виду соціальної допомоги, якщо вона не повною мірою відповідає його потребам. У такому разі інвалід має право самостійно вирішувати питання щодо забезпечення себе конкретним видом допомоги за рахунок власних коштів з урахуванням компенсації вартості аналогічного виду соціальної допомоги, що надається державним органом [6].

Однак при наявності певної кількості законодавчих актів щодо врегулювання соціального захисту і підтримки інвалідів проблема вільного доступу і забезпечення достатнього рівня життя інвалідів в Україні існує. Врегулювати її можна, перш за все, за допомогою усунення розбіжностей у різних законодавчих актах стосовно питань визначення понять інвалідності та

непрацездатності; встановлення жорсткого контролю за діяльністю установ з індифікації інваліда, призначення і надання різних видів допомоги; розробки певних програм підтримки інвалідів і стимуляції їх інтеграції у суспільне життя.

Не дивлячись на всі заходи, що спрямовані на підтримку інвалідів, вони залишаються незахищеними. Тому Україна повинна враховувати досвід інших країн, зокрема і Великобританії.

Список використаної літератури:

1. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет: А. Прохоров. – М.: "Советская Энциклопедия", 1981. – 1600 с.
2. Декларація про права інвалідів ООН прийнята від 9 грудня 1975 року . Міжнародний документ 995_117 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-117>.
3. Новиков М., Котова С. Сравнительный анализ государственной политики Российской Федерации и ведущих мировых стран в области поддержки доходов и обеспечения социальных выплат людям с инвалидностью. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rabota.perspektiva-inva.ru>
4. Definitions of Disability in Europe: A Comparative Analysis [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://ec.europa.eu>
5. Романовська О. О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. – К. 2002.с.
6. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21. 03. 91 №21, ст.253. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

Марченко А.В., студентка IV курсу економіко-правового коледжу Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Колінько О.О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ

В Україні велика увага приділяється становищу дітей-інвалідів, їхньому соціальному та правовому захисту, створенню умов, які б змогли в повному обсязі забезпечити їх розвиток та задовольнити потреби в майбутньому. Діти – це особлива соціально-демографічна категорія населення, яка має свої специфічні потреби, інтереси та права, але не володіє достатньою спроможністю відстоювати і захищати їх перед суспільством. В будь-якій соціальній державі соціальний захист – це один з найважливіших напрямків розвитку держави. Особливо, це стосується категорії дітей, адже вони – це майбутнє держави і нації.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України "Про охорону дитинства" дитина-інвалід – це дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту [1].

Основу правового захисту людей зі статусом інваліда на міжнародному рівні становлять такі документи, як: Декларація про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Декларація про права інвалідів (1975 р.), Всесвітня програма дій стосовно інвалідів (1981 р.), Принципи захисту психічно хворих і покращання психіатричної допомоги (1991 р.), Стандарти правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.). В свою чергу, забезпечення прав і гарантій соціального захисту дітей-інвалідів відображені в Декларації прав дитини (1959 р.), Конвенції про права дитини (1989 р.) та Всесвітній декларації щодо забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей (1990 р.).

Наступними джерелами регулювання відносин в даній сфері можна назвати Закон України "Про охорону дитинства", в якому зазначається, що проведення державної політики спрямовано на реалізацію цільових програм з охорони дитинства і передбачає надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства.

Закон України "Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства", Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" та Національна програма "Діти України", що були прийняті для забезпечення виконання Конвенції ООН про права дитини, визначають основи соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями та інтересами.

В Конвенції ООН про права інвалідів, яку Україна ратифікувала, зазначається, що держави-учасниці конвенції гарантують інвалідам повне користування правами і свободами без дискримінації. В базовому законі України, який стосується інвалідів, також зазначається, що дискримінація інвалідів заборонена. Норми законодавства України щодо захисту прав дітей-інвалідів відповідають основним положенням Конвенції. В той же час, в більшості положеннях говориться не про обов'язки держави, а про "сприяння" або про "створення відповідних умов" для таких дітей, внаслідок чого на практиці ми спостерігаємо певні непорозуміння щодо виконання цих норм в повному обсязі.

Українське законодавство визначає норми, що регулюють діяльність суспільства стосовно дітей, яким встановлено інвалідність і які мають вади психофізичного розвитку. Найбільш важливими з них є захист прав дитини на освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, матеріальну допомогу, соціальний патронаж, доступ до комунікації та об'єктів матеріального оточення. Але, у зв'язку з розвитком відносин людей в суспільстві й зміною

економічного, політичного та соціального становища в сучасній Україні, необхідне подальше вдосконалення внутрішнього законодавства відповідно до міжнародних стандартів та людський потреб.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : чинне законодавство станом на 13 черв. 2014 р. : (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 64 с.
2. Закон України "Про охорону дитинства" від 26. 04. 2001. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 3, ст. 142.

Олішевська Ж.О., студентка ІV курсу економіко-правового коледжу Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Зіньова О.С., старший викладач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ВАГІТНИХ ЖІНОК

Вагітність жінки – це найпрекрасніший і водночас найскладніший період в її житті. Більшість майбутніх матерів в перші місяці вагітності здатні виконувати свої трудові обов'язки не гірше, ніж їхні колеги по роботі. Але враховуючи те, що жіночий організм і так вразливий, на майбутню матір покладається подвійне навантаження, яке не кожна жінка в змозі витримати. І незважаючи на це, більшість роботодавців, знаючи про відповідальність за порушену статтю чинного законодавства, звільняють жінок, які чекають на дитину, аби не відправляти її в декретну відпустку і тим самим позбавити свою організацію від необхідних виплат.

В наш час досить часто зустрічаються такі випадки, яким потрібно всіляко протидіяти. Тому згідно з цим, трудове законодавство України спрямоване, насамперед, на створення всіх умов, які б допомогли вагітним жінкам не припиняти свою трудову діяльність та мати можливість піклуватись про свою дитину. Нинішнє законодавство всіма силами захищає права продовжувачів роду, для яких в трудовому праві передбачені пільги.

Кодекс законів про працю є найважливішим документом, що регламентує трудові відносини, встановлює права, обов'язки та відповідальність їх сторін [1, с. 25].

Згідно зі ст. 184 Кодексу законів про працю України, жінкам, які вагітні або мають дітей віком до трьох років, а також самотніми матерями, що мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда, не мають права відмовити у працевлаштуванні та знижувати заробітну плату. Звільнення таких категорій жінок можливе лише при повній ліквідації підприємства, установи, організації, але за умови обов'язкового працевлаштування.

У зв'язку з тим, що мало хто з роботодавців хоче наймати на роботу чи залишати на посаді співробітницю, що невдовзі піде у відпустку в зв'язку з

вагітністю і пологами, а потім – по догляду за дитиною. Задля того, щоб знати свої права та гарантії при надходженні на роботу, слід досконало вивчити законодавство.

У наш час мало кого цікавить, що майбутня мама залишиться без фінансової підтримки з місця роботи, звідки її незаконно звільнили. Через нестерпну обстановку на роботі, надмірне навантаження, постійні звинувачення та нездійсненні вимоги, які тягнуть за собою позбавлення премій та інших заохочень, працівниці змушені звільнитись за власним бажанням, адже мало хто може це витримати.

На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів – 70) календарних днів після пологів, починаючи з дня пологів [2].

Уже потім за бажанням матері їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, але з 1 липня 2014 року, на жаль, цей вид відпустки є неоплачуваний та встановлено єдиний розмір допомоги при народженні дитини у розмірі 41280 гривень незалежно від того, яка дитина за черговістю (перша, друга, третя чи кожна наступна). Якщо дитина перебуває на державному утриманні, то така відпустка не надається.

14 вересня 2006 року Верховна Рада України прийняла Закон України "Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)", задля того, щоб переглянути своє чинне законодавство та внести до нього відповідні зміни, які допоможуть уникнути прогалин в сфері правового регулювання щодо захисту трудових прав молоді та жінок. Тому, згідно з п.3 ст. 8 цієї Хартії з метою забезпечення ефективного здійснення права працюючих жінок на охорону материнства, Україна, як країна-учасниця Ради Європи, зобов'язується забезпечити матерям, що мають грудних дітей перерви, тривалість яких достатня для годування дитини [3].

За порушення законних прав вагітних жінок настає кримінальна відповідальність у вигляді накладення штрафу від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років, або виправними роботами на строк до 2 років або арештом на 6 місяців.

Також треба враховувати, що кожна жінка прагне мати захист на право гідного ставлення на роботі, адже при здійсненні своїх трудових функцій або перебуваючи на робочому місці зі сторони співробітників часто виникають сексуальні домагання. Я вважаю, що нашій державі треба сприяти запобіганню таким домаганням, потрібно вживати всіх необхідних заходів для захисту працівників від подібної поведінки, адже в нинішньому законодавстві існує багато прогалин, що знижують рівень трудових відносин, їх досконалість та авторитетність на загальнодержавному рівні. Тому згідно з цим, задля вдосконалення законів України, для початку потрібно їх дотримуватись, поважати та виконувати.

Список використаної літератури:

1. Трудове право України [Текст]: академ. курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Пилипенко П. Д. та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. П.Д. Пилипенка; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – К. : Ін Юре, 2014. – 548 с.
2. Кодекс законів про працю України: Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 10.12.1971 р. Редакція від 06.08.2014. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до джерела: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163): Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 03.05.1996 р. Ратифікація від 14.09.2006. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу до джерела: // http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

Ярошенко М.М., студентка IV курсу економіко-правового коледжу Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Науковий керівник: Зіньова О.С., старший викладач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДПУСТОК

У порівнянні із соціальним законодавством інших європейських країн, українські жінки не в гіршому становищі, і про саме це свідчить достатній рівень розвитку трудового законодавства України.

Відповідно до чинного законодавства України, працюючи на умовах трудового договору, вагітні жінки мають право на отримання відпустки в зв'язку з вагітністю і пологами тривалістю: 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів (70 – у разі народження двох і більше дітей або у разі ускладнення пологів). Особам, які усиновили новонароджену дитину, надається післяпологова відпустка тривалістю 56 календарних днів (у разі усиновлення 2 і більше дітей – 70 календарних днів). Згідно з ч. 2 ст. 38 Закону України "Про загальнообов'язкове державне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням", жінкам, що мають I–IV категорії осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, надається допомога у зв'язку з вагітністю та пологами – 180 календарних днів, (90 – до пологів та 90 – після пологів). В Україні згідно з чинним законодавством жінки мають право після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами на відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку [1]. Законодавство передбачає оплату відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, яка надається застрахованій особі у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати. Розмір допомоги застрахованим особам надається в повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

Крім того, українські жінки отримують від держави допомогу при народженні дитини, яка до 1 липня 2014 року становила: на першу дитину – 30960 грн., на другу дитину – 61920 грн., на третю та на наступних народжених дітей – 123840 грн. Законом України "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні" від 27.03.2014 р. припинено виплату допомоги по догляду за дитиною до досягнення 3-річного віку [3]. 1 липня 2014 року змінилася система виплат при народженні дитини в бік погіршення. Не зважаючи, яка дитина за черговістю (перша, друга, третя чи кожна наступна), сума виплачується в єдиному розмірі 41280 грн., причому сума у розмірі 10320 грн. виплачується одноразово, інша – 30960 грн. мають бути виплачені протягом 36 місяців – по 860грн щомісячно [2].

Фактично ця норма законодавства протирічить конституційним положенням про те, що в разі прийняття нових чи зміни існуючих законів не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод.

Право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю 10 календарних днів, згідно соціального законодавства України мають такі категорії осіб:

- працюючі жінки, що мають двох і більше дітей віком до 15-ти років, або дитину інваліда, або усиновлену дитину;
- одинокі жінки чи батько, що виховує дитину без матері;
- особи, що взяли дитину під опіку чи один із прийомних батьків.

Такий вид відпусток є важливою соціальною гарантією в охороні материнства в Україні. Соціальна відпустка батькам, що мають дітей, дуже подібна за своїм характером до щорічних відпусток. Так, ця відпустка надається вказаним особам щорічно, в разі її невикористання можна використати в будь-який час або отримати за таку відпустку компенсацію в разі звільнення з роботи.

Список використаної літератури:

1. Закон України "Про загальнообов'язкове державне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням" : Верховна Рада УРСР; Закон від 28.02.1991 р. Редакція від 06.08.2014. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.

2. Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми": Верховна Рада України; Закон від 21.11.1992р. Редакція від 01.07.2014р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

3. Законом України "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні" Верховна Рада України; Закон від 27.03.2014 р. Редакція від 02.08.2014р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – режим доступу до джерела: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1166-18

СЕКЦІЯ 6.

АГРАРНЕ ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Власик А.В., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Конституція України передбачає, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Питання ощадливого, ефективного, раціонального використання земель, охорони земельного фонду, відтворення родючості ґрунтів є складовою проблеми національної безпеки держави [1]. Здійснення в нашій країні ринкових реформ зумовило необхідність трансформації ролі держави в управлінні економікою. Проте ця трансформація супроводжується зниженням ефективності діяльності органів влади у сфері контролю за використанням та охороною земель. Водночас вирішення проблем у сфері охорони земельних ресурсів є невід'ємною складовою та одним із пріоритетних напрямів державної політики у здійсненні соціально-економічних перетворень, формуванні умов сталого розвитку країни. Одним з найважливіших засобів реалізації державної політики у цій сфері є створення адекватної нормативно-правової бази, спроможної забезпечити ефективний контроль з боку суспільства за станом використання та охорони земельних ресурсів країни.

Метою даної статті є визначення основних засад правової охорони землі та державного контролю за охороною і використанням землі в Україні.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених проблемам охорони земель, державного контролю за використанням земель, питанням застосування земельного законодавства в галузі реалізації права власності на землю, слід відмітити праці О.Ф. Андрійко, В.І. Андрейцева, П.Ф. Кулинича, В.В. Носіка, О.О. Погрібного, В.І. Семчика, Н.І. Титової, Хом'яченко С.І., В.В. Янчука та інших науковців.

Водночас правові аспекти земельного контролю у зв'язку з прийняттям Земельного кодексу України, Законів України "Про охорону земель", "Про державний контроль за використанням та охороною земель" набули особливої актуальності й потребують наукового осмислення. Все це зумовлює необхідність подальшого дослідження цих питань з урахуванням тих соціально-економічних змін, які відбуваються у сучасному українському суспільстві [2, с.35].

Забезпечення раціонального використання, відновлення і охорони земель – проблема не лише України, а й багатьох інших країн світу. Людство за всю історію свого розвитку втратило понад 2 млрд. га сільськогосподарських угідь, що значно перевищує загальну площу сучасних угідь. Нині у світі на одну людину припадає в середньому 0,3 га землі, а 30 років тому було 0,6 га [3, с. 141]. Нажаль, доводиться констатувати, що ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому в Європі. Основними причинами низької віддачі земельного потенціалу в Україні є тривале безгосподарне ставлення до землі, недосконала технологія обробки землі та виробництва сільськогосподарської продукції, неврахування науково обґрунтованих методів ведення землеробства, невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних та інших заходів по збереженню земель, а також недосконалість чинного законодавства.

Складовою охорони земель є її раціональне використання. Охорона земель і використання земельних ресурсів не тільки не суперечать одне одному, а й тісно пов'язані між собою. Система раціонального використання земель повинна мати природоохоронний, ресурсозберігаючий, відтворювальний характер і передбачати збереження ґрунтів, обмеження негативного впливу на них, а також на рослинний і тваринний світ, водні джерела та інші компоненти навколишнього середовища. Правові засоби охорони земель визначають межі необхідної і можливої поведінки людей щодо використання земельних ресурсів і ті наслідки, які настають при відхиленні від них.

Одна із важливих природних властивостей земель, що використовуються у сільськогосподарському виробництві є їх здатність підвищувати свою родючість при правильній організації використання. Тому при використанні землі власник землі, землекористувач, орендар зобов'язаний використовувати такі способи і методи обробки землі, які не тільки не погіршували б її природні властивості, але і вели до їх покращення. У разі порушення цих вимог відповідно до ст.ст. 141, 143 Земельного кодексу України користувачі і власники земельної ділянки в примусовому порядку можуть бути позбавлені права користування чи права власності на земельну ділянку. Зокрема, у випадку забруднення та/або засмічення земель, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту тощо.

Важливим є досвід здійснення правової охорони земель у зарубіжних країнах. Так, зокрема, Земельний кодекс Молдови дає державі право конфіскувати землю у випадку її невикористання або зниження родючості ґрунтів, а також застосування методів обробки землі, які суперечать місцевим планам боротьби з ерозією. В Італії та Франції закони, що регулюють питання використання землі, передбачають відносно м'які міри покарання за її нераціональне використання або невикористання взагалі (землі можуть бути засаджені кущами з метою боротьби з ерозією). В Японії існують більш жорсткі заходи проти землевласників, які не обробляють сільськогосподарські землі або обробляють їх неефективно (примусовий продаж або передача в оренду) [4, с. 114].

Раціональне використання землі та її охорона неможливе без здійснення державною належного контролю. Державний контроль за використанням та охороною земель передбачає здійснення ряду організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення конституційних прав громадян і юридичних осіб на землю з метою забезпечення додержання всіма державними і громадськими органами й організаціями, підприємствами, установами, громадянами вимог земельного законодавства.

Ефективність контролю за використанням і охороною земель в багатьох випадках залежить від дієвості норм права, які регулюють цю сферу суспільних відносин. Важливу роль у рішенні даної проблеми відіграють такі законодавчі акти, як закони України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про природно-заповідний фонд України", Лісовий кодекс України, Закони України "Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення", Кодекс України про надра, Водний кодекс України, Закон України "Про відходи", Земельний кодекс України, закони України "Про охорону земель", "Про державний контроль за використанням та охороною земель" та деякі інші. Але, нормативно-правовим актам, які регламентують державний контроль за використанням та охороною земельних ресурсів, притаманний ряд недоліків. По-перше, вони містять значну кількість відсилочних норм, які ускладнюють їх застосування та істотно знижують ефективність їх регулюючої сили. По-друге, є багато нечітких формулювань й декларативних положень, які практично не впливають на здійснення державного контролю за використанням і охороною земель. По-третє, деякі норми "не працюють", бо не мають відповідного механізму реалізації, особливо це стосується порядку здійснення громадського контролю за використанням і охороною земель. По-четверте, окремі норми фактично не відповідають вимогам регулювання земельного контролю в умовах розвитку ринкової економіки, і не мають належного наукового обґрунтування.

Отже, Конституція України, закріплюючи верховенство народу на всій території, яку займає Україна і яка обмежена кордонами з іншими країнами, відображає ставлення (право) Українського народу до землі як до території держави, як до об'єкта природи, а не до конкретних ділянок, розмежованих на земельній території держави для спеціального використання. Необхідно розрізняти випадки, коли право власності на землю торкається інтересів суспільства в цілому – тоді земля визначається як об'єкт права власності Українського народу, і випадки, коли згідно з Конституцією України особі належить і гарантується право власності на землю. Хоча в Україні прийнято низку нормативно-правових актів щодо державного контролю за використанням та охороною земель, однак наявність значних прогалин у цьому законодавстві, декларативний характер окремих норм, відсилки до підзаконних нормативно-правових актів, а також досить велика питома вага останніх свідчать про необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері контролю за використанням та охороною земель, зокрема, шляхом внесення змін і доповнень до Законів України "Про охорону земель", "Про державний контроль за використанням та охороною земель".

Список використаної літератури:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу/ В.В. Носік – К., Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
3. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2003. – 856 с.
3. Дмитренко І.А. Екологічне право України/ І.А. Дмитренко – К., 2001. – 352 с.
4. Хом'яченко С.І. Правова охорона земель і державний контроль за використанням і охороною земель / С.І. Хом'яченко // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Спецвипуск. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 112–115.

Бондарчук А.Ю., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Проблеми нераціонального використання земель оздоровчого призначення, недосконалістю законодавства, яке регулює земельні та екологічні відносини в цій сфері, а також необхідністю обґрунтування теоретичної бази земельно-правового та екологічного аспектів діяльності, спрямованої на забезпечення реалізації основних конституційних прав громадян зумовлено актуальність даного дослідження.

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожен громадянин має право на охорону здоров'я. Здоров'я теперішніх та майбутніх поколінь є найважливішою цінністю, що охороняється державою. В забезпеченні дотримання цього права важливе місце посідають землі оздоровчого призначення, унікальні за своїм лікувальним потенціалом і природним багатством. Оскільки людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави, суспільство і держава повинні приділяти особливу увагу використанню та охороні земель оздоровчого призначення, відновленню природних лікувальних ресурсів лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів, проте на разі має місце порушення правового режиму зазначеної категорії земель [1].

Нормативно-правове врегулювання збереження навколишнього природного середовища лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів, раціональне використання земель оздоровчого призначення є основною метою даної роботи.

Для досягнення зазначеної мети розв'язано такі завдання:

- виявлення особливостей використання та охорони територій лікувально-оздоровчих місцевостей та курортів, визначення напрямів вдосконалення законодавства в цій галузі;

- виявлення правових заходів охорони земель оздоровчого призначення, визначення напрямів його вдосконалення;

- дослідження специфіки правового регулювання управління землями оздоровчого призначення, підготовка пропозицій щодо підвищення його ефективності;

Саме ж поняття управління має багато граней та досить різноманітне. Тобто кожен вчений висвітлює це поняття по-різному.

На думку Ю.С. Петлюка, державне управління у сфері використання та охорони земель – організаційно правова діяльність уповноважених органів влади, щодо забезпечення раціонального використання земель власниками та користувачами земельних ділянок, а також іншими суб'єктами земельних правовідносин [2, с.40] .

Важливо відмітити що, управління землями оздоровчого призначення враховує й закономірності використання, відтворення та охорони природних лікувальних ресурсів, які містять ці землі.

Потрібно зауважити, що одним із завдань удосконалення земельного законодавства на сучасному етапі є забезпечення ефективного управління земельними ресурсами, раціонального використання й охорони земель, а також запровадження механізмів здійснення програм поліпшення якості та охорони земель за рахунок коштів, які надходять від земельного податку, екологічного стимулювання раціоналізації землекористування, контролю за використанням та охороною земель на міжгалузевій основі.

Змістом управління у сфері використання та охорони земель, являється саме здійснення відповідними органами управлінських функцій, які мають значне наповнення і реалізуються за допомогою конкретних способів та форм управління.

Конкретні види та зміст функцій насамперед залежить від цілей управління. Мета управління – це забезпечення охорони землі, як найважливішої складової природи, організація раціонального невиснажного та цільового використання земельних ресурсів, захист законних прав та інтересів об'єктів земельних відносин [2, с.44].

Управління в галузі використання та охорони земель оздоровчого призначення тісно пов'язане з управлінням у галузі курортної та лікувально-оздоровчої діяльності.

Державну політику управління визначає Верховна Рада України через законодавчезакріпленнявідносин у галузівикористання та охорони земель оздоровчогопризначення,якімістятьприроднілікувальніресурси.

Державнийнагляд і контроль за додержанням правил і норм використання природних лікувальних ресурсів здійснюють центральні органи виконавчої влади з нагляду за охороною праці, з геології і використання надр, охорони

здоров'я, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, інші спеціально уповноважені органи виконавчої влади відповідно до закону.

Важливим засобом управлінського характеру, спрямованим на забезпечення збереження, відтворення та раціональне використання земель оздоровчого призначення, є державний облік лікувальних ресурсів, які становлять оздоровчу цінність даної категорії земель. Такий облік здійснюється за допомогою Державного кадастру природних лікувальних ресурсів, порядок створення та ведення якого затверджений відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001р. №872.

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів є зведенням відомостей про кількість, якість та інші важливі характеристики усіх природних лікувальних ресурсів, виявлених і підрахованих на території України, а також про можливі обсяги, способи та режими їх використання.

Кадастр створюється і ведеться МОЗ. Користувачами Кадастру є центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни.

Також варто зазначити, що виконання вимог щодо забезпечення відтворення, раціонального використання та охорони земель оздоровчого призначення спрямований державний контроль.

Державний контроль за використанням і охороною земель передбачає здійснення ряду організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення конституційних прав громадян та юридичних осіб на землю, на використання та охорону земель з метою забезпечення додержання всіма державними та громадськими органами, а також підприємствами, установами, організаціями і громадянами вимог земельного законодавства.

Аналізуючи чинне законодавство, можна виділити такі види контролю за використанням та охороною земель: державний, самоврядний та громадський.

Однією з функцій управління у сфері використання та охорони земель оздоровчого призначення є їх моніторинг.

На основі чинного законодавства України можна зробити висновок про те, що моніторинг земель – це частина державного моніторингу довкілля, який є системою спостережень, збирання, оброблення, передавання, зберігання та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання належним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Здійснення моніторингу передбачає проведення спостережень за використанням земель, виявленням випадків нецільового використання, невідповідно до дозволеного використання, які особливо погіршують якість земель, а також загальну екологічну ситуацію.

Крім того, моніторинг земель має виконувати базову роль усіх інших моніторингових та кадастрових природних ресурсів.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про моніторинг земель"(п.2) залежно від мети спостережень та ступеня охоплення території проводиться такий моніторинг земель:

-національний- на всіх землях у межах території України;

-регіональний - на територіях, що характеризуються єдністю фізико-географічних, екологічних та екологічних умов;
-локальний - на окремих земельних ділянках та в окремих частинах ландшафтно-екологічних комплексів [3].

Ведення моніторингу земель здійснює Держземагенство України за участю Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики й продовольства України та Української академії аграрних наук.

На сучасному етапі для системи державного управління землями оздоровчого призначення характерною є проблема відомчої розрізненості, що об'єктивно перешкоджає ефективному функціонуванню такої системи. Відомча розрізненість та певна неузгодженість у діях органів управління у сфері використання та охорони земель оздоровчого призначення обумовлена специфікою цих територій. Оскільки землі даної категорії є територіями, що мають природні лікувальні ресурси, тощо до них відбувається подвійне управління: з одного боку- органами управління в галузі використання та охорони земель, іншого- Міністерством охорони навколишнього природного середовища та його регіональними структурами.

Однією із суттєвих проблем управління в галузі використання та охорони земель є відсутність процедури оформлення меж адміністративно-територіальних утворень. Відповідно до ст.176 Земельного кодексу України, межі адміністративно-територіальних утворень посвідчуються державними актами, форма та порядок видачі яких встановлюються Верховною Радою України. Однак на сьогодні Верховна Рада України не визначила ні форми, ні порядку видачі таких актів [4].

Дослідивши правові засади управління землями оздоровчого призначення, можемо зробити висновок про те, що управління в галузі використання й охорони земель оздоровчого призначення є засобом забезпечення збереження, відтворення, раціонального використання та охорони земель, які містять природні ресурси, що мають лікувальні властивості. Впорядкування системи правовідносин, об'єктом яких є землі оздоровчого призначення, є можливим за умови функціонування цілісної системи управління, яка б базувалася на засадах чіткої визначеності та розмежування функцій і повноважень її структурних елементів.

Науково обгрунтовано та сформульовано визначення поняття "управління в галузі використання та охорони земель оздоровчого призначення", яким є діяльність державних органів із забезпечення збереження, відтворення, раціонального використання та охорони земель оздоровчого призначення на основі проведення організаційно-правових та адміністративно-управлінських заходів та стимульовальних заходів економічного характеру.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Петлюк Ю.С. Теоретичні аспекти правового режиму земель оздоровчого призначення / Ю. С. Петлюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 101–104.

3. Петлюк Ю. С. Особливості використання земель оздоровчого призначення / Ю. С. Петлюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 5. – С. 94–97.

4. Петлюк Ю.С. Правова охорона як основний змістоутворюючий елемент правового режиму земель оздоровчого призначення / Ю. С. Петлюк // Юридична Україна. – 2008. – № 7. – С. 86–90.

Бонь Б.О., студент III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: В.В. Мушенко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Цивільно-правова відповідальність настає за фактом порушення земельного законодавства, пов'язаного із заподіянням шкоди землям, що охороняється законом, правам інтересам власників землі, землекористувачів у тому числі орендарів, незалежно від притягнення винних до інших видів правової відповідальності [9].

Питання правової охорони та раціонального використання земель в цілому розглядали у своїх працях В. І. Андрейцев, А. П. Гетьман, О.В. Конішева, М. В. Краснова, С. М. Кравченко, П. Ф. Кулинич, Н.Р. Малишева, В. Л. Мунтян, Т. К. Оверковська, О. О. Погрібний, В. І. Семчик, Н. І. Титова, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші науковці. Проте, досить незначна увага приділена поняттю та особливостям цивільної відповідальності за порушення законодавства про охорону земель енергетики.

Цивільне законодавство передбачає такі способи відшкодування шкоди:

а) відшкодування її в натурі (надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкодженої речі тощо);

б) повне відшкодування заподіяних збитків [1].

Своєрідність умов виникнення шкоди при порушенні земельного законодавства і наявність суттєвих особливостей в самому її змісті викликає необхідність додаткового спеціального правового регулювання відшкодування збитків землевласникам і землекористувачам. З цією метою видаються спеціальні норми, що містяться в Земельному кодексі України, в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища", інших правових актах, що регулюють порядок користування землею та встановлюють відповідальність за їх порушення.

Законодавчою підставою застосування цивільно-правової відповідальності за порушення земельного законодавства є норма ст. 211 ЗК.

Так, у випадку забруднення земель, пошкодження споруджень та вчинення інших порушень земельного законодавства шкода відшкодовується згідно зі ст. 211 ЗК та ст.ст. 610, 611, 1166 та іншими нормами чинного ЦК. При заподіянні шкоди земельним об'єктам джерелом підвищеної небезпеки, вона відшкодовується власником цього джерела за правилами ст. 1187 ЦК [2].

За обчислення обсягу збитків ураховуються витрати на поліпшення якості землі за час використання земельних ділянок і неодержані доходи.

Постановою Кабінету Міністрів України Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам" № 284 від 19 квітня 1993 р. затверджено порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

Відшкодуванню підлягають:

- вартість житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, включаючи незавершене будівництво;
- вартість плодючих та інших багаторічних насаджень;
- вартість лісових і деревно-чагарникових насаджень;
- вартість водних джерел, зрошувальних і осушувальних систем, проти-ерозійних і протиселевих споруд;
- понесені витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво, на розвідувальні та проектні роботи;
- інші збитки власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, включаючи і неодержані доходи, якщо вони обґрунтовані [4].

Розміри збитків визначаються в повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент заподіяння збитків, проведених витрат на поліпшення якості земель (з урахуванням ринкової або відновної вартості) [3].

Збитки відшкодовуються власникам землі та землекористувачам, у тому числі орендарям, підприємствами, установами, організаціями та громадянами, що їх заподіяли, за рахунок власних коштів не пізніше одного місяця після затвердження актів комісій, а за вилучення (викупу) земельних ділянок – після прийняття відповідного рішення вповноваженого органу про вилучення (викуп) земельних ділянок у період до видачі документа, що посвідчує право на земельну ділянку підприємства, установи, організації або громадянина.

Відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення земельного законодавства слід відрізнити від відшкодування збитків, завданих в результаті вилучення або тимчасового заняття земельних ділянок. Збитки, завдані внаслідок вилучення або тимчасового заняття земельних ділянок, заподіюються правомірними діями, передбаченими законом. За подібні дії майнова відповідальність не настає, а провадиться компенсація втрат землевласників та землекористувачів, в обсязі і порядку, передбаченому нормативно-правовими актами. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284. Коло осіб, на яких покладаються обов'язки відшкодувати збитки і втрати власникам землі і землекористувачам є більш широким ніж коло осіб,

зобов'язаних відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок земельного правопорушення [4].

Поліпшенню роботи судів щодо охорони земель сприяє Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ" від 25 грудня 1996 р. У постанові узагальнена практика розгляду судами земельних і майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, виявлені недоліки в роботі судових органів та вказані шляхи їх усунення [7].

Для визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних у результаті псування землі як природного об'єкта, у деяких випадках застосовуються спеціальні методики. Зокрема, Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Мінприроди України від 27 жовтня 1997 р. № 171. Вона встановлює порядок розрахунку розмірів відшкодування шкоди суб'єктами господарювання та фізичними особами в процесі їх діяльності через забруднення земель хімічними речовинами, їх засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і поширюється на всі землі України незалежно від форм власності на них [5].

В сучасний період реформування земельних відносин не можна залишити поза увагою питання цивільно-правової відповідальності за порушення земельного законодавства, що впливають з договірних відносин. Так, Законом "Про оренду землі" передбачена відповідальність за невиконання зобов'язань за договором оренди землі і порушення земельного законодавства сторонами договору. Згідно з ст. 24 зазначеного Закону орендодавець має право вимагати від орендаря: використання земельної ділянки за цільовим призначенням згідно з договором оренди; дотримання екологічної безпеки землекористування та збереження родючості ґрунтів, додержання державних стандартів, норм і правил, у тому числі місцевих правил забудови населених пунктів; дотримання режиму водоохоронних зон, прибережних захисних смуг, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон, зон особливого режиму використання земель та територій, які особливо охороняються [3].

Визначення шкоди здійснюється на основі наступних методів: таксового, витратного, розрахункового, нормативного.

Таксовий метод базується, переважно, на застосуванні такс, тобто встановленої у нормативно-правовому порядку грошової суми по відношенню до розміру мінімальної заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян на одиницю знищеного чи пошкодженого природного ресурсу. Цей порядок запроваджено при визначенні шкоди, заподіяної лісовому господарству, тваринному світу тощо.

Витратний метод визначення шкоди застосовується на основі даних про витрати, необхідні для здійснення заходів щодо відновлення природних ресурсів, зокрема у разі заподіяння шкоди лісовим ресурсам внаслідок забруднення їх стічними водами, через негативні хімічні, фізичні, біологічні фактори, що призводять до знищення цих ресурсів.

Розрахунковий метод базується на системі розрахунків обчислення шкоди. Він широко застосовується при визначенні шкоди, заподіяної власнику порушенням водного законодавства, та збитків, завданих рибному господарству внаслідок скидання в рибогосподарські водойми неочищених вод та інших відходів.

Нормативний метод, в основу якого покладені економічні нормативи плати за лімітне та понадлімітне використання природних ресурсів, знищення (погіршення) їх якості та платежі за викиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище, в яких враховуються особливості природних ресурсів чи їх комплексу, склад і властивості викидів, а також затрати, необхідні для ліквідації чи запобігання забруднення, відновлення якості природних ресурсів [8].

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768–III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – ст.27.
- 2 Цивільний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435–IV.
3. Про оренду землі Верховна Рада України; Закон від 06.10.1998 № 161–XIV.
4. Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам Кабінет Міністрів України; Постанова від 19.04.1993 № 284
5. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних Мінекобезпеки України; Наказ, Методика від 27.10.1997 № 171.
6. Про внесення змін до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Кабінет Міністрів України; Постанова від 14.01.2004 № 21.
7. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ Верховний Суд; Постанова від 16.04.2004 № 7.
8. Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. – К.:Істина, 2007. – 448 с.
9. Земельне право України: Підручник / За ред. А. П. Шеремета ТОВ "Видавництво Наші книги", 2008.– 632 с.

Будькова О.В., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Впродовж останніх років питання набуття земельних ділянок у користування стають дедалі актуальнішими. При цьому юристи-практики і науковці здебільшого звертають увагу на проблеми придбання земельних ділянок під забудову, які мають значну цінність як об'єкти інвестування та проблеми набуття земельних ділянок сільськогосподарського призначення, доцільність дії мораторію на придбання яких є предметом постійних дискусій. Значно менше уваги приділяється питанням набуття і використання земель інших категорій, зокрема, земель лісогосподарського призначення, правовий режим використання яких має свої особливості.

Порівняно незначна масовість науково-практичного обговорення проблематики правового режиму таких земель лісогосподарського призначення, визначає актуальність даної проблематики.

Метою даної роботи є спроба характеристики масиву вітчизняного нормативно-правового регулювання правового статусу земель лісогосподарського призначення та надання авторських пропозицій по врегулюванню ряду проблемних питань.

Виходячи з теми, завданням даної роботи є надання пропозицій щодо вирішення проблемного питання узгодження розбіжностей визначення правового режиму таких земель у Земельному та Лісовому кодексах, у яких також наявна термінологічна неузгодженість у визначенні понять "земельні ділянки лісогосподарського призначення", що ускладнює можливість визначення цих земельних ділянок як об'єктів права власності чи користування.

Дослідженням правового режиму земель лісогосподарського призначення в Україні присвячені роботи: А.С. Васильєва, О.В. Дзери, П.Ф. Кулініча, В.І. Андрейцева, В.І. Семчика, Ю.С. Шемушенка та інших.

Отже, згідно зі ст. 55 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) до земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства [1]. У ч. 1 ст. 5 Лісового кодексу України (далі – ЛК України) дано ширше визначення поняття "землі лісогосподарського призначення як лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства" [2]. Крім того ЛК України визначає земельні лісові ділянки як

земельні ділянки лісового фонду України з визначеними межами, які надаються або вилучаються у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства. Лісовий фонд – це усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них. У свою чергу, нелісові землі – це ділянки, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства [3].

Враховуючи таку різноманітність земель, які відповідно до вказаних норм ЛК України та ЗК України можуть входити до категорії земель лісогосподарського призначення, віднести конкретну земельну ділянку до цієї категорії можливо лише при дослідженні матеріалів лісовпорядкування, планово-картографічних матеріалів земельної ділянки з описом меж та експлікацією угідь, аерофотозйомку і матеріали звітності за формою 6-зем [4].

Ще одним проблемним питанням, яке може виникнути при дослідженні правового режиму земель лісогосподарського призначення, є питання визначення власника і користувача таких земельних ділянок. Відповідно до ст. 56 ЗК України землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. При чому, громадянам та юридичним особам за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади можуть безоплатно або за плату передаватись у власність замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 гектарів у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств (ч. 2 ст. 56 ЗК України). Згідно з ч. 2 ст. 79 ЗК України право власності на земельну ділянку поширюється у її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться. Аналогічні положення містяться і в ст. 12 та 13 ЛК України. З положень зазначених статей випливає, що власник земельної ділянки одночасно є власником лісу, який на ній знаходиться.

Як висновок слід зазначити, що у даній роботі вивчена та проаналізована нормативно-правова база, що регулює земельне та лісове законодавство. У роботі показано наскільки проблемним і неоднозначним є правовий режим та недосконалим законодавство, яке регулює питання використання земель лісогосподарського призначення. Саме тому основним завданням в процесі оновлення законодавства є завдання – нівелювати суперечності в лісових відносинах, що привнесені ЗК України, серед яких: "лісо-фондова" проблема (визначення лісу та лісового фонду) [3], розв'язок якої зумовлює форму побудови Лісового кодексу України, та проблема "прав власності на ліси", від розв'язання якої залежить структура управління лісами та лісовим господарством. На нашу думку одним із шляхів вирішення зазначених проблем у національному законодавстві є прийняття нових ефективних і скасування старих та малодієвих нормативно-правових актів.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України. Закон України від 25.10.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
1. Лісовий кодекс України. Закон України від 14.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар/ За ред. В.І.Семчика 2–ге вид., перероб. і доп. – К.:Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2004. – 748 с.
3. Про землеустрій:Закон України від 22 трав. 2003р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – С.349.

Бульба А.С., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Кругул Ю.І., кандидат юридичних наук,
професор, завідувач кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ЧИННОГО ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

З метою нормативно-правового врегулювання новацій земельних відносин в українському суспільстві 25 жовтня 2001 року Верховною Радою України був прийнятий Земельний кодекс України (далі – ЗК України) у новій редакції [1]. У силу різних причин не можна з упевненістю сказати, що цей акт не позбавлений недоліків, які погіршують реалізацію прав та інтересів учасників земельних відносин. Такі недоліки мають різний характер і, загалом, ускладнюють реалізацію механізмів, передбачених ЗК України, ведуть до виникнення ряду правових колізій під час правозастосування нових норм, що і породжує актуальність даного дослідження.

Метою даної роботи є аналіз правових колізій чинного Земельного кодексу України та обґрунтування пропозицій щодо їх подолання.

В сучасній правовій науці існує ряд досліджень щодо різних аспектів даного кодифікованого нормативно-правового акта вітчизняних науковців таких як Г.І. Балюк, О.М. Гафурова, В.М. Єрмоленко, Н.О. Кучаковська, А.М. Мірошніченко, В.І. Семчик, М.В. Шульга та інші.

Перш за все, потрібно визнати, що новий ЗК України врахував більшість недоліків і проблем, які були під час дії Земельного кодексу України в редакції від 13 березня 1992 року [2]. Було уточнено поняття "земельні відносини", закладено нові принципи земельного законодавства, розширено перелік підстав набуття у власність земельних ділянок, підстав припинення права власності та інше.

Однією із основних колізій нового ЗК України є його неузгодженість із нормами Конституції України, передусім у визначенні суб'єктів права

власності на землю. Можна сказати, що в ст.2 ЗК Україна не зазначено окремих суб'єктів земельних відносин. У чинному ЗК України до них належать громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. В цей же час в кодексі неодноразово згадуються такі суб'єкти правовідносин як територіальні громади й іноземні держави. Беручи це до уваги, було б доцільним визначити в кодексі як суб'єкт права і Українську державу і народ України.

До цього часу досить проблемним було питання про землі спільних підприємств. Такі підприємства до останнього часу залишалися поза сферою регулювання ЗК України. Тільки у ЗК України від 10 липень 2003 року № 1103-IV "Про внесення змін до статті 82 Земельного кодексу України" спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, були прирівняні за статусом до іноземних юридичних осіб. У зв'язку з цим спільні підприємства мають право на сьогодні набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення у випадках, визначених у ч. 1 і 2 ст. 82 ЗК України [1].

Стаття 13 Конституції України (далі – Конституція) передбачає, що "земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у визначених межах. Незрозуміло чому і як, однак це конституційне положення не знайшло свого відображення в ЗК України. Розділ VI Конституції визначає повноваження Кабінету Міністрів України й місцевих державних адміністрацій, які репрезентують виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі, а саме: ст. 119 Конституції покладає на місцеві державні адміністрації обов'язок із забезпечення на відповідній території виконання Конституції та інших нормативно-правових актів України; додержання прав і свобод громадян; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [2]. У цій частині не згадується про права місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин. Щодо повноважень інших органів виконавчої влади в галузі земельних відносин, то їх комплексно відображує глава 3 ЗК України [1].

Розділ XI Конституції "Місьцеве самоврядування" передбачає, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах тощо [3]. Повноваження органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин відображені в главі 2 ЗК України та Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [7]. Так, до повноважень рад у галузі земельних відносин належать розпорядження землями. Однак ЗК України має уточнити повноваження цього органу з огляду на конституційне положення про землю як об'єкт права власності українського

народу. Цепитання частково врегулювала в ст. 324 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) від 16.01.2003 № 435-IV [4].

Крім того, нерідко об'єктом земельних правовідносин, зокрема у договорах щодо землі, є не тільки земельна ділянка, але і її певна частина. Тому було б доцільно також визначити об'єктом земельних правовідносин і частину земельної ділянки.

Правові межі дії ЗК і ЦК України при регулюванні такого об'єкта, як земля, а також при здійсненні правочинів щодо об'єктів земельних відносин залишаються не до кінця визначеними. Відповідно до ст. 81 ЗК України громадяни України набувають право власності на земельну ділянку на підставі, зокрема, придбання за договором купівлі-продажу, дарування, обміну та інших цивільно-правових угод. Те ж саме стосується і іноземних громадян та осіб без громадянства [1].

Юридичні особи України можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності відповідно до ст. 82 ЗК України також у разі придбання їх за цивільно-правовими угодами. Аналогічні положення щодо цивільного характеру угод про перехід прав власності на землю можна знайти і в інших статтях ЗК України (наприклад – статтями 40 і 41). Як видно з цих положень, ЗК України передбачає опосередковані відносини власності на землю за допомогою цивільно-правових угод, а значить і за допомогою цивільно-правових механізмів.

ЦК України також містить ряд цікавих положень щодо сфери його застосування. Стаття 1 ЦК України визначає, що цивільним законодавством регулюється особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленню, майновій самостійності їх учасників [4]. А до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. До податкових і бюджетних відносин земельні не прирівнюються, тому можна стверджувати, що ЦК України діє і щодо землі як об'єкта цивільних правовідносин. Стаття 319 ЦК України накладає на власника обов'язок не погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі, а ст. 325 ЦК України допускає обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи, а також ст. 346 ЦК України серед підстав припинення права власності передбачає і таку підставу, як викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю [4]. А вже ст. 350 ГК України деталізує цей процес [5], і він дещо відрізняється від того, що міститься в ст. 146 ЗК України, зокрема – в частині визначення викупної ціни [1].

Отже, слід відразу звернути увагу на те, що такий дуалізм правового регулювання не йде на користь ситуації, а точніше – суб'єктам правових відносин, тобто, тих осіб, які реалізують свої права та виконують обов'язки щодо землі (земельних ділянок). Тому приймаючи до уваги кодифікаційні процеси у земельному та цивільному законодавстві дуже важливо узгодити між собою ЗК і ЦК України.

Необхідно уточнити предмет їх правового регулювання, оскільки дублювання одних і тих самих положень в обох кодексах недоцільно. Також слід чітко визначити юридичну силу кожного з кодексів. Уже зараз в кодексах можна знайти положення, які в питаннях землі різняться між собою. Тому необхідно надати перевагу якомусь одному документу, інакше знову буде виникати правова плутанина. Тому, я вважаю, що саме такий підхід сприятиме удосконаленню механізму правового регулювання земельних відносин в Україні і допоможе в майбутньому уникнути певних непорозумінь та колізій в застосуванні норм чинного законодавства при вирішенні питань щодо земельних відносин в Україні.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768–III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – С. 27.
2. Земельний кодекс України від 18.12.1990 № 561–XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 10. – С. 98.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – С. 141.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435–IV–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – С. 356.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року № 436–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – ст.144.
6. Про внесення зміни до ст. 82 Земельного кодексу України: закон від 10.07. 2003 року № 1103–IV // ВВР України. – 2004. – № 7. – С. 48.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: закон від 21 травня 1997 року № 280/97–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170.

Гніденко В.В., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

В умовах загрозованої екологічної ситуації та інтенсифікації темпів життя сучасного індивіда зростає роль природних лікувальних ресурсів, які використовуються для профілактики захворювань, лікування та медичної реабілітації людей.

Саме тому актуальним на сьогодні є дослідження правової категорії земель оздоровчого призначення, що є метою даного наукового дослідження. Досягнення мети передбачає вирішення в роботі наступних завдань: визначення

на основі аналізу норм земельного права поняття земель оздоровчого призначення; дослідження складу земель даної правової категорії земель.

Дослідженням даної проблеми займалися такі вітчизняні науковці як: Н.І. Титова, В.М. Єрмоленко, О.М. Пащенко, А.М. Мірошніченко, В.І. Семчик, Н.О. Грабовець, Ю.С. Петлюк та інші.

Отже, навколишнє природне середовище складається із взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів, головним з яких є земля. Поняття "земля" надзвичайно багатогранне [1, с. 315]. Сучасне земельне законодавство України визначає землю як поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [2].

Земля як об'єкт правових відносин виконує певні функції, а саме: політичну (визначення територіальних меж суверенності державної влади); економічну (створення бази для господарської діяльності); соціальну (визначення місця та умов життя людини); екологічну (як чинник безпечного для життя існування людини) [3, с.11–12].

Особливе місце у складі земель України посідають землі оздоровчого призначення, значимість яких полягає у їх здатності благодатно впливати на здоров'я людини за рахунок використання природних ресурсів, які мають лікувальні властивості та розташовані саме на цих територіях.

Законодавче визначення поняття земель оздоровчого призначення Земельний кодекс України надає як земель, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть бути використані для профілактики захворювань та лікування людей [ст. 47].

Таке визначення земель оздоровчого призначення не є вичерпним, оскільки законодавець нечітко визначив просторово-територіальну організацію цих земель. Адже природні лікувальні властивості, що використовуються для профілактики захворювань і лікування людей, тією чи іншою мірою має переважна більшість земель [4, с. 326].

У юридичній літературі зазначається, що лікувальні властивості мають не самі землі, а природні лікувальні ресурси, які вони містять (мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів і озер, морська вода, природні об'єкти та комплекси зі сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань) [5, с. 100].

За площею землі оздоровчого призначення є найменшою категорією земельного фонду України. За даними Держкомзему України, площа земель, які мають природні лікувальні ресурси та використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань, лікування та медичної реабілітації людей становить 31,9 тис. га [6, с. 26].

Важливим початковим кроком при здійсненні дослідження означеної проблеми є визначення понять "природні лікувальні ресурси" та "природні лікувальні фактори", адже наявність або відсутність зазначених чинників

безпосередньо впливає на правовий статус тих територій, використання яких здійснюється для забезпечення реалізації лікувально-оздоровчої функції.

Загального законодавчого визначення даних понять немає. Однак у Законі України "Про курорти" вказано на те, що до природних лікувальних ресурсів належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси зі сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування [7, с.56].

Аналіз літератури з екологічного, земельного та природоресурсного права і нормативно-правових актів відповідних галузей законодавства свідчить про відсутність однозначного підходу до визначення понять "землі оздоровчого призначення", "землі курортів", "лікувально-оздоровча місцевість", "курортна зона", "лікувально-оздоровча зона".

В Україні при визначенні статусу лікувальних та оздоровчих місцевостей спостерігається термінологічна суперечливість як на законодавчому рівні, так і в спеціальній літературі. При визначенні їх правового статусу за основу беруться не самі місцевості, а природні території, що одержали назву зон: курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних.

У Законі України "Про курорти" під землями оздоровчого призначення розуміється природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, кліматичні та інші природні умови сприятливі для лікування, медичної реабілітації і профілактики захворювань. Якщо ж природна територія на землях оздоровчого призначення освоєна, тобто на ній є необхідні для експлуатації будинки і споруди з об'єктами інфраструктури, що використовуються для лікування, медичної реабілітації, рекреації і профілактики захворювань, то така територія може бути оголошена курортною природною територією і підлягає особливій охороні. Тому законодавець землі таких категорій об'єднав в одну категорію – землі оздоровчого призначення, а території, що мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування та оздоровлення людей за Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" визнаються, як визначалось вище, курортними і лікувально-оздоровчими зонами. Відповідно до закону, курортом є освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується для лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні [7, с. 123].

Підсумувавши досліджене можна стверджувати, що землями оздоровчого призначення є землі курортів та лікувально-оздоровчі місцевості, що містять природні ресурси, які мають лікувальні властивості та використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань, лікування та медичної реабілітації людей.

Проаналізувавши правові проблеми визначення поняття та складу земель оздоровчого призначення, можна дійти висновку, що ці проблеми обумовлені насамперед суперечностями правового регулювання – земельно-правового та еколого-правового регулювання – відносин щодо використання та охорони цих територій, що спричинило відсутність чіткого розмежування категорій земельного права ("землі курортів") та екологічного права ("лікувально-оздоровча територія"). Отже, потрібне вдосконалення дефініцію "землі оздоровчого призначення".

На нашу думку, доцільним є внесення змін до Земельного кодексу України, в такій редакції: "До земель оздоровчого призначення належать землі, що містять природні ресурси, які мають лікувальні властивості та використовуються або можуть бути використані для профілактики захворювань, лікування та медичної реабілітації людей".

Список використаної літератури:

1. Ерофеев Б.В. Экологическое право России: учеб. / Ерофеев Б.В. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – М.: Юристь, 1996. – 624 с.
2. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
3. Титова Н.І. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення // Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: наук.-навч. посіб. / Титова Н.І. – Львів: ПАІС, 2005. – С. 65–75.
4. Мірошніченко А.М. Земельне право України: навч. посібник / Мірошніченко А.М. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2007. – 432 с.
5. Земельний кодекс України: науч.-практ. комментарий; под ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х.: Оддисей, 2005.
6. Пащенко О.М. Проблеми законодавчого визначення суб'єктного складу земельних правовідносин / О.М. Пащенко // Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. Статей за матеріалами VI Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29-30 травня 2009 р.) / Уклад. Т.Д. Климчук. – Луцьк, Волинська обласна друкарня, 2009. – С. 422–424.
7. Орлов А.М. Проблеми визначення правового статусу лікувальних і оздоровчих місцевостей // Держава і право: Зб. наук праць. Юридичні і політичні науки / А.М. Орлов. – К.: ІДіП ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 21. – С. 416–423.

Коваленко Ж.А., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НЕОБХІДНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ В УКРАЇНІ

Вирішенням проблеми щодо перетворення родючих земель України в джерело постійного отримання прибутку для Державного бюджету займався не один Уряд з часів здобуття Україною незалежності. Наша держава в своєму арсеналі має значну частину земель, особливе значення серед яких мають землі сільськогосподарського призначення. Саме тому створення Державного земельного банку (далі – Банк), який би керував та розпоряджався земельними ресурсами від імені держави, з'явилася ще в 1996 році. Подібні починання спочатку не знаходили необхідної підтримки в Україні, однак ідея щодо створення Банку все ж таки була втілена в життя через 16 років.

Метою даного наукового дослідження є аналіз стану суспільних земельних відносин щодо доцільності створення та функціонування Державного земельного банку та нормативно-правого забезпечення такого функціонування.

Створення Банку було передбачено безпосередньо Земельним кодексом України [1]. Метою його функціонування, на думку науковців, є забезпечення потреби сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у кредитах під заставу земельних ділянок або прав на них та іншого нерухомого майна. Крім того, діяльність Банку повинна забезпечувати середньо- та довгострокове кредитування, задля технічного та технологічного переоснащення і розширення сільськогосподарського виробництва. В такому вимірі створення Банку є позитивною та необхідною новелою, адже продукція сільського господарства є ресурсною складовою виробництва у різних галузях господарства України. Крім того, даний Банк повинен бути державним регулятором ринку сільськогосподарських земель, підтримуючи відповідну ліквідність земельних ділянок та прав на них. Відповідно до концепції створення, функціонування та діяльності Банку, під його управлінням повинно перебувати понад 10 мільйонів гектар державних земель. Механізм діяльності в спрощеному варіанті виглядав так: статутний капітал – на рівні 120 мільйонів гривень; всі 100 % капіталу належать державі; у розпорядження Банку передаються державні землі сільськогосподарського призначення. Банк дає їх в оренду і отримує орендні платежі. За рахунок цих надходжень частково поповнюються бюджети органів місцевого самоврядування, а частково фінансуються аграрії, кредити яким планувалося надавати під 8–12 %, що нижче ринкового рівня.

На перший погляд Банк – це державна структура, необхідність створення якої є очевидною, адже користь від її функціонування беззаперечна: і аграрії, які одержували б дешеві кредити від Банку, і місцеві бюджети, і влада, яка зосередила б "під одним дахом" всі землі. Однак про Банк, як корумповану структуру, метою діяльності якої була монополізація ринку землі в Україні, не говорили, мабуть, тільки ті, хто був "не в темі". Кабінет Міністрів України виділяв кошти, а Верховна Рада України забезпечувала необхідну законодавчу базу, іноді без дотримання необхідних процедур, задля втілення ідеї щодо створення Банку.

Крім того, існування останнього без передавання йому землі є безглуздим. Законопроект № 2181а від 30 травня 2013 року [3], спрямований на зняття мораторію на продаж землі для Банку, так і не був прийнятий, що поставило під сумнів доцільність подальшого існування подібної структури. Також не була продумана процедура повернення коштів інвесторам у разі виникнення проблем у Банку, який володіє державними землями.

Таким чином, з самого початку ідея щодо створення Банку полягала в тому, щоб за державні гроші акумулювати земельний ресурс в руках даної установи, щоб надалі ним оперувати так, як бажають відповідні суб'єкти. При реалізації даної ідеї в першу чергу постраждали б місцеві бюджети, які втратили б джерело надходження коштів від оренди земель.

Варто зауважити, що нині обсяг кредитування агросектору в Україні перевищив 50 мільярдів гривень, що, однак, становить менше 25 % від потреби підприємств у фінансуванні. Середня ставка за кредитами за 2013 рік становила 23–25 %. При цьому дрібним сільськогосподарським підприємствам важко залучити достатні ресурси через відсутність цінної застави. Ці проблеми, в першу чергу, і повинен був вирішити Банк. Проте на практиці дешевих ресурсів для кредитування агросектору Банку не знайшов. За рахунок власного капіталу він міг видати кредити під заставу максимум 50 тис. гектар. Ураховавши, що це довгострокові кредити, тобто більше 10 років, під низькі відсотки, Банк дуже скоро припинив би своє існування. Можливість забезпечити його ресурсами мали міжнародні фінансові інститути та установи, однак останні досить скептично ставилися до діяльності подібної структури в Україні, вважаючи її неефективною та взагалі непотрібною.

Функціонування Банку в Україні в подібній якості міжнародна спільнота взагалі не визнає. В поняття "Земельний банк" було вкладено зовсім інакший зміст. В світі це або земельне агентство, що управляє землями, або іпотечний банк. У міжнародній практиці управління землями та кредитування аграрного сектору практично завжди розмежовується і знаходиться в компетенції різних структур. Земельні ж банки в основному є нефінансовими структурами, основна функція яких – це ефективне управління земельними ресурсами держави, спрямоване на збільшення їх вартості та якості. Завдання ж фінансування агрогосподарств ставиться перед фінансовими установами, які мають значний капітал і можливість залучити дешеві ресурси.

Кабінет Міністрів України на засіданні 25 квітня 2014 року підтримав пропозицію Міністерства фінансів України і схвалив проект закону № 4784

"Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо функціонування Державного земельного банку)", який передбачав ліквідацію Банку. Верховна Рада України своїм рішенням ліквідувала останній, прийнявши відповідний законопроект № 4784 [4]. Останнім виключено із Земельного кодексу України та Закону України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 № 2121-III положення, які стосуються діяльності даної державної установи [2]. Документ також передбачає повернення статутного капіталу банку, а саме 120 мільйонів гривень згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2012 р. № 609 "Про створення Державного земельного банку" [5], до Державного бюджету. Однак ліквідація Банку не усуває основної проблеми, для боротьби з якою декларативно і створювався банк, а саме: надходження коштів за користування землею до бюджетів, а не осідання їх в кишенях місцевих розпорядників землею. Варто зауважити, що Банк, який проіснував менше 2 років, так і не почав повноцінно працювати в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних підстав, створивши, проте, неоднозначну репутацію.

Таким чином в Україні необхідно не ліквідувати Банк, а докорінно переглянути концепцію його створення, функціонування та діяльності. Крім того, подібна структура, в міжнародному значенні цього поняття, є досить-таки важливим державним інститутом, оскільки наразі власники земель не мають іншого виходу, як за безцінь віддавати землю в оренду великим фермерам. Останні ж рідко піклуються про ефективність використання землі в майбутньому, оскільки актив (земля) не знаходиться в їх власності. Україні необхідна структура, яка буде одноосібним розпорядником земель. Також українським агрогосподарствам необхідне дешеве фінансування, адже висока вартість ресурсів, які зараз можна залучити на ринку, не дозволяє фермерам зробити бізнес ефективним.

Отже, ліквідація Банку в подібному форматі – негативний аспект, оскільки залишається низка проблем, вирішенням яких має займатись подібна установа, однак із зовсім іншим змістовим наповненням.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – С.27.
2. Про банки і банківську діяльність: закон від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – С.30.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власність та користування: законопроект від 30.05.2013 № 2181а // ініціатор народний депутат України Сігал Є.Я. – 2013.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо функціонування Державного земельного банку: законопроект від 25 квітня 2014 року № 4784 // Кабінет Міністрів України. – 2014.
5. Про створення Державного земельного банку: постановою від 2 липня 2012 р. № 609 // Кабінет Міністрів України. – 2012. – № 609.

Коломійчук В.О., студент III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Дроздук Т.М., старший викладач кафедри
правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Формування ринкової економіки України, як аграрної держави не принесло очікуваного швидкого успіху у розв'язанні найважливіших соціально-економічних проблем суспільного розвитку, зокрема щодо продовольчої безпеки, справедливої приватизації земель, забезпечення ефективності аграрної сфери.

У земельних відносинах Україна ступила на шлях перехідних перетворень, не маючи відповідної теоретичної, практичної та законодавчої для цього бази. Акцентування державної політики в аграрній сфері на прискореній і недостатньо вмотивованій приватизації землі та майна викликало руйнування крупного товарного сільськогосподарського виробництва, проте не було ефективним в утворенні новітніх продуктивних виробничих форм.

За 20 років земельної реформи в Україні на 8,6 млн. га скоротились площі сільськогосподарських угідь, які використовувались у сільськогосподарському виробництві. Відбулось неприпустиме подрібнення структури аграрного виробництва. Внаслідок блокування ринку приватних сільськогосподарських угідь посилюється тенденція створення нераціональних за розмірами землекористувань аграрних господарств. Це є прикладами негативних тенденцій в аграрній сфері [1].

Формування ринку земель сільськогосподарського призначення на підставі досконалого нормативно-правового забезпечення, залишається однією з найбільш заполітизованих проблем сучасної земельної політики держави.

Основними завданнями даної наукової роботи є:

- системний аналіз сучасної аграрної складової економіки України, яка суттєво погіршилася внаслідок недостатньо економічно і соціально обґрунтованого роздержавлення та приватизації сільськогосподарських угідь, що використовувались у товарному сільськогосподарському виробництві;
- викладення та систематизація сучасних наукових позицій щодо мораторію на продаж земель та висловлення власних наукових позицій.

Спочатку слід зазначити, що вагомий внесок у дослідження теоретичних аспектів земельних відносин і проблеми формування ринку сільськогосподарських земель зробили такі вчені, як Ю. Білик, П. Гайдуцький [1], А. Даниленко [2], Д. Добряк, Л. Новаковський, А. Третяк [3], П. Саблук [4] та ін. Однак деякі аспекти цього питання залишаються недостатньо висвітленими і потребують подальшого опрацювання.

Вирішення поточних проблем в аграрному секторі України пов'язують із завершенням земельної реформи, зняттям мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, включенням вартості землі в економічний оборот та визнанням її капіталом на рівні з іншими засобами виробництва. Це має сприяти зміцненню і поліпшенню фінансового стану сільгоспідприємств та формуванню ефективного власника-господаря. Однак питання щодо скасування мораторію поки що не знаходить однозначного вирішення.

Наприклад, В. Месель-Веселяк [5], С. Рибалко [6] вважають, що господарювати на орендованій землі нічого не заважає, і пропонують не поспішати із вирішенням питання про ринок землі. В. Ярмоленко взагалі виступає за законодавче скасування приватної власності на землю та повернення землі місцевим органам самоврядування, які надавали б землю в оренду й акумулювали земельну ренту для вирішення проблем соціального розвитку регіону, землеустрою та екології [7]. П. Гайдуцький, Л. Новаковський, П. Саблук [1–4], М. Зубець [8], В. Андрійчук [9] пропонують не затягувати з вирішенням питання про впровадження ринку землі й зосередитись на підготовці відповідних нормативних документів.

На користь прискорення законотворчої роботи у цьому напрямі наводяться певні аргументи. По-перше, констатується, що земля вже продається і купується, але за тіньовими схемами, тому необхідно цей процес спрямувати у прозоре русло та забезпечити реалізацію конституційного права громадян розпоряджатися землею. Подібні факти дійсно мають місце, і схеми тут різні: підробка проектно-кошторисної документації, рішень владних структур, "втрати" технічної документації, що сприяє зміні цільового призначення та права власності на земельні ділянки тощо. У результаті незаконно вилучаються землі історико-культурної спадщини, природно-заповідного фонду, надаються під забудову прибережно-захисні смуги тощо. По-друге, доцільність прискорення зняття мораторію аргументують і можливістю для сільгоспвиробників отримувати довгострокові кредити через заставу землі. Хоча і зазначають, що перша проблема є питанням кримінальної відповідальності, а реалізація другої можлива лише за умови концентрації у приватній власності великих масивів землі та досить високих цін на неї, що є на сьогодні малоймовірним для більшості аграрних підприємств, фермерських господарств і селян, які в умовах низької економічної ефективності та збитковості більшості з них, низької заробітної плати селян зможуть придбати лише невеликі за розміром ділянки.

Пропозиції щодо зняття мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель є поспішними. Беручи до уваги історію розвитку та культуру земельних відносин, нерозвиненість ринкової інфраструктури, можна очікувати зі зняттям мораторію поширення, перш за все, операцій купівлі-продажу, а не орендних та заставних операцій.

За низької платоспроможності аграріїв та порівняно невисоких цін на землю її скупить невелика кількість багатих людей, які не працюватимуть на ній, а поставлять за мету або здійснити її перепродаж за вищою ціною, або ж здаватимуть селянам в оренду. Пільгове довгострокове кредитування не

розв'яже питання застави землі, адже більшість не зможе повернути кредитів. Купівля землі відволікатиме капітал з виробництва. І чи не найголовніше, земля є народним багатством, надбанням, і тому дохід від неї взагалі й від її продажу зокрема має спрямовуватись на задоволення суспільних потреб, а не на збагачення окремих осіб. Загостриться питання продовольчої безпеки держави, особливо, коли буде знято мораторій на купівлю землі іноземцями.

В інформаційному бюлетені Держземагентства України "Земельна реформа" (травень 2011 р.) опублікований для обговорення законопроект "Про ринок земель". Як зазначається у преамбулі проекту закону, він визначає правові та економічні засади організації і функціонування ринку земель, а також порядок проведення земельних торгів, спрямований на регулювання ринку земель як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення.

На нашу думку, необхідно підсилити регулюючу функцію держави, створивши при цьому сучасну нормативно-правову базу і застосувати економічні методів впливу на суб'єктів підприємництва, адже реформування існуючих земельних правовідносин повинно відбуватись на основі визнання прав та інтересів людини, принципів вільного вибору форм і методів господарювання. Недостатньо законодавчо визнати приватну власність на землю, головне, надати можливість реалізувати право власника використовувати земельний ресурс як засіб виробництва, об'єкт торгівлі тощо.

Питання зняття мораторію дуже багатогранне, має свої "за" та "проти"

Без реального власника немає й справжнього інтересу, немає відповідальності, соціальної справедливості, впевненості у завтрашньому дні тому необхідно сформулювати цивілізований та регульований державою прозорий земельний ринок.

Отже, в цілому проект Закону України "Про ринок земель" є важливою та оптимальною основою для створення на його базі досконалого закону в інтересах всіх учасників майбутнього ринку земель, у першу чергу земель сільськогосподарського призначення.

Враховуючи складність проблеми регулювання ринку земель зазначеної категорії, а також нагальну потребу в консолідації парцельованих сільськогосподарських угідь та розвитку сільськогосподарської інфраструктури, доцільно розглянути можливість прийняття окремого спеціального Закону України "Про ринок земель сільськогосподарського призначення".

Список використаної літератури:

1. Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін. ; за ред. П. І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Формування ринку землі в Україні / за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. – К. : Урожай, 2002. – 280 с.
3. Новаковський Л. Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні / Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк, Д. С. Добряк. – К., 2001. – 138 с.
4. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.

5. Месель-Веселяк В. Я. Фінансування виробництва в сільськогосподарських формуваннях / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 18–23.

6. Рибалко С. В. Купівля-продаж землі як фактор розвитку аграрного виробництва / С. В. Рибалко, Н. С. Танклевська // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 34–36.

7. Ярмоленко В. Капіталізація землі в Україні: на благо чи на шкоду? / В. Ярмоленко // Економіка України. – 2004. – № 9. – С. 71–79.

8. Зубець М. Актуальні проблеми економіки України / М. Зубець, Б. Панасюк. – К. : Аграрна наука, 2004. – 84 с.

9. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид, доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.

Мартінова Н.О., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Україна є однією з країн Європи, яка має могутній земельно-ресурсний потенціал для інтенсивного розвитку сільського господарства. Із 60,3 млн гектарів земель майже 70% становлять землі сільськогосподарського призначення з найкращим чорноземом у світі [1].

Саме тому, метою даної статті є спроба дослідження етапів розвитку, становлення і створення законодавства про землі сільськогосподарського призначення.

Спершу необхідно відзначити, що початковим етапом становлення законодавства про такі землі в Україні слід вважати селянську реформу 1861 р. Від 19 лютого 1861 р на територію України поширювалися дев'ять нормативно-правових актів "Загального положення" зокрема: "Маніфест", "Загальні положення", "Положення про устрій дворових людей, що вийшли із кріпосної залежності", "Положення про викуп", "Положення про губернських і повітових по селянським справам установах", "Правила про порядок приведення в дію Положення про селян", три "Місцеві положення про поземельний устрій селян", додатково – правила про селян дрібнопомісних маєтків та про селян, які працювали на поміщицьких підприємствах. Відповідно до норм "Положення" за поміщиками зберігалося право власності на всю землю, частину якої селяни мали отримати у безстрокове користування відповідно до розмірів, зазначених у "Місцевих положеннях" [2].

Таким чином до початкових законодавчих актів слід віднести: 1) царський указ "Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосуються селянського землеволодіння і землекористування" від 9 листопада 1906 р.; 2) затверджений царем і схвалений Державною Думою закон "Про зміну і доповнення деяких постанов щодо селянського землеволодіння" від 14 червня 1910 р.; 3) положення "Про землеустрій" від 29 травня 1911 р. [1, с. 89].

Тимчасовий уряд 12 червня 1917 р. видає нову постанову, яка дозволяла купувати, продавати і заставляти землю сільськогосподарського призначення з дозволу місцевих Губернських земельних комітетів, що затверджувався міністром землеробства. У свою чергу, УЦР III Універсалом від 7 листопада 1917 р. проголосила створення Української Народної Республіки та скасування приватної власності "на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі". 18 січня 1918 р. дев'ятою сесією УЦР було затверджено Тимчасовий земельний закон, який складався з 33 параграфів, об'єднаних трьома розділами: розділ I "Загальні положення"; розділ II "Основні засади користування поверхнею землі"; розділ III "Переходові міри" [2, с. 59].

На нашу думку, суттєво новий етап розвитку аграрних відносин почався з приходом до влади 29 квітня 1918 р. правоконсервативного уряду П.П. Скоропадського. Перший законодавчий акт нового режиму – "Грамота до всього українського народу" – заклав фундаментальні основи аграрної реформи. Це, насамперед, відновлення права приватної власності на землю як фундамент культури і цивілізації; свобода укладення договорів з купівлі-продажу землі; відчуження земель за дійсною їх вартістю від великих власників та наділення земельними ділянками малоземельних селян. Даним документом скасовувалося законодавство "колишнього Українського уряду, а рівно Тимчасового уряду російського".

27 травня 1918 р. гетьман затвердив Закон "Про право на врожай 1918 року на території Української Держави". Перший пункт цього закону передавав право на врожай озимини, посіяної восени 1917 р., власникам цих земель. Врожай з орендованих земель належав орендарям, якщо виконувались умови оренди орендаром. Врожай ярини, засіяної 1918 р., законодавчо закріплювався за особами, що засіяли ці землі.

Того ж дня, 14 червня 1918 р., було ухвалено Закон "Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями". Право продажу без обмеження розміру надавалося кожному власникові сільськогосподарських та лісових маєтностей у повітах. Державний земельний банк мав виключне право скуповувати сільськогосподарські та лісові маєтності без обмеження їх кількості, але за умови подальшого розпродажу земельних ділянок на підставах даного закону [2, с. 132].

У результаті антигетьманського повстання наприкінці 1918 р., що досягло успіху завдяки, передусім, підтримці широких верств селянського населення, до влади прийшов уряд Директорії.

На підтвердження зазначених гасел членами Директорії 21 листопада 1918 р. було видано "Наказ селянам № 1". Першочергове завдання аграрної

справи новий уряд убачав у поверненні селянам усього майна, незаконно відібраного гетьманським урядом реквізиціями та контрибуціями на користь поміщиків.

"Розпорядження Директорії УНР" від 15 грудня 1918 р. заклало підвалини аграрної реформи. У ньому зазначалося, що верховне порядкування земельним фондом країни переходить до уряду Директорії. Згодом було видано закон "Про землю в Українській Народній Республіці" від 8 січня 1919 р [2, с. 178].

Першим нормативно-правовим актом радянської влади у сфері регулювання аграрних відносин, як видається, було "Положення про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства", прийняте Всеросійським Центральним виконавчим комітетом 14 лютого 1919 р. Подальше правове регулювання сільськогосподарських відносин відбулося на VI з'їзді Рад СРСР у березні 1931 р., де було прийнято постанови "Про радгоспне будівництво" та "Про колгоспне будівництво"[3, с.78].

На підтримку колгоспного будівництва було прийнято 3 вересня 1932 р. постанову ЦВК і РНК СРСР "Про створення стійкості землекористування колгоспів".

З метою забезпечення громадських земель колгоспів від розбазарювання і розкрадання для збільшення особистих господарств колгоспників 27 травня 1939 р. було ухвалено спільну постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР "Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання" [2, с. 123].

Для усунення зловживань у сфері майнових відносин колгоспів було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. "Про заходи по ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах" [2, с. 176].

У післявоєнний період зміст і обсяг землевпорядних робіт визначалися спеціальними постановами. Насамперед, треба було відновити межі землекористувань, порушені сівозміни й земельно-облікову документацію колгоспів, радгоспів та адміністративних районів. Масове укрупнення колгоспів вимагало проведення великого обсягу робіт з міжгосподарського і внутрішньогосподарського землевпорядкування.

У 1970 році в Україні був прийнятий Земельний кодекс. Проте він не вніс та й не міг внести за існуючого політичного режиму щось нове і важливе для земельних відносин в Україні, хоча життя настирливо вимагало врахування національно-територіальних особливостей внутрігосподарського використання, охорони та поліпшення земель [3, с. 88].

Як висновок, слід зазначити, що до початку проголошення незалежності Української держави у 1991 р., проблемі врегулювання земельних відносин приділялась відповідна увага про що свідчить перелік нормативно-правових актів аграрного законодавства за допомогою яких формувався механізм правового регулювання аграрно-земельних відносин. З проголошенням незалежності розпочався новий етап розвитку аграрного законодавства відповідно до зміни соціальних, економічних, політичних умов розвитку нашого суспільства.

Необхідно відзначити, що нині, настав період динамічного розвитку суспільних відносин, який супроводжується прийняттям великої кількості нормативно-правових актів, у тому числі й актів аграрно-земельного законодавства. Принципове конституційне положення про те, що "земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави" (ст. 14) в першу чергу і найбільш безпосередньо стосується земель сільськогосподарського призначення. На сьогоднішній день відносини щодо набуття та використання земель сільськогосподарського призначення регулюються нормами Земельного кодексу України, законами України "Про особисте селянське господарство", "Про фермерське господарство", "Про землеустрій", "Про державну експертизу землевпорядної документації" та ряду інших документів. Однак, на нашу думку, вони потребують узгодження та оновлення при сучасному розвитку України у дусі європейських цінностей та орієнтирів.

Список використаної літератури:

1. Українське село у 20–90–х роках ХХ століття (короткий історико–економічний нарис) / Л. Ю. Беренштейн, П. П. Панченко та ін. – К., 1998. – 122 с.
2. Сільське господарство України – від минулого до сьогодення : у 4–х т. Т. II. Від становлення земельних відносин до комплексної механізації виробництва / М. В. Зубець, В. І. Власов, І. М. Годунов та ін. – К. : Аграрна наука, 2005. – 280 с.
3. Земельне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного та І. І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 600с.

Муренко А.О., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЕМЛІ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Земля є цінним джерелом природних ресурсів, які щодня кожна людина використовує собі на благо. Завдяки земельним ресурсам сучасне суспільство може задовольнити не тільки матеріальні, економічні, історико-культурні потреби тощо, але й спрямувати всі їх корисні властивості на підтримання здоров'я, профілактики різних захворювань та їх лікування. Реалізація цієї функції здійснюється через використання земель, що мають природні лікувальні ресурси. Землі, які використовуються або можуть використовуватись за таким призначенням, отримали назву земель оздоровчого призначення.

Актуальність дослідження ґрунтується на необхідності висвітлення законодавчого регулювання земель оздоровчого призначення на різних етапах

становлення законодавства. Адже саме ці унікальні за властивостями землі потребують особливої охорони.

Метою дослідження є аналіз становлення та розвитку законодавства про землі оздоровчого призначення на різних етапах розвитку законодавства.

Землі оздоровчого призначення упродовж усього періоду розвитку радянського земельного законодавства, а також – законодавства незалежної України до прийняття Земельного кодексу від 25 жовтня 2001 року, будучи невід'ємною частиною земельного фонду держави, входили до складу тієї чи іншої категорії земель. Лише з прийняттям Земельного кодексу вказані землі вперше були законодавчо закріплені як окрема категорія земель України[1].

Аналіз розвитку законодавчого забезпечення використання, охорони земель оздоровчого призначення та управління ними дав змогу диференціювати історію розвитку законодавства про землі оздоровчого призначення впродовж ХХ – поч. ХХІ століття за такими етапами: перший етап (1919–1968 рр.); другий етап (1968–1990 рр.); третій етап (1990–2001 рр.); четвертий етап (розпочався з 2001 р. – дотепер), специфіка яких визначається рівнем розвитку курортної галузі та суспільно-політичними умовами певного етапу, обумовленими особливостями земельного устрою держави [2].

Перший етап (1919–1968 рр.) характеризується законодавчим закріпленням земель спеціального призначення, до яких і відносились курортні землі (Положення ВУЦВК "Про соціалістичній землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства" від 26 травня 1919), прийняттям кодифікованих актів земельного законодавства загальносоюзного (Загальні засади землекористування і землевпорядкування від 15 грудня 1928 р.) та республіканського (Земельного кодексу 1922 року), а також спеціальних нормативно-правових актів щодо забезпечення використання та охорони земель курортів ("Положення про українське курортне управління", "Положення про санітарну охорону курортів і місцевостей лікувального значення" тощо). Відповідно до останнього нормативно-правового акту, санітарна охорона курортів і місцевостей лікувального значення мала за мету збереження природних фізичних та хімічних властивостей лікувальних засобів курортів, а також запобігання їх псуванню і виснаженню. На курортах союзного, республіканського та місцевого значення встановлювалися округи санітарної охорони, в межах яких заборонялася діяльність, що могла призвести до шкідливих наслідків. Кожен округ поділявся на три зони, в кожній з яких встановлювався особливий режим.

Другий етап (1968–1990 рр.), упродовж якого після зміни найменування категорії із "земель спеціального призначення" на "землі промисловості, транспорту, курортів, заповідників та іншого несільськогосподарського призначення" були прийняті нормативно-правові акти, що врегульовували питання складу земель курортів, правового режиму земель у межах округів санітарної охорони й інші аспекти організації та функціонування курортів (Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1968 р., Земельний кодекс Української РСР 1970 р.). Так, згідно зі ст. 39 Основ земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік до земель курортів були віднесені земельні ділянки, які мали лікувальне значення та сприятливі

умови для організації оздоровчих заходів і надавалися в установленому порядку в користування лікувально-курортним закладам. Статтею 126 Земельного кодексу визначено порядок визнання земель курортними та встановлення округів санітарної охорони курортів.

Третій етап (1990–2001 рр.) характеризується віднесенням земель оздоровчого призначення до категорії земель зі схожим цільовим призначенням (екологічним характером використання та посиленням ступенем охорони) і прийняттям на цій основі відповідних законодавчих актів. З прийняттям Земельного кодексу УРСР 18 грудня 1990 р. (введений в дію 15 березня 1991 р.) законодавчо була встановлена категорія земель з назвою – "землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення". До земель оздоровчого призначення законодавець відніс земельні ділянки, що мають природні лікувальні властивості, сприятливі для організації профілактики та лікування. Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р. курортні та лікувально-оздоровчі зони визнавалися як території, що мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування й оздоровлення людей, були віднесені до системи територій та об'єктів, які підлягають особливій охороні [2]. Також важливим нормативно-правовим актом даного періоду став Закон України "Про курорти" від 5 жовтня 2000 р. 2026-III, який визначав поняття курорту та встановлював порядок надання земельних ділянок для створення або розширення курорту.

Четвертий етап (розпочався з 2001 р. і триває дотепер) характеризується виокремленням у законодавчому порядку земель оздоровчого призначення у самостійну категорію. З прийняттям Земельного кодексу від 25 жовтня 2001 р. землям оздоровчого призначення надається статус самостійної категорії земель, яка регулюється Главою 8 цього кодексу. Згідно ст. 47 до земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей [2].

Таким чином, землі оздоровчого призначення (землі курортів, лікувально-оздоровчі місцевості) завжди були невід'ємною частиною земельного фонду держави та входили до складу різних категорій земель і лише з прийняттям Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. одержали законодавче закріплення як самостійна категорія земель України. Незважаючи на це, законодавством закріплювалися принципи забезпечення правової охорони земель оздоровчого призначення як унікальних за своїми властивостями земель.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 3-4. – Ст.27.
2. Петлюк Ю. С. Правовий режим земель оздоровчого призначення: теорія, законодавство, практика: монографія / Ю. С. Петлюк. – Корсунь-Шевченківський: Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2011. – 214 с.

Піщенко Д.В., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ЗЕМЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Земля є основою розвитку виробничих сил України в інтересах усього її народу, матеріальною умовою будь-якого процесу виробництва і загальним знаряддям праці. Це найголовніший природний ресурс, глобальний нагромаджувач сонячної енергії, основа життя рослин, тварин і людей. Навкруги нас немає нічого більш вічного, необхідного і незамінного, ніж земля.

Охорона земель – одне з найважливіших природоохоронних завдань нашої держави, що полягає у здійсненні системи правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захисті відшкідливого антропогенного впливу, відтворенні та підвищенні родючості ґрунтів.

Вмще визначене ілюструє актуальність правової охорони землі то визначає мету дослідження у аналізі існуючих охоронних правових норм та формуванні пропозицій щодо удосконалення таких норм.

Стаття 14 Конституції України проголошує землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Водночас ефективно та раціональне використання землі є складовою екологічної безпеки держави [1].

Відповідно до цільового призначення розрізняють землі: сільськогосподарського призначення; населених пунктів (міст, селищ, сіл); промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення; природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення; лісового фонду; водного фонду; запасу [2].

З усіх видів земель охороні підлягають насамперед землі сільськогосподарського призначення. І це зрозуміло, адже земля у сільському господарстві є основним засобом виробництва і не може бути замінена іншим засобом. Визначення земель, придатних для потреб сільського господарства, проводиться на підставі даних державного земельного кадастру.

Згідно із земельним законодавством землями сільськогосподарського призначення є землі, які надані для потреб сільського господарства або призначені для цього [2].

У випадках, передбачених законодавством України, землі сільськогосподарського призначення можуть надаватися для ведення сільського господарства іншим організаціям.

Земельні ділянки, які зазнали радіоактивного і хімічного забруднення, не забезпечують одержання чистої продукції, підлягають вилученню із сільськогосподарського обороту. Виробництво на цих землях сільськогосподарської продукції забороняється.

Землі сільськогосподарського призначення характеризуються правовим режимом, який відрізняється від правового режиму інших категорій земель, зокрема земель населених пунктів, промисловості та транспорту. Характерною рисою земель є те, що вони використовуються головним чином як засіб виробництва, на відміну від земель промисловості та міських земель, що використовуються як просторово-операційний базис.

Землі сільськогосподарського призначення насамперед підлягають охороні від необґрунтованих відводів для потреб несільськогосподарського характеру.

Забезпечення раціонального використання, відновлення і охорони земель – проблема не лише України, а й багатьох інших країн світу. Людство за всю історію свого розвитку втратило понад 2 млрд. га сільськогосподарських угідь, що значно перевищує загальну площусучасних угідь.

В Україні щорічно вилучається із сільськогосподарського обороту понад 12 тис. га сільськогосподарських угідь. Причин щодо цього багато і зумовлені вони активізацією людської діяльності щодо використання об'єктів природи. Однією з причин втрати земель є недосконалість системи землеробства як сукупності взаємопов'язаних, науковообґрунтованих агротехнічних, меліоративних, організаційно-виробничих та економічних заходів. Наслідком дії цієї системи є водна і вітроваерозія, спустошення, затоплення, підтоплення і залісення земель [3].

Друга причина втрати земель сільськогосподарського призначення – недосконалість землеохоронного законодавства. Чинне законодавство передбачає загальну ідею про бережливе ставлення до сільськогосподарських угідь, економічний відвід їх для несільськогосподарських потреб. Однак законодавство і практика у вирішенні питань про відвід земель мають недоліки, які призводять до того, що визначена в законодавстві мета – охорона земель сільськогосподарського призначення від нераціонального використання – не досягається.

Правові акти, які тривалий час регулювали вилучення земель для несільськогосподарських потреб, непередбачали санкцій за зайве вилучення землі та економічних умов, які б усіма силами стримували зазіхання проектних і будівельних організацій на сільськогосподарські угіддя. Такий підхід призвів до негативних наслідків – придатні для сільського господарства землі розбазарювались, а під будівництво відводились орні землі.

Землі треба охороняти не лише від необґрунтованого зменшення кількості, а й від зниження їхньої родючості. На велику увагу заслуговує охорона верхнього, найбільш шродючого шару земної кори – ґрунту. Саме ґрунт забезпечує нормальний розвиток рослинного покриву, є живильним середовищем для зернових та інших сільськогосподарських культур [3].

Ґрунт належить охороняти від усіляких негативних процесів, перед усім від водної та вітрової ерозії. Негативні наслідки ерозії не обмежуються зниженням родючості ґрунтів, ерозія згубна ще й тому, що продукти змиву замулюють річки, що обертається великими збитками, оскільки потрібно проводити розчистку їхніх русел. Вітрова ерозія призводить до виснаження земель, заносу польових посівів, виноградників і луків.

Отже, наслідок не виправдано великого відчуження продуктивних земель для несільськогосподарських потреб і прогресуючої деградації ґрунтів у сільському господарстві, проблема втрат земельних ресурсів є головною екологічною проблемою сучасності.

В Україні сьогодні неосвоєних земель майже немає. Збереглися вони, окрім заповідників, тільки в місцях, що досі вважалися непридатними для господарського використання – ярах, крутосхилах, балках. Саме тому вкрай необхідне ефективне правове забезпечення всіх освоєних земель. Проблема охорони земель вирішується різними шляхами і засобами, зокрема правовими. При вирішенні теоретичних і практичних питань охорони земель треба виходити з того, що забезпечення їх охорони – це конституційна вимога. У ст. 14 Конституції України записано: "Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави".

Поряд з організаційно-правовими заходами охорони земель чинне законодавство України передбачає юридичну відповідальність за порушення земельного законодавства, що тягне за собою дисциплінарну, кримінально-правову, цивільно-правову, адміністративно-правову і земельно-правову відповідальність.

Список використаної літератури :

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР зі змінами № 9-рп/2005 від 13.10.2005.
2. Земельний кодекс України. – К.: Істина, 2001.
3. Земельне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 226с.

Рижий О.В., студент III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ РИНКОВОГО ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

За період проходження земельної реформи в Україні відбулися суттєві зміни у структурі земельної власності, які так і не викликали зростання

ефективності землекористування, зокрема в аграрній сфері, де земельні ресурси є головним засобом виробництва. Приватизація сільськогосподарських угідь не супроводжувалася системним зростанням рівня гарантування державою непопорушності набутих громадянами та юридичними особами країни прав на земельні ділянки. Внаслідок погіршення рівня земельно-кадастрової діяльності зростає занепокоєність у запровадженні та ефективному функціонуванні ринку земель сільськогосподарського призначення, як необхідної передумови оптимізації аграрної структури, розв'язання соціально-економічних і демографічних проблем сільського населення.

Метою даного дослідження є спроба обґрунтування необхідності забезпечення прав на земельну власність, як одного з найважливіших обов'язків органів виконавчої влади в питаннях забезпечення конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян країни.

В сучасних умовах ці обов'язки покладені на державні органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Але, за свідченнями дослідників, таких як, Семчика В.І., Уркевич Ю.В., Єрмоленко В.М. та інших, за час "реформ" здебільшого втрачено інформаційну базу регулювання земельних відносин і захисту прав громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави [1]. У більшості сучасних аграрних землеволодінь і землекористувань немає планово-картографічних і земельно-кадастрових матеріалів. Занедбано облік кількості земель. Практично зведено нанівець облік якісного стану земельних ресурсів держави. Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення, виконана на матеріалах радянських часів, безнадійно застаріла. Реєстрація земельних ділянок здійснюється без відповідально і фрагментарно.

У процесі реформування відбулося прогресуюче зростання вартості земельно-кадастрових робіт, бюрократизація як процесу, так і форм та змісту відповідних процедур.

Водночас катастрофічно знизилась якість оформлення правовстановлюючих документів на землю та посвідчення прав на земельні ділянки. Основна частина земельно-кадастрових робіт, передбачених законодавством (ст.196 Земельного кодексу України), не виконується зовсім, інші, як наприклад, облік кількості та якості земель, здійснюються формально, що викликає сумнів у достовірності відповідної інформації. За роки земельної реформи чотири рази змінювалися форма і зміст державних актів на право приватної власності на землю. Формування сучасної аграрної структури відбулося без земельно-кадастрового і землевпорядного супроводу в частині формування землекористувань сучасних товарних сільськогосподарських підприємств, визначення меж, структури земельної власності, площ земельних і сільськогосподарських угідь.

Кількість аграрних підприємств неконтрольовано зростає і, за даними Держкомстату, становить понад 57 тис. [2] Зупинено (практично не розпочавшись) розмежування земель державної і комунальної власності. Інвентаризація земель відбувається як безкінечний в часі та формальний і затратний процес. У матеріалах державного земельного кадастру (ДЗК) немає будь-якої офіційної інформації про майже 70% земельних ділянок, на які оформлені правовстановчі

документи (їх кількість – близько 25 млн. [3]. Технічний рівень встановлення меж для мільйонів земельних ділянок громадян є переважно низьким. При їх визначенні використовувалися різні системи координат. У більшості випадків місця розташування земельних ділянок на кадастрових планах і на місцевості не збігаються.

Безвідповідальною імітацією ефективної державної земельної політики у сфері межування земельних ділянок, посвідчення прав на них відповідними правовстановлюючими документами та здійснення державної реєстрації земельних ділянок є численні спроби прийняти Закон України "Про Державний земельний кадастр", а також багаторічні суперечки між спеціально на те уповноваженим державним органом земельних ресурсів і Мін'юстом України за право здійснення державної реєстрації речових прав на земельні ділянки та їх обмежень.

Лише на основі аналізу матеріалів інвентаризації земель і землекористувань може бути визначена юридична й технічна можливість на інформаційній базі сучасного земельного кадастру здійснення процедур купівлі-продажу частини земельних ділянок приватної власності, права на які належно посвідчені державними актами, та не викликать необхідності виправлення допущених юридичних і технічних помилок.

Безвідповідально продовжувати робити вигляд, що в ДЗК немає проблем, оскільки з кожним днем, внаслідок недостовірності значної частини земельно-кадастрової інформації, ми наближаємося до глобальної кризи на ринку нерухомості, наслідки якої негативно позначатимуться на інвестиційній привабливості економіки країни багато років.

Верховна Рада 19 травня 2011р. розглянула в першому читанні проект Закону "Про Державний земельний кадастр". Всеукраїнська громадська організація "Спілка землепорядників України" розглянула цей законопроект ще в лютому ц.р. [5]. Свій висновок надало Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради [6].

У висновках викладено в цілому критичне ставлення до законопроекту. Так, у ньому суттєво звужується зміст ДЗК і зводиться до правового регулювання лише кадастрового зонування та державної реєстрації земельних ділянок. Оскільки назва законопроекту не відповідає його змісту, то видається доцільним змінити його назву, або визначити в ньому також правові механізми бонітування ґрунтів, екологічної оцінки земель, грошової оцінки земельних ділянок, кадастрових зйомок, обліку кількості та якості земель.

Респонденти одностайно висловилися за те, щоб державна реєстрація земельних ділянок здійснювалася лише професійно підготовленими державними реєстраторами, для яких в установленому порядку мають визначитися кваліфікаційні вимоги, обов'язки і права; Закон також повинен встановити вичерпний перелік документів, що мають подаватися заявником для державної реєстрації земельних ділянок.

Ефективну земельну політику в ринковому середовищі держава може здійснювати, спираючись на високопрофесійних землепорядників. Але в Україні в період земельної реформи сталося суттєве зниження професійного

рівня керівних кадрів земельних інституцій, а з тим – ефективності земельної політики. До ведення земельно-кадастрових робіт у період масової приватизації земель значною мірою залучалися малокваліфіковані особи, які не мали ні належної спеціальної підготовки, ні достатнього досвіду, а були навчені виконувати лише найпростіші дії. "Новіспеціалісти", які розпочали активно працювати в земельному кадастрі, зосереджували зусилля лише на межуванні земель, формуванні земельних ділянокрізних форм власності, виготовленні правоустановчих документів та їх державній реєстрації. Ця їх діяльність з часом набула різновекторної, переважно корисливої спрямованості.

Кадрова політизація державного регулювання земельних відносин, зокрема призначення на керівні посади за партійними квотами, дедалі негативніше позначається на довірі населення до влади, її можливостях забезпечити порядок у земельних відносинах. Кадрова політика в земельних структурах розвинулась у різновид бізнесу, засіб забезпечення безкарності в незаконних земельних оборудках, оскільки правовий нігілізм став абсолютним принципом дій як правлячих, так і опозиційних політичних сил.

В Україні поглиблюються дуже болючі процеси системної дисфункції управління у сфері земельних відносин. Оскільки Держземагенство, як центральний орган виконавчої влади, протягом усього часу його існування, демонструє неспроможність генерувати та ефективно здійснювати державну ринкову земельну політику, доцільно розглянути питання про його ліквідацію і передачу всієї відповідальності за ведення земельних справ у країні безпосередньо одному з міністерств із серйозним досвідом державного управління. Регіональні органи земельних ресурсів у такому разі доцільно буде підпорядкувати відповідним регіональним державним адміністраціям.

Землевпорядні органи мають працювати на засадах професійності, чесності, ретельного та аполітичного підбору кадрів.

Отже, в Україні існує необхідність посилення регулюючого впливу держави на створення оптимальної структури аграрного виробництва, розвитку механізмів ринкового обігу сільськогосподарських угідь. Створення повноцінно функціонуючого ринку земель сільськогосподарського призначення шляхом прийняття нормативно-правових актів Верховною Радою України. Все це має стати логічним завершенням земельної реформи.

Список використаної літератури:

1. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення регулювання земельних відносин / Новаковський Л.Я. / – Землевпорядний вісник, 2009, №4. – С.23.
2. Статистичний довідник "Сільське господарство України". – Київ, Держкомстат, 2009. – С.52.
3. Науково-експертний висновок фахівців Всеукраїнської громадської організації "Спілка землевпорядників України" до проекту Закону України "Про Державний земельний кадастр". – Земельне право України, 2011, №3. – С.34-39.
4. Висновок на проект Закону України "Про Державний земельний кадастр". – Там само. – С.39–41.

Сидоренко Р.В., студент III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПАЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

В умовах сьогодення коли Україна продовжує здійснювати перехід до ринкової економіки. Важливим питанням є реформування аграрного сектору, а саме реформування відносин власності на селі, яке відбувається з перших років незалежної України. І є й на сьогодні невирішеним, основним є питання про подолання кризового становища в сільському господарстві та подолання "пережитків" Радянського Союзу і пристосування сільського господарства до стандартів і норм Європейського Союзу. Власне, радикальні зміни відносин земельної власності пов'язують насамперед з приватизацією землі.

Беззаперечним є той факт, що відносини власності на землю є визначальними в становленні економічних відносин та подальшого розвитку сільського господарства. Важливим етапом в Україні стало проведення земельної реформи, яка є незакінченою. Вона започаткувала значні зрушення в процесі приватизації земельних ділянок. Одним із етапів приватизації сільськогосподарських угідь є паювання земель с/г підприємств, установ та організацій. Окрім того паювання земель с/г підприємств, установ та організацій визнано одним із найважливіших напрямів земельно-правової політики України [5]. Нормативною базою став Указ Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8 серпня 1995 р. №720/95, [1] а з метою різноманітних уточнень, на той час, методичну базу становив – наказ Держкомзему України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 20 лютого 1996 р. Метою даної доповіді є висвітлення актуальних питань паювання земель с/г призначення. Актуальність даної теми дослідження полягає в тому що на даний момент є невирішеним питання механізми паювання земель сільськогосподарського призначення. Тобто ми можемо говорити, що існує цілий ряд невизначених моментів, законодавча робота над даним питанням йде досить повільно, що спричиняє вкрай повільні темпи перетворення аграрного сектору, а тому багато питань залишається невирішеними. Про це все ми можемо судити з того що відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)" від 05.06. 2003 №899-IV [2] в якій зазначено, що із площі земельних ділянок, які підлягають розподілу, вилучаються:

- деградовані, малопродуктивні, а також техногенно-забруднені сільськогосподарські угіддя, що підлягають консервації;
- заболочені землі;
- інші землі, які недоцільно використовувати для сільськогосподарських потреб.

Але незважаючи на те, що законодавством заборонено використовувати деградовані, малопродуктивні та техногенно-забруднені землі для розподілу та виділення в натурі, як окремої земельної ділянки, на практиці склалася така ситуація, що до складу земель, які були розпайовані, включено близько 5 млн га саме таких земель. Тому ми бачимо що на практиці ситуація складається зовсім інша, аніж передбачено чинним законодавством. І це лише один аспект в такому масштабному процесі, про масштабність свідчить той факт, що станом на 2008р. набули право на земельну ділянку (пай) приблизно 6,91 млн. громадян [4]. І тому все вище викладене зумовлює актуальність даної теми дослідження.

У сучасній земельно-правовій літературі актуальним об'єктом дослідження є саме питання про паювання земель с/г підприємств, установ і організацій. Чимало науковців приділило увагу даному питанні серед яких варто виділити В.К. Гуревського, Ю.С. Петлюка, Т.О. Коваленко, В.В. Носіка, П.Ф. Кулинича, В.І. Андрейцева.

Однак, незважаючи на велику кількість праць присвячених даному питанню все ж існує потреба додаткового дослідження.

Однією з найбільш невирішених питань паювання земель с/г підприємств, установ і організацій є катастрофічне подрібнення с/г земельного фонду. Використання земельних ділянок площею близько 4 га призводить до виникнення багатьох проблем, в основному організаційних, які по своїй суті не сприяють ефективному с/г землекористуванню [5].

Нагальною є проблема – оформлення права на землю, досі в Україні існують тисячі невитребуваних паїв, власники (або спадкоємці) яких невідомі чи не оформили належним чином своє право на землю. А з цієї проблеми виникає ще одна, це те що в такому разі незрозуміло хто несе відповідальність за використання землі і кому вона належить. Взагалі якщо здійснимо аналіз правового режиму земельного паю, то дійдемо висновку, що це не конкретна земельна ділянка, знову ж таки – це лише право на отримання земельної ділянки в натурі, яке може бути ніколи й не реалізоване, тому що незважаючи на велику кількість нормативних актів, механізм реалізації цього права є досить незрозумілим для пересічних громадян. А тому вони мають звертатися до посередників у оформленні прав, за що переплачують свої кошти – що є також негативним моментом. А, так як, багато питань пов'язані з землевпорядною документацією існують наступні проблеми: достатньо не розроблені схеми розмежування земель державної і комунальної власності, не розроблено також чітких схем розмежування водних об'єктів та земель природоохоронної зони. І в зв'язку з цим власники права на отримання земельної ділянки(паю), на місцевості не можуть визначити чітких меж своєї ділянки, а тому постає проблема з обробітком даної земельної ділянки. А це призводить до

фрагментарної обробки землі і як результат – збільшення собівартості виготовленої продукції.

Досить болючим є проблема використання земель переданих в оренду. Так, при передачі земельних ділянок в оренду не враховується фактор моніторингу земельної ділянки, аналіз ґрунту не проводиться, не витримується графік сівозмін. Після виділення земельних ділянок в натурі та видачі державних актів, власники земельних ділянок самі обирають собі орендаря. Не ведеться єдиний реєстр земельних ділянок, що орендуються, що на нашу думку є значним мінусом. Ще доволі спірним є питання з приводу того, що право на земельну частку мають лише члени с/г підприємства. [6] Тоді постає питання як бути працівникам соціальної сфери? Хоча дане положення закріплене Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8 серпня 1995 р. № 720/95. [1]

Отже, з всього вищенаведеного ми бачимо, що на сьогодні залишаються невирішеними багато питань, що стосуються паювання землі с/г призначення. Ці проблеми пояснюються багатьма причинами:

- Відсутністю державних коштів;
- Постійною реорганізацією державних органів та перерозподілом повноважень;
- Правовим нігілізмом населення;
- Нестабільною економічною ситуацією в країні.

З огляду на ці проблеми ми пропонуємо наступні шляхи їх вирішення:

1. Приведення нормативної бази до відповідності.
2. Переїняття іноземного досвіду, наприклад досить цікавим є приклад, що у Данії на законодавчому рівні визначено максимальний розмір земельної ділянки, що може перебувати у власності однієї сім'ї. Тим самим обмежується монополізм на земельному ринку. Візьмемо для прикладу іншу країну – Чехію, в цій країні приватизація пройшла досить успішно – вона супроводжувалася компенсацією за вилучення в минулому землі власності, але за умови, що власники будуть її обробляти [3].

3. Можливо варто було б створити якийсь орган або структурний підрозділ при Державному агентстві земельних ресурсів України. І цей орган власне б надав інформаційну допомогу населенню по оформленню права власності на пай, складав схеми землевпорядної документації, здійснював паювання на місцевості.

Отже, для того щоб в Україні велося ефективно сільське господарство потрібно вирішити ці проблеми та завершити земельну реформу.

Список використаної літератури:

1. "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95/print1383038456329714>

2. "Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)" Закон України від 05.06. 2003 №899-IV <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/899-15/print1389980847251155>

3. В'юн В.Г. Управління земельними ресурсами/ За ред. д.е.н., проф. В. Г. В'юна. – Миколаїв МФ НаУКМА, 2002. – 316 с.

4. Ковальський Д.В. Земельно-процесуальні відносини: монографія / Д. В. Ковальський.-К.: Юрінком Інтер, 2009. – 176 с.

5. Кулініч П.Ф. Земельно-правова політика України в ХХІ ст.: проблеми та шляхи вдосконалення / П.Ф. Кулініч // Правова політика Української держави: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного ун-тету ім. Василя Стефаника. Том1/ м. Івано-Франківськ, 19–20 лютого 2010 р. ,2010. с. 235-238.

6. Кулініч П.Ф. Право на земельну частку(пай) та його реалізація/ Юридичний журнал #2/2003.

Сироїд І.О., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Одним із слабких місць правового режиму земель оздоровчого призначення є неналежне законодавче забезпечення використання земель даної категорії. Ця проблема існує впродовж усього періоду розвитку законодавства про землі оздоровчого призначення.

Зародженням тенденції належного законодавчого врегулювання використання земель оздоровчого призначення стало прийняття Закону України "Про курорти" від 5 жовтня 2000 р., яким визначаються правові засади використання земель курортів як складової вказаних земель. Але даний напрям не знайшов логічного розвитку навіть після виділення Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р. земель оздоровчого призначення в окрему категорію земельного фонду.

Метою дослідження є проведення аналізу та вивчення особливостей правового регулювання використання земель оздоровчого призначення.

У відповідності з метою дослідження, ставляться наступні завдання:

- визначення поняття користування землями оздоровчого призначення;
- визначення спеціального порядку їх надання та вилучення;

Питання використання земель оздоровчого призначення (лікувально-оздоровчих зон, курортних місцевостей) не нове. Воно знайшло своє відображення в юридичній літературі із земельного, екологічного та природо-

ресурсного права. Дослідження означеної наукової проблеми здійснювали В. І. Андрейцев [5], Є. С. Бердников [6], А. Г. Бобкова [7], І. О. Костяшкін [8], О. М. Ткаченко [11] тощо.

В основі використання земель оздоровчого призначення та природних лікувальних ресурсів, які розташовані на цих землях та обумовлюють їх правовий режим, лежить невід'ємне природне право людини на відновлення і розвиток своїх фізіологічних життєвих сил через використання унікальних природних лікувальних факторів. Норма Конституції України (ст. 3) встановлює, що людина, її життя та здоров'я визначаються найвищою соціальною цінністю. Таке право виникає в людини при народженні і реалізується нею протягом життя. Воно ґрунтується на природному, біологічному рівні, який полягає в можливості природних ресурсів позитивно впливати на організм людини і в здатності організму сприймати даний вплив та відновлювати свої життєві сили [8, с. 126].

Характерною ознакою використання земель оздоровчого призначення є специфічний порядок їх надання, вилучення та зміни цільового призначення порівняно з відповідним порядком стосовно земель інших категорій. Надання, вилучення та зміна цільового призначення земель оздоровчого призначення, які перебувають у державній власності в межах сіл, селищ, міст районного значення, здійснюється за рішенням районної державної адміністрації, в межах міст Києва та Севастополя – відповідно Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, в межах міст обласного значення – обласними державними адміністраціями, за межами населених пунктів – Кабінетом Міністрів України. Щодо земель оздоровчого призначення, які перебувають у комунальній власності, то їх надання, вилучення, а також зміна цільового призначення відбуваються на основі рішень відповідних рад [6, с. 265].

У літературі розрізняють право загального та спеціального користування землями оздоровчого призначення. Спеціальне користування землями цієї категорії має чітку правову регламентацію і здійснюється у порядку, передбаченому законодавством України і визначеному місцевими радами. Однак реалізувати право спеціального користування має обмежена кількість суб'єктів.

Спеціальне користування курортними, лікувально – оздоровчими зонами і курортами здійснюють в основному санаторно-курортні і лікувальні заклади, заклади відпочинку і культури, підприємства громадського харчування, торгівлі і побутового обслуговування та інші суб'єкти господарювання, призначені для обслуговування громадян на таких територіях. Певними особливостями характеризується і суб'єктний склад права користування природними ресурсами лікувально-оздоровчих територій. Так, серед користувачів, які відносяться до категорії фізичних осіб, можна виділити переважно неорганізованих: рекреантів, які здійснюють користування природними лікувальними

факторами через короткостроковий і довгостроковий відпочинок та оздоровлення.

Видається доцільним відповідне законодавче регулювання права загального землекористування і визначення ряду обов'язків таких користувачів: не допускати ушкодження, погіршення якості і корисних властивостей природних ресурсів; використовувати природні ресурси винятково з лікувально-оздоровчою і профілактичною метою; вживати заходів, необхідних для забезпечення охорони земельних, водних, лісових природних ресурсів корисних копалин, що мають лікувальні властивості і містяться в межах лікувально-оздоровчих територій [8, с. 126].

Близьким до поняття обмежень прав на землю є право земельного сервітуту. Однак зміст цих понять різняться тим, що право земельного сервітуту (земельний сервітут) – це право обмеженого користування чужою земельною ділянкою (ч.1 ст. 98 Земельного кодексу України), засноване на угоді сторін або рішенні суду, а обмеження прав на землі встановлюються в адміністративному порядку і прямо передбачені законодавством. Чинне законодавство дозволяє встановлювати земельно-сервітутні відносини на землях оздоровчого призначення. Однак земельні ділянки даної категорії, які мають природні лікувальні фактори і використовуються як курортні, можуть бути об'єктами тільки деяких видів земельних сервітутів. Зокрема, у зоні суворого режиму курортів забороняється встановлення сервітутів, які передбачають прокладання кабелів, трубопроводів інших комунікацій, проїзд автотранспорту, не пов'язаний з обслуговуванням цієї території, використанням родовищ лікувальних ресурсів або природоохоронною діяльністю. У зонах обмежень та спостережень встановлення сервітутів можливе за умови, якщо їх здійснення не матиме шкідливого впливу на природні та лікувальні фактори цих зон [9, с. 162].

Чинним законодавством заборонена приватизація земель, на яких розташовані спеціальні санітарно-курортні заклади на територіях курортів місцевого значення і які на момент прийняття Закону України "Про курорти" перебували у державній чи комунальній власності. Щодо приватизації земель з іншими санаторно – курортними установами, які містяться або створюються на території курортів місцевого значення і використовують природні лікувальні ресурси вказаних територій, то вона може здійснюватися в порядку, визначеному нормативними актами з питань приватизації майна, лише за умови збереження профілю об'єктів, що приватизуються.

Правове регулювання плати за використання земель оздоровчого призначення здійснюється відповідно до статті 275 Податкового кодексу України.

Отже, використання земель оздоровчого призначення характеризується такими особливостями:

- забезпечує реалізацію природного права людини на здоров'я, відновлення і розвиток своїх фізіологічних життєвих сил через використання природних лікувальних ресурсів і факторів;

- містить у своїй структурі право загального користування, яке потребує законодавчого забезпечення, та спеціального користування даними землями;
- передбачає встановлення з певними обмеженнями, визначеними законодавством, земельних сервітутних відносин;
- забезпечує диференційований підхід до питання земельного податку (застосування стимулів у разі належного використання земель оздоровчого призначення та посиленої відповідальності за правопорушення у сфері використання) [10, с. 97].

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р.(зі змінами і доповненнями) // [Електронний ресурс]: – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р.(зі змінами і доповненнями) // [Електронний ресурс]: – Режим доступу. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Про курорти : Закон України від від 5.10.2000 № 2026-III (зі змінами і допов.) // [Електронний ресурс]: – Режим доступу. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
5. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії /Андрейцев В.І. – К.: Знання, 2005. – 446 с.
6. Бердников Є.С. Правовий режим земель оздоровчого призначення // Земельне право України: підруч. / Бердников Є.С. – К. : Істина, 2003. – С. 264–270.
7. Бобкова А.Г. Правовий режим використання та охорони курортних, лікувально–оздоровчих зон і курортів // Екологічне право. Особлива частина: підруч. / Бобкова А.Г.; за ред. В.І. Андрейцева. – К.: Істина, 2001. – С. 483–501.
8. Костяшкін І.О. Право загального землекористування громадян: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Костяшкін Іван Олександрович. – К., 2005. – 185 с.
9. Марусенко Р.І. Правові аспекти земельних сервітутів: дис. канд. юрид. наук. 12.00.06./Роман Іванович Марусенко. – К., 2005. – 211 с.
10. Петлюк Ю.С. Особливості використання земель оздоровчого призначення / Ю.С.Петлюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008.– № 5.– С.94–97.
11. Ткаченко О.М. Право користування курортними, лікувально-оздоровчими та рекреаційними зонами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.06 "Земельне право;аграрне право;екологічне право;природоресурсне право" / О.М.Ткаченко. – Х., 1999. – 16 с.

Сікора Р.С., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Ладиченко В.В., доктор юридичних наук,
професор кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Земельна реформа, яка триває в Україні уже понад 15 років, повинна мати своїм результатом становлення та розвиток цивілізованого ринку земельних ділянок, нових форм власності та господарювання на них. Водночас, аналіз процесів, що відбуваються сьогодні у сфері земельних відносин в Україні, свідчить про непослідовність та незавершеність земельної реформи, її досить часто суперечливий характер. Особливо чітко це проявляється у сфері правового регулювання земельних відносин в Україні та практичного застосування правових норм.

Наслідками такого "проведення" земельної реформи є її численні недоліки та негативи, серед яких не лише аграрна криза, низький соціальний рівень розвитку села, простоювання значних площ земель, а й інвестиційна непривабливість підприємництва в Україні, що значною мірою зумовлено обмеженнями та невдалим правовим регулюванням прав іноземних інвесторів на землю в Україні. Адже відсутність чітко визначених шляхів придбання земель в Україні іноземними суб'єктами підприємництва – іноземними громадянами та юридичними особами, гарантій прав на землю іноземних інвесторів значно знижує очікуваний потік інвестицій в Україну [7].

Конституція України гарантує право власності на землю в Україні та зазначає, що це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Щодо іноземців, то після прийняття Земельного кодексу України були закріплені численні обмеження права приватної власності на землю, найістотніше з яких полягало у тому, що іноземним громадянам та особам без громадянства земельні ділянки у власність не передавалися. Виходячи з вищезазначеного іноземці мають особливий статус щодо набуття такого права, хоча ст. 36 Конституції України передбачає, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і методами, а також несуть ті самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" визначає, що іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Положення Земельного кодексу з даного питання є цілком обґрунтованим, адже значна частина земельного фонду могла б перейти у власність

іноземних громадян чи іноземних юридичних осіб, щоб не дало змогу розвиватись національній економіці.

Як визначає Земельний Кодекс, іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільсько-господарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки у разі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;

в) прийняття спадщини.

Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Підстави виникнення права приватної власності іноземних громадян і осіб без громадянства обмежені. Вони мають право набувати у власність земельні ділянки (на підставі цивільно-правових угод) тільки несільсько-господарського призначення на яких, як правило, розташовані або будуть будуватися об'єкти нерухомого майна, в першу чергу, в межах населеного пункту. Вони не мають права на безоплатну приватизацію земельних ділянок.

Якщо іноземний громадянин або особа без громадянства у порядку успадкування отримає земельну ділянку сільськогосподарського призначення, то вона повинна її протягом року залишити шляхом відчуження, тобто продати, обміняти або подарувати особі, яка володіє належною земельною праводієздатністю (наприклад, громадянину України). Термін, в який повинна бути відчужена земельна ділянка сільськогосподарського призначення, починається з дня прийняття спадщини. У випадках, коли земельна ділянка протягом встановленого строку не відчужена, така ділянка підлягає примусовому відчуженню за рішенням суду. Іноземний громадянин або особа без громадянства, до яких переходить право власності на земельну ділянку і які не можуть набути права власності на землю, мають право отримати її в оренду [5, с. 11].

Слід зазначити, що відповідні земельні ділянки можуть набуватися іноземними державами в Україні з урахуванням міжнародно-правового принципу взаємності, тобто на якій правовій основі іноземна держава надає земельну ділянку Українській державі, на такій юридичній підставі Українська держава надає земельну ділянку іноземній державі. Разом з тим у міжнародній практиці не рідко зустрічаються випадки позитивного відхилення від зазначеного принципу міжнародного права, тобто наданні земельної ділянки національною державою на більш вигідних умовах, ніж це здійснюється

іноземною державою. Така практика не суперечить міжнародним нормам і розцінюється як дружелюбний акт чи акт доброї волі [6, с. 623].

Проект закону України "Про ринок земель" в редакції від 25 січня 2012 року передбачає певні умови, обмеження та процедури стосовно купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, котрі у випадку його прийняття будуть застосовуватися в Україні.

Законопроектом передбачено, що землю мають право купити тільки громадяни України, і тільки фізичні особи. Крім них, набувачами права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть бути територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування, держава в особі відповідних органів виконавчої влади та державний земельний банк.

Іноземні громадяни, юридичні особи – резиденти і нерезиденти України – не матимуть права купівлі землі. Громадяни України, які набули громадянство (підданство) іншої держави, іноземні особи та юридичні особи, особи без громадянства, які після набрання чинності цим Законом набуватимуть право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, зобов'язані відчужити їх протягом одного року з дати набуття [5, с. 53].

Отже, законодавство України достатньо обмежило іноземців в правах щодо власності на землю, але, враховуючи позитивні моменти, такі як, наприклад, потік інвестицій в національну економіку, можна замінити імперативні норми земельного права на диспозитивні, тобто надати більше прав іноземцям. Звичайно, це повинно бути закріплено законодавчо. Головною умовою такого права повинна висуватись норма Конституції України – використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Тому, на мою думку, розширення прав іноземців щодо права власності на земельну ділянку є позитивним явищем в нашій країні.

Список використаної літератури:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Земельний Кодекс України від 25 жовтня 2001 р. (зі змінами і доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 25 березня 1994 року (зі змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

4. Бринош І.В., Яцевич А.В. Актуальні правові поради селянам: Інформаційний посібник / Одеська обласна організація ВГО "КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ". – Одеса, ЄВРОДРУК, 2012 – 168 с.

5. Горбунова Л.М., Богачов С.В., Іванчук І.Ф., Кубар Н.А. Право власності на землю. Захист права власності; М-во юстиції України.– К.: [ТОВ "Поліграф-Експрес"], 2006. – 60 с. – Бібліогр.: с. 58-59.

6. Ківалов С.В. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2011. – 684 с.

7. Федорович В. Наукова стаття: Набуття прав на землі в Україні іноземними суб'єктами підприємництва: проблеми правового регулювання // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/549-zem/15263-2011-01-22-23-24-24.html>

Скоропад Т.І., студентка III курсу Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Київського національного торговельно-економічного університету

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ ТА РОСІЙСЬКИЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Земельний кодекс України чітко визначає правовий статус земель оздоровчого призначення. Відповідно до ст. 47 ЗК України до земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей [1]. Законодавство Російської Федерації та Республіки Білорусь дещо по іншому підходить до визначення даної категорії земель, тому виникає необхідність порівняти законодавче забезпечення правового режиму земель оздоровчого призначення у визначених державах.

Метою даної роботи є порівняльний аналіз законодавчого забезпечення правового режиму земель оздоровчого призначення у Російській Федерації та Республіці Білорусь для запозичення даного досвіду в національному нормативно-правовому регулюванні досліджуваних відносин.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких основних завдань:

- встановлення законодавчого забезпечення правового режиму земель оздоровчого призначення у РФ та Республіці Білорусь;
- дослідження поняття земель оздоровчого призначення у законодавстві даних держав.

Отже, у Російській Федерації землі, що мають природні лікувальні ресурси – лікувально-оздоровчі місцевості та території, віднесено до земель особливо охоронюваних територій та об'єктів. В основу виділення цієї категорії земель у самостійну, покладена ознака не цільового призначення, а ступінь забезпечення її охорони. Відповідно до ч. 1 ст. 94 Земельного кодексу Російської Федерації (далі – ЗКРФ) до земель особливо охоронюваних територій віднесені землі, які мають особливе природоохоронне, наукове, історико-культурне, естетичне, рекреаційне, оздоровче та інше значення, що були вилучені згідно з постановами федеральних органів державної влади, органів

державної влади суб'єктів Російської Федерації або за рішенням органів місцевого самоврядування повністю або частково з господарського використання та обігу, та для яких встановлений особливий правовий режим [2]. Бачимо, що категорія земель особливо охоронюваних територій та об'єктів неоднорідна та включає кілька субкатегорій, зокрема, особливо охоронювані природні території (в тому числі лікувально-оздоровчі місцевості та курорти).

Поява вищезазначеної категорії земель витікає з основного принципу земельного законодавства, який закріплений у ст. 1 ЗКРФ. Даний принцип проголошує пріоритет збереження особливо цінних земель та земель особливо охоронюваних територій, зміна цільового призначення цінних земель різних категорій та субкатегорій обмежується або забороняється в порядку, встановленому федеральними законами [4, с. 365].

Слід зазначити, що перелік видів земель особливо охоронюваних територій не є вичерпним. Уряд РФ, відповідні органи виконавчої влади суб'єктів Федерації, органи місцевого самоврядування можуть встановлювати інші види земель особливо охоронюваних територій [4, с. 336].

Крім ЗКРФ, у законодавстві РФ чинний Федеральний закон від 14 березня 1995 року "Про особливо охоронювані природні території". Відповідно до зазначеного закону під особливо охоронюваними природними територіями розуміють ділянки землі, водної поверхні та природного простору над ними, де розташовуються природні комплекси та об'єкти, які мають особливе природоохоронне, наукове, істотко-культурне, естетичне, рекреаційне та оздоровче призначення [5].

До особливо охоронюваних природних територій, як уже зазначалося вище, входять лікувально-оздоровчі місцевості та курорти. Правовий режим земель курортів та лікувально-оздоровчих місцевостей, крім ЗКРФ та Федерального закону "Про особливо охоронювані природні території", визначається Федеральним законом від 23 лютого 1995 року "Про природні лікувальні ресурси, лікувально-оздоровчі місцевості та курорти" [5]. Курортом, відповідно до вищезазначеного закону, є освоєна особливо охоронювана природна територія, що використовується з лікувально-профілактичною ціллю, має природні лікувальні ресурси та необхідні для їх експлуатації споруди та будівлі, в тому числі об'єкти інфраструктури. Лікувально-оздоровча місцевість – це територія, що має природні лікувальні ресурси та придатна для організації лікування й профілактики захворювань, а також для відпочинку населення.

Відповідно до ч. 2 ст. 96 ЗКРФ, з метою збереження сприятливих санітарних та екологічних умов для організації профілактики та лікування захворювань людей на землях територій лікувально-оздоровчих місцевостей та курортів встановлюються округи санітарної (гірничо-санітарної) охорони. Зовнішній контур округу санітарної (гірничо-санітарної) охорони є межею лікувально-оздоровчої місцевості чи курорту [4, с. 420].

У Республіці Білорусь землі оздоровчого призначення входять до складу "збірної" категорії земель, яка має назву: "землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення". Кодекс Республіки Білорусь про землю (ч. 5 ст. 6) не містить загального поняття земель

природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. До складу цієї категорії входять чотири самостійних та неоднорідних види земель. Ця обставина не дозволяє чітко визначити критерії віднесення земель до означеної категорії та їх спільне основне цільове призначення [6].

Згідно з ст. 6 Кодексу Республіки Білорусь про землю, до земель оздоровчого призначення, як складової вищезазначеної категорії, відносяться надані земельні ділянки для розташування об'єктів санаторно-курортного лікування та оздоровлення, а також інші земельні ділянки, які володіють природними лікувальними факторами. Спеціальна лікувальна та оздоровча ціль – основна ознака віднесення земельних ділянок до цього виду. Перелік санаторно-курортних та оздоровчих організацій встановлених Радою Міністрів Республіки Білорусь. До санаторно-курортних організацій відносяться санаторії, студентські санаторії-профілакторії, дитячі реабілітаційно-оздоровчі центри. До оздоровчих організацій належать профілакторії, оздоровчі центри, оздоровчі табори, одним з видів діяльності яких є оздоровлення населення [6].

Важливу роль у сучасному правовому регулюванні відносин щодо використання й охорони земель оздоровчого призначення, а також організація та функціонування курортів у Республіці Білорусь відіграє Постанова Ради Міністрів СРСР від 5 серпня 1973 р., якою затверджено "Положення про курорти" [7].

Зокрема, правовий режим земель, які розташовані в межах округів санітарної охорони курортів, детально регламентований саме вищевказаним актом. Згідно з цим правовим документом, території, зайняті природними лікувальними засобами, приладами та спорудами для їх використання, санаторно-курортними закладами і закладами відпочинку та культури, а також видовищними підприємствами, призначеними для обслуговування осіб, що перебувають на лікуванні та відпочинку, визначаються курортними зонами і для них запроваджувався спеціальний правовий режим. Округ санітарної охорони курорту поділявся на три зони санітарної охорони. Для кожної із цих зон встановлювалися особливі обмеження щодо використання та охорони земель [7].

Таким чином, у ході дослідження нами було проаналізовано законодавче забезпечення правового режиму земель оздоровчого призначення у Російській Федерації та Республіці Білорусь та визначено поняття земель оздоровчого призначення у законодавстві даних держав.

Якщо порівнювати законодавчі підходи до визначення місця земель оздоровчого призначення у земельному фонді держави на прикладі України, Російської Федерації та Республіки Білорусь, то можна стверджувати про те, що лише в Україні ці землі становлять окрему категорію з назвою "землі оздоровчого призначення". У сусідніх державах, землі, які мають природні лікувальні властивості, та використання яких спрямовано на забезпечення підтримання здоров'я, здійснення профілактики захворювань і їх лікування й медичної реабілітації, входять до складу більш загальних категорій. Тому

можна зауважити про те, що українське законодавство більш чітко закріплює принцип диференціації земель залежно від їх цільового призначення.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 3 черв. 2014 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2014. – 144 с. – (Кодекси України)
2. Земельный кодекс Российской Федерации. Текст с изм. и доп. на 2010 год. – М.: ООО "Рид Групп", 2010. – 144 с. – (Новейшее законодательство России)
3. Кодекс Республики Беларусь о земле: Закон Респ. Беларусь, 28 июля 2008 г. № 423-3 (в ред. Законов Республики Беларусь от 06 ноября 2008 г. № 447-3, от 28 декабря 2009 г. № 96-3, от 06 мая 2010 г. № 120-3, с изм., внесенными Законом Республики Беларусь от 29 декабря 2009 г. № 73-3) // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2008. – № 64. 2/927; 2009. – № 184. – 2/1248; 2010. – № 198. – 2/1393
4. Анисимов А. П. Земельное право России: учебник // Анисимов А. П., Рыженков А. Я., Трофимов А. С., Черноморец А. Е. / под. ред. А. П. Анисимова. – М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – 403 с.
5. Про особливо охоронювані природні території: Федеральний закон від 14 березня 1995 р.
6. Комментарий к Кодексу Республики Беларусь о земле / под. общ. ред. С. А. Белашко, Н. А. Шингель. – Минск: Дикта, 2009. – 720 с.
7. Про природні лікувальні ресурси, лікувально-оздоровчі місцевості та курорти. – Федеральним законом від 23 лютого 1995 р.

Шелудько Г.І., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У системі соціального регулювання суспільних відносин важлива роль відводиться правовому регулюванню, під яким розуміється вплив норм права та інших соціально-юридичних засобів на поведінку людей і на суспільні відносини з метою їх упорядкування та прогресивного розвитку [1, с. 157].

Метою даної роботи є дослідження та аналізування природи правового режиму земель оздоровчого призначення.

Досягнення поставленої мети призводить до вирішення таких завдань:

- встановлення поняття правового режиму земель оздоровчого призначення;

- дослідження саме правової природи земель оздоровчого призначення у законодавстві даних держав.

Отже, будь-яке нормативне регулювання, як вважає В. І. Андрейцев [1, с. 88] полягає у встановленні певних правил поведінки та контролю за їх дотриманням, тому правове регулювання слід вважати як цілеспрямований вплив на поведінку людей (соціальних груп) за допомогою правових (юридичних) засобів у системі засобів соціальної регуляції суспільних відносин.

Щодо правового режиму, то він як юридична категорія утверджувався у загальнотеоретичній і галузевій юридичній науці. Загалом під режимом розуміють систему заходів, правил, запроваджених для певної мети, тобто це "правила гри", які встановлюються в тій чи іншій сфері людської діяльності для мотивації вчинків людини та отримання бажаних результатів [1, с. 79].

Поняття правового режиму земель як однієї з найфундаментальніших юридичних категорій, що використовується в земельному праві, не маючи законодавчого закріплення, є усталеним в науці земельного права, адже "прогалини у законодавчому визначенні земельно-правових понять активно заповнюються доктринальними визначеннями" [3, с. 110].

У підручнику із земельного права 1940 р. термін "правовий режим" застосовувався лише для характеристики земель спеціального призначення, міських земель і земель державного лісового фонду, проте не згадувалось про землі сільськогосподарського призначення. Але в подальшому теоретичні розробки поняття правового режиму земель тривали, внаслідок чого воно набувало "універсального значення для правової характеристики різних категорій земель" [4, с. 45].

Зі зміною характеру земельних відносин з початку 90-х років ХХ століття трансформується і зміст поняття "правовий режим земель".

На думку В. І. Семчика, під правовим режимом розуміють як встановлені правовими нормами право власності і користування земельними ділянками, так і порядок та умови їх набуття у власність чи користування, зміну та припинення права власності, порядок та умови використання відповідно до цільового призначення, правової охорони земель і відповідальності за порушення земельних прав і земельного законодавства [4, с. 72].

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що правовий режим землі – це поняття, яке узагальнює правову характеристику землі як об'єкта земельних відносин і містить вказівку на коло найважливіших земельно-правових відносин. Дефініція "правовий режим земель оздоровчого призначення" у земельному законодавстві та юридичній літературі відсутня. При цьому В. І. Андрейцев, досліджуючи особливості правового режиму земель несільськогосподарського призначення як об'єктів особливої охорони, вказує на особливе місце цих земель (в т. ч. земель оздоровчого призначення) у складі земель України, підкреслюючи, що їх правовий режим спрямований на збереження природних та культурно-історичних цінностей, реабілітацію їх якісних характеристик та підвищену державно-правову охорону [1, с. 374–375].

Варто розмежовувати поняття правового режиму природних лікувальних ресурсів та територій, які їх містять, тобто земель оздоровчого призначення.

Відмінність понять "правовий режим природних лікувальних ресурсів земель оздоровчого призначення" та "правовий режим земель оздоровчого призначення" полягає в тому, що використання останніх у курортно-оздоровчій, рекреаційній, господарській та іншій діяльності тісно пов'язане з їх впливом на природні ресурси вищезгаданих територій. Недоліком правового режиму земель оздоровчого призначення є його пов'язаність із правовим режимом лікувально-оздоровчих об'єктів, що розташовані на них. Правовий статус таких об'єктів досить динамічний, що дає змогу, змінивши їх спеціалізацію, підпорядкованість, форму власності подолати консервативність правового режиму відповідної категорії земель [2, с. 66].

Відносини пов'язані з використанням та охороною земель оздоровчого призначення, є специфічною сферою суспільних зв'язків, тому встановлення правового режиму цієї категорії земель обумовлює специфічне поєднання способів, методів и типів правового регулювання.

Під методом правового регулювання у земельному праві розуміється сукупність закріплених земельним законодавством прийомів та способів, за допомогою яких право впливає земельні правовідносини, поведінку людей у процесі цих відносин [1, с. 17].

Під час здійснення земельної реформи відбулися певні зміни щодо способів впливу на поведінку суб'єктів земельних відносин. Обов'язкові приписи, веління, виражені у "твердих" нормах права, почали змінюватися рекомендаційними приписами, які виражаються у "м'яких" нормах права [2, с. 15], тобто відбувається ширше впровадження диспозитивного методу правового регулювання.

Метод імперативного регулювання залишається домінуючим і в правовому режимі земель оздоровчого призначення. Прикладом застосування цього методу є встановлення норм про віднесення цих земель до відповідної категорії земель України (ст. 19 ЗК України), порядок встановлення та зміни цільового призначення земель (ст. 20 ЗК України), порядок встановлення меж та режиму округів і зон санітарної охорони курортів (ст. 29 ЗУ "Про курорти") тощо.

Таким чином, варто зазначити, що серед методів правового регулювання в рамках правового режиму земель оздоровчого призначення переважає імперативний метод.

Складовими методу правового регулювання є способи правового регулювання. Основними способами правового регулювання є дозволи, заборони та позитивні зобов'язання, які знаходять безпосереднє вираження у відповідних регулятивних нормах об'єктивного права – тих, що уповноважують, забороняють і зобов'язують [3, с. 96].

Дозвіл характеризується тим, що він містить вказівку на такий варіант поведінки людей за тих чи інших обставин, який найдоцільніший і відповідає інтересам суспільства, тобто приписує позитивний характер поведінки [2, с. 301]. Зокрема, ч. 1 ст. 49 Земельного Кодексу України передбачає, що землі оздоровчого призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Нормативна властивість заборон полягає в тому, що в ній міститься припис утримуватися від поведінки, яка є небажаною в інтересах суспільства або шкідливою для нього. Наприклад, на землях оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель (ч. 1 ст. 48 ЗК України). Дотримання заборон забезпечує ефективність даних норм.

Позитивне зобов'язання – це нормативне закріплення юридичного обов'язку вчиняти певні дії в інтересах суб'єктів права. Воно має активний характер, передбачає певну поведінку, є гарантією використання суб'єктивних прав і реалізується у формі виконання правових норм [3, с. 302]. Зокрема, у ст. 91 ЗК України визначено обов'язком власника земельної ділянки забезпечувати використання її за цільовим призначенням.

У правовому режимі земель оздоровчого призначення знаходять застосування всі вказані способи, будучи органічно поєднаними між собою.

Отже, вважаємо, що правовий режим земель оздоровчого призначення як окремої категорії є результатом диференціації загального правового режиму земель України, яка здійснюється з урахуванням цільового призначення даної категорії земель.

Список використаної літератури:

1. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії / Андрейцев В. І. – К.; Знання, 2005. – 374 – 375.
2. Бердников Є. С. Правовий режим земель оздоровчого призначення // Земельне право України: підруч. / Бердников Є. С. – К.: Істина, 2003. – с. 266
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Консум, 2008. – с. 496.
4. Гуревський В. К. Предмет, метод, принцип і система земельного права // Земельне право України: підруч. / Гуревський В. К.; за ред. Погрібного О. О., Каракаша І. І. – К.: Істина, 2003. – с. 11.

Штольц К.В., студентка III курсу
Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий керівник: Мушенко В.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Київського національного
торговельно-економічного університету

ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Загальною тенденцією розвитку радянського земельного законодавства впродовж тривалого періоду було те, що воно орієнтувалось на забезпечення раціонального використання земель. Саме з цієї позиції здійснювалося правове регулювання земельних відносин, спрямоване на організацію використання

земель. Водночас об'єктивні вимоги до охорони земель як природного об'єкта не знаходили адекватного відображення у земельному праві [1, с. 30], крім курортів, які поступово трансформувались у землі оздоровчого призначення. Лише в останні десятиліття існування Союзу РСР проблема забезпечення охорони земель була визнана одним із основних завдань земельного законодавства.

Метою даного дослідження є аналіз земельного законодавства в частині забезпечення правового регулювання земель оздоровчого призначення та подання пропозицій по удосконаленню такого законодавства.

Отже, у сучасний період на законодавчому рівні пріоритет правової охорони над використанням встановлено стосовно особливо охоронюваних територій, до яких, крім земель оздоровчого призначення, відносяться й інші категорії земель. Правова охорона є основним елементом правового режиму земель оздоровчого призначення та інших категорій земель.

Під правовою охороною земель у правовій літературі розуміється прийняття та реалізація норм, що визначають порядок здійснення заходів, спрямованих на забезпечення прав та обов'язків суб'єктів земельних правовідносин щодо раціонального використання та відновлення земель, управління ними, а також встановлення відповідальності у разі вчинення земельного правопорушення [2, с. 86]. Саме чітке закріплення в Земельному кодексі України та інших нормативно-правових актах приписів у вигляді заборон і дозволів, спрямованих на забезпечення охорони земель та на встановлення відповідальності за порушення правових норм, обумовлює ефективне функціонування всієї системи правових, організаційних, технічних, наукових, економічних, інформаційних та інших засобів, які в сукупності називаються охороною земель [2, с. 86]. Відповідно до ст. 162 Земельного кодексу України, права охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Основною проблемою при використанні земель оздоровчого призначення є те, що власник, використовуючи земельну ділянку, найчастіше ставить за мету одержати якомога більший прибуток, а не її охорону. Наслідком такого підходу є забруднення й погіршення стану відповідних земель, їх виснаження. Саме тому, державою повинні бути встановлені інструкції та програми вирішення таких проблем [3, с. 62].

Основними функціями держави щодо забезпечення охорони земель є:

- встановлення правил раціонального використання земельних ресурсів;
- запровадження комплексу заходів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земельних ресурсів;

- здійснення відповідними органами державної влади та органами місцевого самоврядування державного контролю у сфері використання, відтворення та охорони земель;

- запобігання правопорушенням у сфері земельних відносин [4, с. 366-368].

Серед суб'єктів правової охорони земель чільне місце займає Верховна Рада України. До її компетенції віднесено визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель, затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель й вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до Конституції України. Здійснення повноважень парламенту в даній сфері відбувається передусім через прийняття законів та інших нормативних актів.

Прийняті Верховною Радою України нормативно-правові акти та інші рішення щодо охорони земель, які мають природні лікувальні ресурси, реалізуються через діяльність органів державної виконавчої влади, систему яких очолює Кабінет Міністрів України.

Відповідно до ст. 13 Закону України "Про охорону земель" до повноважень уряду як вищого органу виконавчої влади належать:

а) реалізація державної політики у галузі використання та охорони земель;

б) розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм використання та охорони земель;

в) розроблення і затвердження в межах своїх повноважень нормативно-правових актів у галузі охорони земель;

г) встановлення порядку проведення моніторингу земель;

д) координація діяльності органів виконавчої влади у галузі охорони земель;

е) вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону.

Центральним органом виконавчої влади у сфері земельних ресурсів є Держземагентство України. До його основних функцій належить: розроблення пропозицій щодо формування державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання, відтворення, охорони та проведення моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, здійснення землеустрою, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища та забезпечення її реалізації, проведення земельної реформи та подання їх Кабінетові Міністрів України через міністра охорони навколишнього природного середовища [5].

Суб'єктами охорони та раціонального використання земель оздоровчого призначення законодавством визначаються також власники земельних ділянок та землекористувачі. Вищевказані суб'єкти земельних відносин зобов'язані: проводити на земельних ділянках господарську діяльність способами, які не завдають шкідливого впливу на стан земель; дотримуватися стандартів, нормативів при здійсненні різних заходів, пов'язаних з охороною земель; своєчасно інформувати відповідні органи виконавчої влади та орган місцевого самоврядування щодо стану земельних ділянок та інші.

Акцентуючи увагу на юридичній відповідальності за порушення право-

вого режиму земель оздоровчого призначення, варто зазначити, що в теорії права не існує єдиного розуміння даного аспекту юридичної відповідальності. Так, наприклад, деякі вчені вважають, що юридична відповідальність – це міра покарання правопорушника через позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей, які належали йому до факту правопорушення, від імені держави, на підставі закону або іншого нормативно-правового акта з метою попередження правопорушень у перспективі та відновлення втрачених суб'єктивних прав на матеріальні цінності [6, с. 121].

Перелік земельних правопорушень подано у ст. 211 Земельного кодексу України. Аналіз цієї статті дає змогу стверджувати, що правопорушення у сфері земельних відносин можуть бути двох видів. Перший вид неправомірних дій становлять порушення суб'єктивних прав землевласників та землекористувачів. До їх числа належать: самовільне зайняття земельних ділянок; розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно на стан земель тощо. Інший вид неправомірних діянь не порушують безпосередньо суб'єктивних прав власників земельних ділянок, але є порушенням земельного правопорядку в цілому. До числа таких земельних правопорушень можуть бути віднесені: невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; знищення межових знаків; самовільне відхилення від проектів землеустрою та інші.

Отже, в результаті дослідження сутності правової охорони земель оздоровчого призначення як основного елементу їх правового режиму, з'ясовано, що правова охорона земель оздоровчого призначення – це сукупність правових норм, пов'язана зі збереженням, відтворенням, раціональним використанням та захистом земель, що містять природні ресурси, які мають лікувальні властивості та використовуються або можуть бути використані для профілактики захворювань, лікування та медичної реабілітації людей.

Список використаної літератури:

1. Иконицкая И. О. XXVI съезд КПСС и правовое обеспечение рационального использования и охраны земель / И. О. Иконицкая // Правоведение. – 1982. – № 4. – С.25–32.
2. Инякина М. М. Охрана земель лесного фонда / М. М. Инякина // Аграрное и земельное право. – 2006. – № 3. – с. 86–90.
3. Гапотченко Т. М. Правовы форми забезпечення використання й охорони земель транспорту / Т. М. Гапотченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 5. – с. 60–63.
4. Кулинич П. Ф. Правова охорона та використання земель // Екологічне право. Академічний курс: підруч. / Кулинич П. Ф.; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка"", 2005. – С. 364–427.
5. Про оголошення природних територій міста Бердянська Запорізької області курортом державного значення: Закон України від 11 січня 2005 р. № 2305–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 9. – С. 174.
6. Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій: навч. посібник [для студентів юрид. вузів] / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.

СЕКЦІЯ 7.

ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА ТА ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

В'яла О.А., студентка V курсу фізико-математичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Самаріна С.І., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ГРОМАДЯНИНА

Сучасна загальноосвітня школа має безліч проблем, і найбільшій серед них – зростаючі труднощі у вихованні дітей та підлітків. Вчителі зіткнулися з проблемами, яких не знали раніше. Почастішали прояви грубості у ставленні до вчителів, батьків, ровесників.

Педагогічна практика стверджує, що серед учнів дедалі більше стає важковиховуваних. Проблема "важких" класів стає особливо болісною і для сільських шкіл. Тому, враховуючи сучасні шкільні реалії, необхідно до плану виховної роботи з учнями активно включати заходи, спрямовані на організацію належного правового виховання, що забезпечить усвідомлення учнями не лише своїх прав, але й обов'язків.

Правове виховання в школі – це система підготовчих та профілактичних дій педагога, спрямованих на запобігання формуванню в учнів негативних звичок, рис характеру, проявам асоціальної поведінки підлітків та організацію належного догляду за діяльністю школярів [1].

Проблему формування правової культури досліджували філософи, правознавці, педагоги й психологи: Г. Балл, В. Головченко, Н. Ничкало, В. Подберезський, Р. Сербин, А. Скуратівський, С. Сливка та інші. У працях цих науковців розроблено теоретико-методологічні проблеми формування правової культури як суспільства в цілому, так і його окремих соціальних груп.

Вітчизняними науковцями особливе значення надається гуманістичному підходу до формування в учнів правової культури, що передбачає поєднання правових знань та правової поведінки. Так О. Асмолов, Б. Братусь, Л. Коган, А.Титаренко висвітлювали психологічний досвід з проблеми інформаційного забезпечення засвоєння учнями правових знань. В.Оржеховська наголошувала на необхідності створення психологічних умов формування правосвідомості учнів.

Нормативно-правову базу розкриття проблеми правового виховання сучасних учнів становлять Конституція України, Закони України "Про освіту" та "Про загальну середню освіту", Державна національна програма "Освіта"

(Україна ХХІ століття), Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Національна програма "Діти України", Національна програма правової освіти населення [3].

Метою правового виховання молоді є формування в неї правової культури громадянина України, що насамперед передбачає свідоме ставлення до своїх прав і обов'язків перс суспільством і державою, закріплених у Конституції України. Важливе значення мають глибока повага до законів і правил людського співіснування, готовність дотримуватися й виконувати закріплені в них вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активна участь в управлінні державними справами, рішуча боротьба з порушниками законів [2].

Завданнями правового виховання, передусім, є забезпечення формування в учнів високих моральних якостей, які є головним чинником вибору способів поведінки. Воно має здійснюватися на основі морально-правових знань, уявлень, поглядів, переконань, почуттів, які склались у нашому суспільстві і становлять суспільну свідомість, що справляє вирішальний вплив на формування свідомості.

Правове виховання має сприяти формуванню в учнів моральних почуттів, які регулювали б їхню поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів і засобів їх реалізації, справедливості, відповідальності. Завдяки правовому вихованню в учнів мають вироблятися навички і звички високоморальної поведінки. І нарешті, завданням правового виховання, яке визначає характер всієї виховної роботи, є забезпечення подолання окремими учнями шкідливих навичок і звичок, що сформувалися внаслідок помилок і недоліків виховання.

Система роботи з правового виховання передбачає цілеспрямовану, планову, взаємопов'язану, керовану діяльність складових її частин з наявністю різних рівнів профілактичної роботи. Важливе місце в системі правової освіти школи відводиться роботі з батьками, які зобов'язані виховувати своїх дітей, піклуватися про їх здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання.

Зазначимо, що в основу навчально-виховного процесу школи має бути покладено увага, любов до дитини, бажання творити добро, небайдужість, а також справедливість, законність, що забезпечить у свою чергу партнерство, повагу до особистості дитини, сприятиме розширенню правових знань учнів, формуванню в них належних моральних якостей [1].

Список використаної літератури:

1. Правовиховна робота в школі як передумова формування правової свідомості особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 20.10.2014. <<http://www.moippo.mk.ua/attachments/article/436/%D0%91%D1%83%D1%82.pdf>> – Загол. з екрану. – Мова укр.

2. Основи педагогіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 20.10.2014. <http://subject.com.ua/psychology/psyho_pedagog/113.html>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

3. Правове виховання як процес формування правової культури підлітків з вадами зору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 20.10.2014. <file:///C:/Users/Admin/Downloads/402-763-1-SM.pdf>/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Сергієнко М.І., студентка V курсу фізико-математичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Самаріна С.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У зв'язку із змінами у соціальному, економічному і політичному житті України ХХІ століття перед педагогами постала проблема радикальної перебудови у сфері виховання, де головною метою є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України: національної свідомості, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей, таланту [2].

Педагоги повинні орієнтувати дітей і на загальнолюдські цінності: гуманізм, працелюбство, захист прав людини, критичне мислення, повага до культури різних народів, високий рівень знань, толерантність, розуміння, що земля – наш спільний дім, а світовий спокій і злагода між людьми і державами – головна умова існування землі і людства.

Навчальний заклад має стати для кожної дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудувувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єднанню українського народу та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Патріотизм – це любов і відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам.

Історичне джерело патріотизму – це формування зв'язків з рідною землею, рідною мовою, народними традиціями, звичаями та культурою [3]. В Україні патріотизм повинен бути введений в ранг національно значимої і об'єктивно необхідної цінності, тому що він являє собою одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями.

Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави [5]. Справжній патріот повинен мати активну життєву позицію, своїми справами та способом життя сприяти якісним змінам ситуації в країні на краще. Для формування такої свідомості особистості має бути успішно реалізована цілісна система патріотичного виховання.

В суспільстві, що сформувалося і розвивається, засвоєння патріотичних цінностей і норм життя – це перш за все об'єктивний, керований процес. Патріотизм не закладений в генах, він явище соціальне за своєю природою і тому не успадковується, а формується. Зміст патріотизму визначається духовним і моральним кліматом суспільства, традиціями, колективним досвідом попередніх поколінь [4].

В основу патріотичного виховання у школі мають бути покладені історичні й культурні цінності, традиції і звичаї народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України. У зв'язку з цим патріотичне виховання є важливим державним завданням.

Головною тенденцією патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до своїх Батьківщини, держави, народу, нації. Системне духовно-морального виховання має базуватися на цінностях духовної культури українського народу. Мета патріотичного виховання переплітається із завданнями соціалізації й індивідуалізації особистості, які на сьогодні полягають у тому, щоб розвивати в учня позитивні загальнолюдські якості, сприяти його адаптації в суспільному житті. Сьогодні потребує подолати педагогічні стереотипи на основі переходу від окремих напрямів виховання до розроблення, проектування й моделювання перспективних виховних систем закладів освіти.

Історично українська школа завжди була осередком місцевої громади [2]. Сучасна суспільно-політична ситуація в Україні вимагає відтворити цей досвід. Отже, школа має виховувати соціально адаптовану та громадсько орієнтовану особистість, яка після закінчення школи успішно знайде своє місце в житті. Для цього доцільно шкільне мікросередовище сполучити з реальною дійсністю. Саме громадсько активна школа включає в урочну та позаурочну діяльність реальне життя, створюючи тим самим єдине поле громадянського виховання не лише учнів, а й усіх учасників освітнього процесу. У результаті відбувається комплексне, системне виховання громадянина.

Інтеграція зусиль школи та сім'ї – важливе завдання сьогодення. Концепція сімейного виховання в системі освіти України розроблена у відповідь на актуальну потребу сучасної молодої людини готувати себе до створення сім'ї як основи її активної, творчої та самодостатньої життєдіяльності, осередку взаємин, який ґрунтується на засадах культурних норм і цінностей [5]. Реалізація Концепції дасть змогу підвищити рівень та статус сімейного виховання в системі освіти; розширити склад суб'єктів сімейного виховання, посилити координацію їх дій і впливів; сприяти фізичному, інтелектуальному та духовно-моральному розвитку особистості дитини, сформує культуру

сімейних відносин чоловіка та жінки, підвищить рівень відповідальності батьків за сім'ю та виховання власних дітей [5].

Діти мають безпосередній зв'язок з тим, що відбувається в країні: їхні батьки мобілізовані й застосовують зброю, працюють волонтерами, беруть участь у громадських акціях та ін. Тому психолого-педагогічні працівники мають бути готовими до непростих запитань від учнів, на які важливо дати компетентні й водночас коректні відповіді. Варто надавати дітям чіткі й зрозумілі пояснення, не давати нездійснених обіцянок, а головне утримуватися від коментарів, спрямованих на підривання національної безпеки чи руйнацію національної єдності в державі. Натомість потрібно розповідати учням, що держава і громадянське суспільство роблять усе можливе для відновлення миру та порядку в країні, відбиття зовнішньої агресії проти України, що лише в національній єдності та національній гідності наша сила й незламність.

Педагоги і психологи навчальних закладів повинні залишатися спокійними і виваженими, за необхідності заспокоювати дітей, створювати психологічно комфортну атмосферу в закладах освіти і допомагати учням адекватно ставитися до подій. Педагогам необхідно бути завжди готовими до діалогу зі своїми учнями. У такі часи відданість, співчуття та комунікативні навички вчителя стають особливо важливими [4].

Патріотизм – це відчуття гордості за свою Вітчизну, її історію, звершення. Це прагнення зробити свою країну красивішою, багатшою, міцнішою, щасливішою – в цьому національна гордість і гідність народу, згуртованого патріотичними відчуттями як суспільним цементом. Патріотизм як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив соціальної значущої діяльності, найповніше виявляється в особі, соціальній групі, що досягла вищого рівня духовно-етичного і культурного розвитку. Дійсний, духовний в своїй основі патріотизм припускає безкорисливе, беззавітне аж до самопожертвування служіння Вітчизні.

Список використаної літератури:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: Затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України". – Режим доступу: [http:// www.osvita.org.ua](http://www.osvita.org.ua). – Назва з екрану. – Мова укр. (дата звернення: 16.10.2014).

2. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [Текст] // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 3–8.

3. Відмиш Л. І. Система національного виховання: шляхи і засоби реалізації / Л. І. Відмиш // Виховна робота в школі. – 2011. – № 8. – С. 7–10.

4. Гнатюк В. Національне виховання як складова у побудові громадянського суспільства / В. Гнатюк // Світ виховання. – 2004. – № 1. – С. 33–36.

5. Захаренко С., Коваленко, О. Формування громадянина – патріота у педагогічній системі О.А.Захаренка / С. Захаренко, О. Коваленко // Рідна школа. – 2013. – № 6. – С. 36–40.

6. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навчально-методичний посібник / Авт. кол.: І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок та ін. – К. : Пед. думка, 2011. – 240 с.

Кошова І.А., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Городецька І.А., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих
дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

Станом на сьогодні проблема правового виховання громадян України постає надзвичайно гостро у зв'язку з тим, що правова обізнаність створює підґрунтя для формування суспільної та особистісної правосвідомості, стає основою правової культури населення, сприяє створенню стійкої системи моральних норм та цінностей для кожної особистості.

Водночас відбуваються зміни стосовно реалізації прав і свобод людини, створюються необхідні умови для творчого розвитку особи, забезпечення її гідності і добробуту.

Конституція України проголошує пріоритетність правових основ життя, що визначені в її положеннях, нормах, принципах та підкріплюються демократичними засадами і суспільною практикою. На нинішньому етапі державного будівництва великого значення набуває проблема правового виховання населення, адже у більшості громадян рівень правової свідомості та правової культури має бути значно вищим.

Сучасна теорія правового виховання як складної соціальної системи започаткована у дослідженнях таких вчених, як Г. Тард, У. Джеймс, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, З. Фрейд. Вони розробляли методи соціалізації на особистісному рівні через сприйняття соціально-правових норм, створення умов для розвитку правової культури і трансляцію її норм від одного покоління до іншого. Вагомий внесок у розробку змісту правового виховання зробили сучасні українські та зарубіжні вчені: Г. Андреева, В. Баранов, В. Казімірчук, М. Кравець, В. Швачко та інші. Шляхи підвищення рівня правової культури досліджували О. Аграновська, Г. Балюк, С. Гусарев, М. Козюбра, П. Рабінович, В. Шишкін та інші [1, с. 101; 2].

Рівень правового виховання, формування правової свідомості та правової культури – один із важливих критеріїв і передумов побудови демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні.

Правове виховання – це необхідна умова формування правової культури суспільства, подальшого зміцнення законності і правопорядку.

Правове виховання – це складна динамічна система, що поєднує:

- правові знання, на основі яких формуються уявлення про організацію життя громадян у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному середовищі демократичної держави;

- громадські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства [3, с. 201].

Мета правового виховання – створення умов для формування особистості громадянина України, якому притаманні права культура, усвідомлені цінності свободи, прав людини, відповідальність, готовність до компетентної участі у громадському житті [1, с. 58].

Завдання правового виховання полягають у наступному:

- сприяти становленню активної позиції учнів щодо реалізації прав і свободи людини;

- надати основні правові знання, сформувати мотивацію та вміння, необхідні для відповідальної участі молоді в громадському житті;

- створити умови для набуття учнями досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії.

Правове виховання постійно взаємодіє з інтелектуальним розвитком особистості, суть якого полягає в оволодінні вихованцем певною сукупністю знань про суспільство, природу, навколишнє середовище. Процес розумового виховання необхідно розглядати, з одного боку, як розвиток у особи розумових сил і здібностей, діалектичного, абстрактного, евристичного, а також системного мислення, а з іншого – оволодіння інтелектуальними, розумовими операціями (аналізом, синтезом, доказовістю, порівнянням тощо) [4, с. 12].

Правове виховання тісно пов'язане з іншими видами виховання. Неможливо уявити правове виховання без морального. Це пояснюється тим, що і право, і мораль спрямовані на формування необхідної поведінки людей відповідно до визначених норм та принципів поведінки [5, с. 104].

Правове виховання органічно пов'язане з ідейно-політичним вихованням. Право є одним із засобів здійснення державної політики. Воно надає політичним вимогам загальнообов'язкового характеру, забезпечує стійкість та визначеність суспільних відносин. Держава за допомогою права повинна впливати на людей з метою формування у їх свідомості переконання (ідей) побудови демократичної, соціальної, правової держави [1, с. 96].

Таким чином, ми погоджуємось з твердженням про те, що завдяки правовому вихованню в молодій людини має бути вироблена внутрішня потреба жити і діяти відповідно до норм права, неухильно дотримуватися правил людського співіснування та вимог українських законів [4, с. 74].

Список використаної літератури:

1. Бех І. Д. Законопростір сучасного виховного процесу / І. Д. Бех // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – 250 с.
2. Демичева В. В. Правова культура як феномен сучасної правової дійсності / В. В. Демичева // Держава і право. – 2008. – № 40. – 199 с.
3. Котюк В. О. Теорія права : Курс лекцій : Навч. посібн. для юрид. фак. вузів. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
4. Неліп Г. І., Неліп М. І. Правове виховання учнівської молоді : питання методології та методики. – К. : Наук. думка, 1993. – 140 с.
5. Рябченко В. Вищі навчальні заклади як засіб формування цінностей громадянського суспільства та цивілізаційного визначення молоді / В. І. Рябченко // Вища освіта України. – 2007. – № 3 (26). – 220 с.

Хобел К., студентка V курсу фізико-математичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Самаріна С.І., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

На сучасному рівні розвитку українського суспільства відбувається зростання ролі громадянсько-правової освіти громадян, що викликано ускладненням економічних і політичних процесів, соціальних відносин, зростанням відповідальності кожної людини за свою долю. Тому учителя загальноосвітньої школи мають перейматися питаннями, пов'язаними із вихованням особистості дитини з урахуванням цивільно-правових аспектів, що є передумовою до формування в учнів свідомого ставлення до своїх обов'язків перед суспільством, виховання належної правової культури особистості [5, с. 44-45].

Відомо, що в основі правової культури особистості лежить її правосвідомість, що включає в себе як системні наукові знання про право, правопорядок, так і свідомий прояв законслухняності, поваги до права і закону, вміння і готовність вирішувати життєві проблеми, жити серед людей, спілкуватися з ними, орієнтуючись на норми права [2, с. 32-34].

Пріоритетне місце у правовому вихованні школярів відводиться розкриттю цінностей гуманістичної етики та формуванню в учнів моральних ціннісних орієнтирів, мотивів моральної поведінки, досвіду самооцінки і оцінки поведінки інших людей з позиції добра і зла. Становлення гуманістичних цінностей має сприяти формуванню в учнів таких властивостей особистості як:

- почуття власної гідності та поваги до себе;

- вимогливість до себе, відповідальність;
- негативне ставлення до приниження;
- протест проти будь-яких видів насильства;
- життєстійкість, впевненість в собі;
- самовладання, вміння не падати духом при невдачах;
- віра в добро і справедливість [4, с. 21-25].

Знайомство з правовими нормами потрібно розпочинати ще в початкових класах, що дозволить успішно вирішувати задачі, пов'язані із формуванням моральних властивостей особистості, сприятиме швидкому володінню правовими знаннями, накопиченню досвіду добрих справ і вчинків, гуманних відносин з однолітками і дорослими. Проте, щоб процес формування правової культури був результативним, необхідно дотримуватися певних принципів педагогічної діяльності, а саме: створення умов до формування зацікавленості школярів справою, використання різноманітних тематик правового виховання, залучення кожного учня до участі в підготовці та проведенні заходів, забезпечення систематичності і системності у вихованні [2, с. 32-34].

Оскільки виховання особистості відбувається не лише під час цілеспрямованого виховного процесу, а й за навчання учнів, то важливим завданням вчителя є насичення навчального процесу школярів інноваційними технологіями, нетрадиційними методами і формами роботи, гуманізмом, що сприятиме формуванню в учнів таких цінностей людського життя як здоров'я, свобода і гідність, повага до людських прав, а також виробленню в них негативного ставлення до жорстокості, насильства, порушення прав особистості [1, с. 674-676].

Початкова школа – це час формування людської особистості. Саме в дитинстві закладаються основи не тільки знань, але і норм поведінки, переконань, звичок, потреб особистості. Чималу роль в цьому процесі займає правова освіта як частина загальнообов'язкової освіти. Вона має будуватися на принципі єдності освіти і виховання, здійснюється в процесі взаємодії між учителем і учнем, батьками та школою, учнем та батьками [3, с. 661-665].

В процесі роботи, спрямованої на виховання правової культури молодших школярів, повинні вирішуватися наступні завдання:

- виховання гідності особистості, шанобливого ставлення до життя, усвідомлення права кожного на життя, громадянської позиції учня: "Я – громадянин України";
- формування вміння в учнів вирішувати конфлікти шляхом діалогу, самостійно приймати рішення і усвідомлювати міру відповідальності за них;
- розвивати пізнавальні інтереси, потреби у вивченні культурно-історичних традицій рідного міста, регіону, країни [4, с. 21-25].

Важливим у формуванні правової культури молодших школярів є належне сімейне виховання, метою якого є передача досвіду поколінь формування високої моральності, трудової підготовки, любові до батька і

матері, Батьківщини і народу, поваги до рідної мови, історії, культури. Завдання батьків в цьому процесі полягає у створенні умов для розвитку особистості дитини, розкриття її індивідуальності, що сприятиме вихованню в неї корисних звичок, прагнення діяти розумно в своїх інтересах і в інтересах суспільства.

Отже, основне завдання школи і сім'ї у процесі формування правової культури молодших школярів – це формування правосвідомості учнів, виховання активної, творчої, розумної, доброї, чесної і сильної особистості людини з почуттям власної гідності, умінням поважати права інших людей, любити батьків, сім'ю, школу і Батьківщину, яка знає свої права, поважає права іншої людини і в цьому бачить передумови прогресивного розвитку своєї країни [3, с. 661-665].

Список використаної літератури:

1. Мурашин Г.О. Шляхи вдосконалення правової освіти молоді в Україні / Г.О. Мурашин // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип 1. – С. 674–676.

2. Пометун О.І. Курс "Практичне право" – новий підхід до правової освіти підлітків / О.І. Пометун // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 32–34.

3. Савченко С. Правова освіта молоді: сучасний стан та шляхи вдосконалення / С. Савченко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 661–665.

4. Сущенко В. Проблемні питання реформування правничої освіти в Україні в контексті Болонського процесу / В. Сущенко // Вища школа. – 2005. – № 5. – С. 21–25.

5. Шемшученко Ю.С. Правова освіта молоді як фактор українського державотворення / Ю.С. Шемшученко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь. Наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 44–45.

СЕКЦІЯ 8.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Долінський Т.М., студент V курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудка Л.О., кандидат історичних наук,
доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих
дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

ШКІЛЬНЕ МЕТОДИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ: МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ РОБОТИ

Потрібно зазначити, що сьогодні, у час великих перемін, методична робота вчителя історії та правознавства вимагає від педагога професійності, значних фізичних та розумових зусиль і творчого підходу. *Методична робота в школі* – це спеціально організована діяльність педагогічного колективу взагалі, що створює умови для підвищення майстерності кожного педагога зокрема. Вона спонукає вчителя до роботи над підвищенням свого фахового рівня, сприяє збагаченню вчительського колективу педагогічними знахідками, допомагає молодим учителям переймати майстерність у своїх досвідчених колег [5, с. 9].

Зараз ця тема є особливо актуальною, тому що за останні роки в Україні значно зросли вимоги з боку держави і суспільства до школи. Головні завдання сучасної школи – розкриття здібностей кожного учня, виховання порядної і патріотичної особистості, готової до життя у високотехнологічному, конкурентному європейському суспільстві. Усе складніше розібратися шкільному вчителю в потоці інновацій: зміна змісту освіти і нові вимоги до його якості, профілізація та інформатизація освіти, дистанційні форми навчання [1, с. 11]. Особливої актуальності набуває розробка нових підходів до побудови моделі методичної роботи в школі, спрямованої на підвищення компетентності педагогів.

Даній темі приділялося багато уваги в наукових дослідженнях. Так, наприклад, Т.А. Загривна і ряд інших дослідників виділяють методичну роботу як "провідний фактор становлення методичної компетентності, що є важливою складовою професійної компетентності педагогів" [4, с. 86]. А. М. Столяренко, розглядаючи методичну сторону роботи педагога, вказує на те, що за старою традицією вона зводилася найчастіше до методів навчання. "Пізніше стали говорити про методику роботи, методичну роботу, а останнім часом – усе більше і про педагогічну техніку, педагогічні технології, методичні системи" [6, с. 118].

Але, на жаль, недостатньо уваги приділяється проблемам організації науково-методичної роботи школи, кінцевій меті методичної роботи в школі – підвищенню якості освіти учнів в цілому, не враховуються тенденції сьогодення – зміна мотивів діяльності вчителів, оновлення нормативної бази здійснення методичної роботи, особливо в процесі атестації педагогічних працівників, упровадження особистісно зорієнтованого підходу до освіти й управління, підвищення ролі самоосвітньої діяльності педагогів, орієнтація діяльності навчальних закладів на кінцевий результат, що використовується для підвищення якості освіти учнів. Тому актуальною є проблема оновлення системи науково-методичної роботи школи, її організаційні та управлінські засади.

З огляду на вищезазначене, висвітлення основних напрямків науково-методичної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі з урахуванням сучасних вимог до організації освітньої діяльності наразі потребує додаткового вивчення та аналізу, що і є темою нашої наукової статті.

У контексті сучасного реформування всієї шкільної освітньої системи важливими елементами оновлення організації науково-методичної роботи в школі є:

- оновлення нормативного забезпечення методичної роботи школи, відмова від застарілих форм організації методичної роботи, створення (за необхідності) нових структурних підрозділів;
- підвищення ролі якості освіти учнів як основного критерію ефективності науково-методичної роботи;
- організація науково-дослідницької роботи педагогів як сучасного важливого напрямку методичної діяльності;
- оновлення інформаційного забезпечення науково-методичної роботи з урахуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [6, 28].

У період модернізації освіти методична служба школи ставить перед собою такі завдання:

- спрямувати зміст форм методичної роботи на виконання Закону України "Про освіту", Національної доктрини розвитку освіти України;
- забезпечити реалізацію особистісно зорієнтованих технологій, інтерактивних технологій навчання й виховання в усіх елементах структури педагогічного процесу;
- створити умови для підвищення професійного рівня педагогів (відповідно до діагностики та кваліфікації);
- створення інформаційного центру з метою сприяння підвищення професійної майстерності педагогів через розвиток у них творчого потенціалу;
- сприяти науково-дослідницькій діяльності педагогів, вивчати та популяризувати досвід творчих педагогів школи, знайомити з передовим педагогічним досвідом вчителів у межах району, області, України.

У своїй більшості, методична робота в школі має таку структуру: педагогічна рада, методична рада, методичний кабінет, методичні об'єднання, педагогічні майстерні, інформаційна і психологічна служби. Шкільні метод-об'єднання створюються, якщо в навчальному закладі є троє і більше вчителів

однієї спеціальності. Наприклад, якщо у школі є лише 1-2 вчителі історії та правознавства, тоді створюється міжпредметні методоб'єднання (МО) вчителів суспільно-гуманітарного циклу [3, с. 7].

Змістом роботи даного шкільного методичних об'єднання є: створення організаційних умов для безперервного вдосконалення фахової освіти і кваліфікації педагогічних працівників; своєчасне вивчення нормативних документів; проведення методичних заходів спрямованих на розвиток творчих можливостей педагога; узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду; залучення педагогів до дослідницько-пошукової роботи; апробація та введення нових освітніх технологій та систем; створення фонду літератури, аудіо та відеоматеріалів і ТЗН; проведення огляду кабінетів [1, с. 24].

Робота МО спрямована стимулювати підвищення наукового рівня вчителів, їх підготовку до засвоєння змісту нових програм і технологій реалізації, досягнень психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, передового педагогічного досвіду. Форми організації методичної роботи в школі досить динамічні. Вибір конкретної з них залежить від педагогічної культури вчителів, морально-психологічного клімату в шкільному колективі, матеріально-технічних можливостей школи, інноваційної відкритості та активності вчителів та керівників навчальних закладів. Загалом проводять її в індивідуальній, груповій та колективній формах.

Взаємовідвідування уроків сприяє підвищенню майстерності вчителя. Відвідування молодим вчителем уроків досвідченого колеги збагачує його методичний досвід. Досвідчений педагог, відвідавши урок початківця, зможе виявити сильні та слабкі місця в його роботі, дати відповідні поради, а деколи навіть запозичити у молодшого колеги щось корисне для себе [1, с. 46].

Досить цікавою формою роботи є *єдиний методичний день*. Проводять його один раз на чверть для всіх педагогів школи. Напередодні випускають тематичний бюлетень, організовують виставку методичних розробок, творчих робіт учителів і учнів школи. У програмі заходів такого дня – відкриті уроки, позакласні заняття, їх обговорення, огляд нової методичної літератури, підбиття підсумків у формі засідання "круглого столу" прес-конференції, "методичних посиденьок" тощо [5, с. 63].

Методичні семінари-практикуми спрямовані на вивчення сучасних педагогічних теорій, аналіз власного досвіду. Опрацьовані матеріали оформляють у вигляді доповідей, рефератів.

Школа передового досвіду реалізує цілі й завдання індивідуального та колективного наставництва, формується, як правило, на добровільних засадах. Основне її призначення полягає в методичній допомозі досвідченого вчителя менш досвідченим колегам [5, с. 72].

Завдання *школи молодого вчителя* полягає у сприянні професійному становленню учителів-початківців, роботою якого опікується досвідчений вчитель або керівник школи. Здебільшого основна функція зосереджується на питаннях з методики проведення уроку, позакласного заняття, планування роботи класного керівника, тощо [6, с. 59].

Звітною формою роботи є науково-педагогічна конференція, яку організують за підсумками роботи на певному проміжку часу або після завершення певного етапу роботи. Вчителі інформують колег про результати своїх пошуків, нові досягнення, напрацювання. Конференція може мати урочистий, святковий характер, із запрошенням педагогів з інших шкіл, представників громадськості, науки.

Широкою популярністю користуються творчі звіти вчителів, які проводяться перед атестацією педагогічних працівників. Учитель знайомить усіх із власним досвідом. Атестація педагогічних працівників на сучасному етапі передбачає системність і цілісність експертних оцінок та відкритість.

Атестацію проводять в два етапи. На першому організують теоретичні кваліфікаційні випробування (іспити, тести, співбесіди, захист власного творчого звіту) або дослідні (експериментальні розробки). Другий етап передбачає перевірку та оцінювання практичних професійних умінь педагога, результативність праці, відвідування занять, анкетування учнів, батьків, колег атестуючого, адміністрації школи [6, с. 158].

В організації методичної роботи велику роль відіграють опорні школи – це загальноосвітні школи, які беруть на себе роль методичних центрів кількох найближчих шкіл. Їх завдання – пропаганда і впровадження в практику інших шкіл досягнень психолого-педагогічної науки, вивчення й поширення досвіду кращих вчителів; допомога органам освіти в організації методичної роботи, в підвищенні кваліфікації й педагогічної майстерності вчителів тощо. Як правило, вони мають високорозвинену навчально-матеріальну базу, висококваліфікований колектив педагогів, високі показники у навчально-виховному процесі, творчі методичні розробки уроків та виховних заходів, які можуть бути запропоновані до впровадження в навчально-виховну практику інших шкіл тощо [9, с. 55].

До нетрадиційних форм методичної роботи належать педагогічні ігри (дидактичні, виховні, ділові, рольові), моделювання педагогічних ситуацій, методичні "мости", літературні ярмарки педагогічних підручників, методичних рекомендацій, аукціон методичних розробок; конкурсні виставки методичних розробок уроків, виховних заходів.

Отже, основними напрямками удосконалення системи науково-методичної роботи є обґрунтування мети методичної роботи в навчальному закладі, побудова оптимальної структури системи науково-методичної роботи, створення ефективної системи оцінювання методичної компетентності, результатів педагогічної праці, рівня науково-методичної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Список використаної літератури:

1. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі / К. О. Баханов. – Запоріжжя, 2002. – 324 с.
2. Жерносек І. П. Організація науково-методичної роботи в школі / І. П. Жерносек. – Х. : Основа, 2006. – 128 с.

3. Жерносек І.П. Науково–методична робота в школі / І. П. Жерносек. – К., 2000. – 134 с.
4. Загрянная Т. А. Становление научно–методической компетентности педагогов в процессе профессиональной деятельности [Электронный ресурс] : дисс. канд. пед. наук / Т. А. Загрянная. – СПб : РГБ, 2006. – 178 с.
5. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя Н.В. Кічук. – К.: НДП, 1991. – 108 с.
6. Методична робота в школі / укл. В. В. Григораш. – Х. : Основа, 2009. – 304 с.
7. Павлютенков Є. М. Організація методичної роботи / Є. М. Павлютенков. – Харків : Основа, 2005. – 80 с.
8. Пікельна В. С. Управління школою : в 2–х ч. / В.С. Пікельна. – Х. : Основа, 2004. – Ч. 2. – 112 с.
9. Ткач А. В. Практика вивчення і розповсюдження передового педагогічного досвіду / А. В. Ткач // Педагогіка та психологія: збірник наукових праць / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. – Харків : Апостроф, 2012. – Вип. 41. – 237 с.
10. Ушинский К. Д. Педагогические статьи 1857–1861 гг. / К. Д. Ушинский. – М.–Л., 1948. – 650 с.

Заплішна М., студентка V курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудка Л.О., кандидат історичних наук,
доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих
дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку української держави велике значення має національна свідомість кожного громадянина, від рівня якої залежить подальший розвиток України як цивілізованої, правової держави з демократичними цінностями. Саме національна свідомість є визначальним чинником у формуванні прагнень народу. Виховання в маленького громадянина фундаментальних компонентів національної свідомості покладається на систему освіти. Провідна роль у виконанні цього завдання належить урокам історії, котрі як ніякі інші, за змістом і цілями підходять для виконання такого завдання.

Тема знайшла висвітлення у ряді праць. У статті "Національна свідомість як фактор розбудови українського суспільства" О. В. Шевченко говорить про виміри і сутність національної свідомості та визначає гаслами національної ідеї українців такі поняття як Єдність, Самодостатність, Порядність [6]. Про формування національної свідомості молоді йдеться у статті Т. Зякун, яка

вважає, що національну свідомість можна сформувати лише на засадах гуманізму [2]. О. Шрамко основною засадою національного виховання вважає духовність і культуру [7]. У доробку Л. А. Ржепецького подана практична розробка формування національної свідомості у процесі вивчення культури [4]. О. В. Оксенюк розглядає національну свідомість у системі національних цінностей [3]. Проблеми формування національної свідомості присвячені статті В. С. Дорошенко [1], Ю. Руденко [5] та інших.

Проте, існує потреба на основі достатньо широкого та доступного теоретичного матеріалу дослідити особливості формування національної свідомості у дітей різних вікових категорій в контексті вивчення конкретного навчального предмету.

Метою дослідження є вивчення теоретичних основ і розробка практичних рекомендацій щодо формування національної свідомості учнів при вивченні курсу історії України у 8 класі. Для досягнення даної мети слід проаналізувати наукові статті з даної теми, охарактеризувати роль та значення національної свідомості у житті суспільства, обґрунтувати методичні підходи щодо формування національної свідомості учнів при вивченні історії.

Національна свідомість стала предметом дослідження багатьох науковців, і всі вони наголошують на першочерговому її значенні для розвитку країни. "Формування національної самосвідомості означатиме пробудження і стимулювання духовної енергії населення, створення позитивного емоційно-психологічного клімату, зміцнення світоглядних підвалин справжнього патріотизму. Сьогодні вкрай важливо мобілізувати сили народу на взяття своєї історичної долі у власні руки" [1, с. 5]. Дійсно, свідомість кожного громадянина впливає на життя держави загалом, бо кожна велика справа складається з окремих генераторів ідей, котрі повинні мати схожі цінності для успішної реалізації свого задуму. Такою ниткою, що об'єднує стає національна свідомість.

Тетяна Зякун у статті "Особливості формування національної свідомості молоді та сучасному етапі державотворення" подає перелік уявлень, що мають бути в арсеналі свідомого громадянина. На думку дослідниці, поняття "національна свідомість" має бути невід'ємним атрибутом національного життя і національної культури. Воно означає розуміння своєї належності до нації, її самобутності та відмінності від інших. Усвідомлення своєї національної належності виникає на підставі уявлення про національну спільність, її типові риси і характер, історію, етнічний склад і етнічну територію, систему національних цінностей (історичних, духовних, культурних та ін.) [2, с. 20].

В.О. Шевченко у своєму доробку "Національна свідомість як фактор розбудови українського суспільства" стверджує, що кожна нація має певну ідею, що відображає її потреби на певному етапі розвитку. Проаналізувавши соціальні явища, автор спробував визначити національну ідею українців. "Зміст нашої національної ідеї повинні скласти гасла: Єдність, Самодостатність, Порядність, Єдність. Це те, завдяки чому чисельність стає нацією, те що множить її сили, що дозволяє реалізовувати найскладніші завдання й протистояти підступним діям ворогів. Ідея єдності, будучи підкріпленою

відповідною політикою, цементуватиме громадянське суспільство, робитиме його стійким проти спроб розколоти Україну за допомогою логотипу: неоднаковий – несумісний – неприйнятний – ворожий. Гасло Самодостатності складатиме стійкий мотив працьовитості і наполегливості, розвиватиме здатність до подолання рабської психології, набуття громадянської гідності, розбудови демократії і сумісного з нею способу життя. Порядність як елемент національної ідеї формуватиме здоровий психологічний клімат, моральну чистоту нації, її повагу до інших націй і народностей, неприйняття нечесності, пихатості, зверхності і зазнайства. Розробка національної ідеї та втілення її в духовне життя народу – одне із найактуальніших завдань наукової еліти" [6, с. 4].

Важко не погодитися з цією думкою, адже національна ідея потребує чіткого руслу, в якому могли б працювати науковці, навчатися і виховуватися молоді покоління. На даному етапі розвитку наша держава особливо потребує єднання громадян, яке в результаті і має забезпечити загальне процвітання. Для успішного будівництва демократичної, правової і цивілізованої Української держави необхідно, щоб підростаючі покоління мали високу національну свідомість і самосвідомість. Особлива історична відповідальність покладається на українські педагогічні кадри, високе покликання яких – виховувати національно свідомих, палких патріотів, стійких громадян незалежної України, які працю рук і зусилля мозку будуть присвячувати підвищенню добробуту, розвитку науки і культури рідного народу [5, с. 3].

Отже, національна свідомість кожного громадянина має величезне значення для всього народу, але постає питання – як же сформувати її у кожного окремо взятого індивіда? Це і є одним з найважливіших напрямків виховання підростаючого покоління.

О. В. Оксенюк у своїй статті "Національна самосвідомість у системі національних цінностей" також робить висновок, що вивчення історії свого народу є обов'язком кожного громадянина. Одними з чинників формування національної самосвідомості визначають історичну пам'ять та національну гідність. Історична пам'ять проявляється в емоційно-ціннісному ставленні до історичної спадщини свого народу, а національну гідність розуміють як повагу представників нації до самих себе, до власних національних особливостей, а також їх спрямованість на підтримку та збереження цих особливостей. Історична пам'ять та національна гідність не існують одна без одної та є основними складовими патріотизму – почуття любові до власного народу, рідної землі [3, с. 75].

Історія як навчальний курс має універсальний характер, що поєднує в собі і духовність нації, і знання з розвитку її культури та традицій, і ознайомлення з героїчними, завзятими людьми, що відстоювали нашу державність. Цей шкільний предмет є необхідним для повноцінного формування свідомих громадян, що знають минуле, розуміють сучасність і вірять в майбутнє. Історії належить особливе місце серед шкільних навчальних предметів у вирішенні завдань формування національної свідомості школярів. А безпосередньо курс історії України має донести до учня усвідомлення істини,

що український народ сформувався історично, що він створив самобутню матеріальну і духовну культуру, суспільно-політичну думку, виробляв і виробив свою державність, що його складний і героїчний шлях гідний великого європейського народу [4, с. 2].

Багато науковців стверджують, що дуже добре сприяє формуванню національної свідомості вивчення культури. Навіть поверхневе заглиблення в історію осмислення проблем національного виховання дає змогу говорити про його духовні засади, що концентруються в смисловому полі "Культура – духовність – нація". Саме культура уособлює національну визначеність духовного життя певної людської спільноти і проблема "культура-нація" завжди поставала і постає як проблема "духовність – нація", адже з необхідністю вбирає в себе всі наріжні вісі цієї проблеми, включаючи і виховання національного духу, і усвідомлення національної ідеї, і залучення до національних традицій, святинь та цінностей, і формування національної свідомості та самосвідомості [7, с. 39].

Отже, шкільний курс історії – безмежне поле для формування національної свідомості підростаючого покоління. Сьогодні національна свідомість кожного окремого громадянина вирішує долю країни. Реалії сучасного життя вимагають від кожної людини бути унікальною, мати щось своє – оригінальне і цікаве, чим би можна було поділитися з оточуючим. Та в той же час усі громадяни України повинні мати й дещо спільне – повагу і любов до Батьківщини, бажання працювати задля її розвитку, популяризувати її цінності і культуру. І звичайно ж, дуже потрібним елементом, якого часто бракувало українцям, являється єдність. Для її досягнення національна свідомість має важливе значення, адже людина, що глибоко прониклася національними ідеями, шукатиме собі подібних, оскільки розумітиме, що лише спільними зусиллями можна поліпшити долю своєї країни.

Список використаної літератури:

1. Дорошенко В. С. Культура і національна свідомість як смислові цінності українського суспільства / Дорошенко В. С. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2012_1/20.pdf
2. Зякун Т. Особливості формування національної свідомості молоді та сучасному етапі державотворення / Зякун Т. // Рідна школа. – 2006, травень. С. 19–23.
3. Оксенюк О. В. Національна самосвідомість у системі національних цінностей (у контексті духовності). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tmpvd/2010_14_2/9.pdf
4. Ржепецький Л. А. Формування національної свідомості школярів у процесі вивчення культури українського народу на уроках історії України/ Ржепецький Л. А. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Pedagogica/88990-1.html>
5. Руденко Ю. Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості / Руденко Ю. // Освіта. – 1998. – № 67. – С. 3.

6. Шевченко В. О. Національна свідомість як фактор розбудови українського суспільства. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.google.com.ua/webhp?source=search_app#q

7. Шрамко О. Духовні засади національного виховання / Шрамко О. // Рідна школа. – 2005, серпень. С. 36–39.

Коломієць В.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудченко О.С., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ НА УРОКАХ ПРАВОЗНАВСТВА

Особливістю навчання правознавства в сучасній школі є те, що воно спрямоване не тільки на підвищення рівня правової освіченості учня, але й на поєднання правових знань із внутрішньою позицією особистості, розвиток у нього здатності керуватися відповідними знаннями в сучасному суспільному та повсякденному житті, вміння діяти відповідно до вимог права, закону [2].

Для сучасного правознавства, яке розвивається в умовах глибоких трансформаційних процесів в українському соціумі, методологічні підходи до чіткого й наукового обґрунтованого визначення юридичних понять набувають особливого значення. Саме цим обумовлена необхідність детального аналізу понятійного стану правової науки, адже лише за результатами такого аналізу можна об'єктивно з'ясувати як вони позначаються на розвитку правознавства. Методологи права в основному покладаються на важливість розуміння необхідності формування юридичних понять з урахуванням сучасних тенденцій осмислення предмету правознавства.

Поняття – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді ознак як цілісної сукупності, що становлять зміст поняття (С. Гочаренко); усвідомлене, систематизоване знання про зв'язки, відношення, суттєві ознаки явищ і процесів; одна з форм відображення світу в свідомості людини, за допомогою яких засвоюється сутність явищ, процесів, узагальнюються їх суттєві сторони та ознаки (О. Пометун); відображення подій, явищ і процесів у їхніх найістотніших зв'язках і відношеннях (К. Баханов); узагальнене знання про предмет, засноване на розкритті більш-менш істотних об'єктивних ознак і відносин (Т. Левченко). Історичні поняття – це більш високий ступінь організації історичних знань, вищий рівень узагальнення, форма історичного мислення (С. Терно). Юридичне поняття як думка, що відображає правові явища або відносини між ними у суттєвих ознаках, є підсумок, сума здобутих про них об'єктивних наукових знань; передається

відповідними термінами ("нормативно-правовий акт", "злочин") й логічно характеризується з точки зору змісту (мислимі й суттєві ознаки правового явища) і обсягу (сукупність мислимих за допомогою його правових явищ) [6; с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що пізнання як процес, результатом якого є засвоєння знань досліджувалося такими фахівцями у галузі педагогіки й дидактики, як: В.Бондар, Н.Волкова, С. Гончаренко, І. Малафійк, С. Пальчевський, О. Савченко, М. Фіцула та ін. Питання емпіричного й теоретичного рівнів засвоєння учнями навчального матеріалу, співвідношення фактичного й теоретичного матеріалу в шкільних курсах на прикладі історії вивчали К. Баханов, Є. Вяземський, О. Пометун, О. Стрелова, М. Студенікін, С. Терно, Г. Фрейман та ін. Цінними для розкриття теми й досягнення мети нашого наукового дослідження є праці В. Маньгори щодо методики формування знань про державу в учнів основної школи на уроках історії та правознавства; В.Смірної щодо інтегрованого підходу до структурування змісту правових знань у професійно-педагогічному коледжі; Н. Ткачової щодо педагогічних основ формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти. Характеристика понять у правознавчих курсах, класифікація їх за певними критеріями міститься у спільних працях С. Бобровник, В. Ваксман, Л. Грузінової, В. Дубровського, Л. Заблоцької, І. Зуб, І. Музики, О. Наровлянського, С. Осмолівського, А. Ришелюк, О. Шмоткіна, І. Усенко, Г. Цвікальської. Правові поняття як засіб виразу змісту права вивчала Т. Кашаніна. Проте, понятійний апарат правознавчих курсів не був предметом окремого наукового дослідження.

Основоположним компонентом змісту шкільної правової освіти є знання. Правознавчий матеріал у шкільних курсах представлено на двох рівнях: емпіричному й теоретичному. На емпіричному рівні вивчається фактичний матеріал, який характеризує події, явища, процеси із зовнішньої сторони. На теоретичному рівні передбачається осмислення внутрішньої сутності фактів. Структурою теоретичного компонента навчального правознавчого матеріалу охоплюються категорії правознавства, правові поняття, терміни, судження, умовиводи, концепції, теорії, державно-правові закономірності, причинно – наслідкові зв'язки, тенденції. Основним з перелічених елементів є поняття, роль і значення яких полягає у тому, що вони – осередок юридичних знань, системоутворюючий компонент змісту шкільної правової освіти. Отже, актуальність і доцільність вивчення й узагальнення існуючих та вироблення нових методик і технологій засвоєння теоретичного матеріалу й формування правових понять у контексті моделювання оптимальної системи шкільної правової освіти сумнівів не викликає, чим і обґрунтовується проведення нашого наукового дослідження.

Наукові поняття виділяють і закріплюють функціональні властивості речей і явищ; вони не просто виводяться з досвіду, а створюються у відповідності з поставленим завданням. При цьому вже наявні знання використовуються з нової точки зору для вироблення нових класифікацій об'єктів, нових засобів розв'язання задач.

З урахуванням особливостей понятійного апарату правознавства науковцями розроблено методичні рекомендації щодо підготовки вчителя до уроку в аспекті планування ним засвоєння учнями теоретичного матеріалу й формування правових понять. Так, з метою підвищення ефективності цього процесу доцільно: відокремити правові поняття теми; визначити ступінь їх значення, загальності, новизни; з'ясувати попередні знання учнів, які можуть стати опорними під час формування нових понять, можливо запропонувати учням для повторення певний раніше вивчений матеріал; скласти таблицю, в якій у першій колонці будуть записані всі поняття теми, у другій – ступінь їх відомості, у третій – загальності, у четвертій зафіксувати опорні знання школярів; у п'ятій – завдання на повторення [5, с. 27].

Як бачимо, фахівці виходять з того, що всяке мислення відбувається в узагальненнях й будують роботу з формування понять за ланцюжком: "вивчення фактичного матеріалу – його узагальнення й формування уявлення та емпіричного поняття – вивчення теоретичного матеріалу – його узагальнення й формування наукового поняття – застосування поняття" та виділяють три основних етапи даного процесу.

Засвоєння навчального матеріалу починається з відчуттів, з допомогою яких забезпечується пізнання зовнішніх ознак об'єктів. Це і є перший етап. Відчуття пов'язані із сприйманням навчальної інформації та є підґрунтям для створення уявлення як чуттєвого образу державно-правової дійсності, що опосередковується поняттям, яке формується; як картини правового явища, факту, якому, за Н. Ткачовою, притаманні всі суттєві ознаки, властиві змісту даного наукового поняття. Природнім способом утворення уявлень є споглядання. Специфіка ж суспільствознавчих наук, так само і юридичної, у тому, що їх не можливо споглядати, адже факти у правознавстві, юридичні факти є неповторними і не відтворюваними. Відтак, на даному етапі формування правових понять доцільним і необхідним є використання інформації з різноманітних джерел з метою забезпечення як безпосереднього, так і опосередкованого сприймання, на основі якого, у результаті здійснення таких дій, як: розглядання, слухання, читання, спостереження, у свідомості учнів виникають образи предметів, явищ, процесів або уявлення про них, зазначає О. Пометун [7, с. 72].

Отже, основою засвоєння правових знань є дидактично й методично правильно сформовані (через наочні образи і слово) уявлення про відповідні явища державно-правової дійсності. Умовою успішності формування правових понять є вироблення на першому етапі емпіричного поняття, яке узагальнює подібні риси і сторони багатьох предметів і явищ. Конкретним змістом цього етапу, передусім організаційно-методичної роботи вчителя, є актуалізація та використання для формування цілісного образу й уявлення опорних фактичних і теоретичних знань учнів та їх життєвого досвіду, що разом можуть стати підґрунтям для формування нового поняття.

Другий етап охоплює вивчення теоретичного матеріалу. Так, за сприйманням слідує безпосередньо теоретичне мислення, передбачається осмислення, розуміння та узагальнення навчального матеріалу, розкриття істотних

ознак і властивостей предметів і явищ та формулювання на цій основі наукових понять. Глибина осмислення навчального матеріалу залежить від якості його розуміння, що як логічне продовження осмислення спрямовується також і на встановлення зв'язків істотних рис та якостей об'єктів навчального пізнання з оточуючими фрагментами реальної дійсності й загальним динамічним світом в цілому. Осмислення та розуміння є підґрунтям узагальнення. Фахівці оцінюють його як: вищий рівень у засвоєнні нових понять, способів дій; логічний перехід від одиничного до загального; процес встановлення найсуттєвіших, найзагальніших ознак у предметі вивчення. На основі узагальнення формуються поняття, закони, провідні ідеї, що допомагають вивчати конкретні явища. Розрізняють два типи узагальнення: емпіричне (зовнішнє, узагальнення зовнішніх ознак об'єктів) та теоретичне (внутрішнє, узагальнення внутрішніх властивостей об'єкта, визначення його істотних рис у результаті аналітико-синтетичної діяльності суб'єкта). До емпіричного узагальнення доцільно звертатися під час формування нескладних, достатньо статичних понять. Так, формально-логічним шляхом можна організувати формування поняття "злочини проти власності", узагальнивши окремі поняття ("крадіжка", "грабіж", "розбій") та встановивши їх зовнішню ознаку – посягання на власність. Для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, державно-правових закономірностей, тенденцій, необхідно звертатися до теоретичного узагальнення, що уможливує вивчення складних, динамічних об'єктів, сутність яких розкривається у взаємозв'язках і розвитку. У такий спосіб, наприклад, засвоюється процес виникнення держави і права, аналізується зміст поняття "правова держава" та встановлюється ступінь втілення цієї концепції у сучасну практику державотворення в Україні, визначаються ускладнення та актуальні завдання на шляху розбудови в Україні громадянського суспільства і правової держави [8, с.24].

Теоретичний матеріал засвоюється учнями посередництвом: пояснення, роз'яснення, доведення, розмірковування, порівняльної та узагальнюючої характеристики, деталізації, встановлення тенденцій тощо. Провідними прийомами мисленнєвої діяльності на цьому етапі є: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння, класифікація (групування), наведення прикладів, індукція, дедукція, структурування.

Третій етап засвоєння теоретичного матеріалу й формування правових понять є завершальним і передбачає їх застосування та вироблення відповідних умінь і навичок. На цьому етапі відбувається переосмислення старих уявлень учня про поняття, що формуються, співвіднесення їх із заново набутими знаннями; забезпечується закріплення і систематизація, тобто визначення місця нового поняття (нових знань) в системі раніше засвоєних правових знань, яка вже є в свідомості учня. Вміння учня застосовувати набуті знання є показником глибини їх засвоєння, рівня оволодіння [6, с.7].

Для вдосконалення навчально-виховного процесу, змісту та системи освіти важливе значення має розроблення теоретичних основ формування

наукових понять. Адже вміння формувати понять надає можливість підвищити якість знань, міцність, глибину, системність.

Особливого значення, як зазначає М. Жалдак, при формуванні понять набувають сучасні засоби навчання, зокрема комп'ютери та їхнє програмне забезпечення. Інформаційно-комунікаційні технології – це система сучасних інформаційних методів, прийомів праці та їх організації на основі комп'ютерно-технічних засобів, спрямованих на збирання, накопичення, зберігання, опрацювання, передавання, розповсюдження, представлення та використання інформації, що розширює можливості людини в сучасній суспільній діяльності [1, с. 320].

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій для організації роботи з понятійним апаратом на уроках курсів "Правознавство (практичний курс)", "Правознавство" тощо надає значно більші можливості, ніж традиційні підходи за рахунок переваг комп'ютерних технологій, таких як гіпертекст, інтерактивність, мультимедіа, моделювання, комунікативність та продуктивність.

Понятійний апарат правознавства є сукупністю понять та відображає факти державно-правової дійсності як об'єктивно існуючі у їхніх істотних властивостях (ознаках), зв'язках та відношеннях, формується в учня у процесі його суб'єктивної пізнавальної діяльності (пізнання держави і права), теоретичного мислення, та є результатом узагальнення. Правові поняття закріплюються у відповідному науковому терміні. Роль і значення правових понять опосередковуються тим, що вони є осередком юридичних знань; результатом узагальнення найважливіших ознак явищ, відбитих у праві, результатом пізнання шляхом проникнення в глибину явища, в його сутність.

Список використаної літератури:

1. Загоруйко О. Я. Великий універсальний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. – 768 с.
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення правознавства у 2006/2007 н.р. – [Електронний ресурс] – <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-10C4FBB15B486>
3. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / Олена Іванівна Пометун. – К., 2007. – 144 с.
4. Права людини: Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл, гімназій та ліцеїв / Т. Бжезовська, Л. Заблоцька та ін. Під ред. Л. Грузінової, Л. Заблоцької, І. Усенка, Г. Цвікальської. – К.: Укр. Правн. Фондація. Вид-во "Право", 1998. – 155 с.
5. Проказа О.Т. Реформування освіти в контексті європейської інтеграції (проблеми педагогіки кибернетично-синергетичного періоду) / О.Т. Проказа // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 23 (186, Ч. 1, 2009). – С. 137–142.
6. Рябовол Л. Вивчення теоретичного правознавчого матеріалу та формування правових понять. – [Електронний ресурс] – <http://irbis->

nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ppsv_2012_5(2)_14.pdf

7. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

8. Ткачова Н.А. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти: Автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Наталія Авксентіївна Ткачова / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 2002. – 36 с.

9. Ткачова Н. А. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Наталія Авксентіївна Ткачова. – Київ, 2002. – 450 с.

Копаниця М.М., студентка V курсу історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудка Л.О., кандидат історичних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

КРАЄЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРОПЕДЕВТИЧНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Зараз, у нелегкі для країни часи знати і вивчати історію вкрай важливо. А найближча історія для кожного з нас – це знання про рідний край. Місцевий матеріал відіграє важливу роль, оскільки пов'язує дослідження життя і побуту окремого населеного пункту з історією країни. Знання про рідний край необхідні для духовного розвитку дитини, як уміння читати і писати. Вивчення місцевої історії сприяє формуванню у молоді історичної свідомості та національної гідності.

Визначальна роль у засвоєнні учнями систематичних знань з історії рідного краю належить урокам з історії України. Навчальні програми передбачають вивчення історії країни зі стародавнього часу до нинішніх днів. Це створює можливість для широкого використання місцевої історії у навчально-виховному процесі. Найбільш актуального значення краєзнавчий компонент набуває під час практичних занять, де можна історію не лише послухати, а й побачити і відчути.

Ми звикли бачити історію в теоретичному викладі. Але для якісного засвоєння знань нам потрібні більш наочні методи викладу інформації. Ними, за новою програмою, і виступають практичні заняття.

Ми звикли до того, що практичні заняття проводяться на уроках природничого спрямування, такі як фізика чи хімія. Практичні заняття в курсі історії мають подвійну мету: є способом вивчення нового матеріалу на основі опрацювання історичних джерел та важливим засобом формування предметних умінь і навичок учнів. Такі заняття сприяють опануванню учнями навичок аналізу історичних джерел, чіткого розуміння таких категорій як час і простір, причини і наслідки, значущість подій і процесів, вміння інтерпретації історичних фактів.

Кожне із пропонованих програмою практичних занять присвячується певній темі та передбачає переважно самостійну роботу учнів над окремими питаннями теми з використанням різноманітних джерел знань (підручники, де вміщено тематичні історичні джерела – як текстові, так і візуальні, довідкові матеріали, запитання і завдання, інтернет-ресурси, фонди музеїв, місцеві історичні пам'ятки, оглянуті учнями) [4, с. 3]

Важливим компонентом таких занять у 5 класі є краєзнавство. Адже учні тільки починають знайомство з історією і для того, щоб полегшити і привити любов до вивчення цієї дисципліни, варто починати з малого – вивчення історії рідного краю, звичайно ж в контексті історії України. Це близьке дітям середовище, де вони народилися і проживають, до чого можуть доторкнутися і що можуть побачити на власні очі.

Краєзнавий компонент курсу допомагає усвідомленому засвоєнню учнями найскладніших питань соціально-політичного, економічного і культурного розвитку країни загалом. Використання краєзнавчого матеріалу також активізує розумову діяльність учнів, дозволяє урізноманітнити методичку уроків [6, с. 8].

Краєзнавство – це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, які в своїй сукупності ведуть до наукового і всебічного пізнання краю [5, с. 18].

Предметом краєзнавства є природа, населення та господарство, історичне минуле, мистецтво, культура. Все це об'єкти різних наук і відповідно при їх вивченні використовуються різні методи, властиві відповідним областям знань. Але в усіх напрямках краєзнавчої діяльності є загальний (спільний) предмет вивчення – край. Поняття "край" – умовне і залежить від того, хто і з якою метою його вивчає. Воно може бути навчальним, науковим, виховним і практичним.

Навчання з використанням історико-краєзнавчого матеріалу полегшує засвоєння учнями наукових понять і закономірностей, є важливим засобом виховання і могутнім джерелом знань. Історико-краєзнавчий матеріал – найкраще унаочнення під час вивчення переважної більшості тем шкільного курсу історії. Завдяки його використанню активізується пізнавальна діяльність учнів, виховується любов до рідного краю. Історико-краєзнавчий матеріал сприяє глибокому і міцному засвоєнню учнями основних історичних знань, конкретизації і розкриттю наукових понять; він пов'язує навчання історії з життям, трудовою діяльністю місцевого населення.

Для того, щоб використання краєзнавчого матеріалу було ефективним, потрібно враховувати певні дидактичні умови. Насамперед, у процесі добору матеріалу необхідно дотримуватись таких критеріїв як науковість, доступність, багатофункціональність, емоційна насиченість та особистісна значущість для учнів. Під час розробки методики використання краєзнавчого матеріалу необхідно враховувати пізнавальні можливості учнів, специфіку тематики та спиратись на пізнавальну активність учнів [1, с. 6].

Загальновідомо, що вивчення історії – це діяльність, спрямована на активне пізнання навколишнього світу. Джерелом такої діяльності є подорожі рідним краєм, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми. Все це загострює сприйняття і пробуджує творчу думку дитини. Краєзнавча робота допомагає школярам встановлювати найрізноманітніші зв'язки з місцевим населенням, стимулює їх участь у суспільно-корисній діяльності [6, с. 9].

Краєзнавство відкриває широкі можливості для самостійної діяльності учнів, для пошуку, дослідження і навіть невеликого відкриття [6, с. 10].

Програмою 5 класу передбачено 5 практичних занять з історії України, 4 з яких пов'язані з краєзнавством. Зокрема на цих заняттях учні довідаються про свій рід та значення сімейних фотографій, навчаться складати родове дерево, дізнаються про походження назв рідних (найближчих) міст (селищ, сіл) і вулиць; назв рік, озер, ставків і урочищ рідного краю. Навчаться добирати інформацію про визначні події та відомих діячів історії рідного краю; наводити приклади увічнення пам'яті про визначні історичні події та відомих діячів рідного краю в пам'ятниках, пам'ятних дошках, знаках тощо; висловлювати особисте ставлення до найвідоміших подій та видатних діячів історії рідного краю.

Такі практичні заняття із використанням матеріалів з історії рідного краю можна проводити як у класі, так і в місцевому краєзнавчому музеї. Речові пам'ятки (матеріали археологічних розкопок, нумізматичні колекції, карти і плани місцевості, фотографії, схеми), письмові джерела активізують образно-емоційне сприймання і дозволять створити якнайповніший образ про життя місцевого населення. Після відвідання музею вчитель може запропонувати учням розповісти у формі оповідання про мандрівку у далеке минуле краю.

Ефективним на таких уроках буде використання наочності загального типу. Настінні історичні карти України й атласи, зокрема, містять велику кількість даних, що характеризують події місцевої історії на фоні історії держави в цілому. У цьому випадку робота з картою сприяє конкретизації знань учнів і усвідомлення ними ролі рідного краю у житті держави [3].

Для підвищення зацікавленості учнів необхідно застосовувати також і технічні засоби навчання, наприклад, демонстрація слайдів-фотографій, фотодокументів та документальних кінофільмів. Виділити час на уроці не завжди можливо, але включити в інформаційну розповідь фрагменти на 5-7 хв. – цілком доречно.

Важливим моментом у прилученні учнів до роботи з краєзнавчим матеріалом є ще один важливий момент, а саме започаткування їх пошукової та дослідницької роботи. Особливого змісту вона набуває, коли учні проводять власне опитування, спілкуються з очевидцями подій, знайомляться з родоводом своєї сім'ї, аналізують, ілюструють матеріал фотодокументами і виступають перед однокласниками зі своїми дослідженнями [2, с. 425].

Отже, використання краєзнавчого матеріалу з навчальною метою загострює увагу учнів до фактів і явищ навколишньої дійсності, допомагає формувати в них самостійне творче мислення, тверді переконання, уміння та навички, практично застосовувати здобуті знання в житті. Завдяки краєзнавству вчитель вносить у навчально-виховний процес елемент живого споглядання, історичне минуле ніби наближається до свідомості учнів, стає для них реальною дійсністю. Краєзнавчий підхід дозволяє вести учнів від близьких, доступних для безпосереднього споглядання фактів та явищ до глибоких висновків і узагальнень, тобто організувати процес пізнання найбільш природнім та доступним шляхом.

Список використаної літератури:

1. Горохівський П. Методика підготовки вчителя до уроків історії України з використанням краєзнавчого матеріалу / П. Горохівський // Психолого–педагогічні проблеми сільської школи. – 2007. – Вип. 23. – С. 6–9.
2. Гушинець Н.О. Використання краєзнавчого матеріалу у вивченні дисципліни "Історія України" / Н.О. Гушинець // Гуманізм та освіта: збірник матеріалів X міжнародної науково–практичної конференції. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2010. – С. 424–426.
3. Закорко І.В. Використання регіонального компоненту при викладанні історії / І.В. Закорко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: fs.ptu.org.ua/wps/files.get.php?id=19392
4. Навчальна програма з історії для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012.– №12. – С. 3–25.
5. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство [Навчальний посібник] / О. Уривалкін. – К.: КНТ, 2006. – 296 с.
6. Шрамченко О. Краєзнавство як складова змісту шкільної історичної освіти України / О. Шрамченко // Історія в школі. – 2012. – 31. – С.7–10.

Кочкалов Д.В., студент V курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудченко О.С., кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПІДРУЧНИК З ПРАВОЗНАВСТВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ

Проблема комплексності навчання, виховання і розвитку постає там і тоді, де ставлять за мету навчити дітей тому, що далеко від реальних потреб дитини, ніяк не мотивується дійсністю; коли під вихованням розуміють примітивний примус, а під розвитком – слухняне засвоєння мертвих словесних конструкцій. Для того, щоб дитина засвоювала інформацію і постійно самовдосконалювалась (а іншого реально і не існує), потрібно створювати умови, в яких вона отримає змогу випробувати себе в різних видах діяльності, зрозуміти себе, відкрити свої нахили, здібності, можливості, а після цього створити умови для самовдосконалення в тій галузі діяльності, до якої її підготувала сама природа. При такому рівні організації підготовки дітей до життєдіяльності в суспільстві відпадає необхідність сухих теоретичних викладах [3].

Сучасна Україна являє собою молоду незалежну державу з великим потенціалом у науці, промисловості і культурі. Розуміння цього має якнайшвидше дійти до кожного жителя України. Але, на жаль, сьогодні лише невелика частка жителів розуміє важливість розвитку всіх сфер діяльності та всебічного розвитку кожної людини, яка проживає на території України.

Проведені дослідження свідчать, що правова культура українського суспільства, яка є частиною його загальної культури та одним з головних показників рівня розвитку суспільства, наразі перебуває лише на стадії формування й потребує цілеспрямованої діяльності з її становлення та активного розвитку. Таку діяльність називають правовим вихованням.

Для початку треба визначити, що ж являє собою правове виховання. Отже, правове виховання – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей [2, с. 611]. Метою правового виховання є необхідність дати людині юридичні знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформувати достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень. Особливо це важливо для школярів, які ще не знайомі з правовою культурою, і деякі свої вчинки не вважають протиправними, швидше чимось новим не відомим, пустощами, які не понесуть за собою серйозних наслідків. Але як говорить приказка "незнання закону, не звільняє від відповідальності" тому значна роль

належить як вчителю з правознавства, так і підручнику, який буде вікном у той звичний світ, тільки дещо під іншим кутом зору. Кожна людина, знаючи свої права і обов'язки, може грамотно захищати себе в ситуаціях, коли інші робитимуть спроби ці права порушити.

Зважаючи на зміну світових освітніх орієнтирів, головні акценти в українській філософії освіти переносяться зі знанневого складника змісту на поглибленне засвоєння базових знань та формрування ключових компетентностей. Розв'язанню цього завдання сприяє реалізація діяльнісного підходу в навчанні, що вимагає особливо серйозних реформаційних кроків, до оновлення змісту освіти, нових підходів до створення навчальних програм, шкільних підручників та педагогічних підходів до навчання, впровадження інформаційних та комунікаційних технологій, які модернізують процеси розвитку суспільства.

Значна роль у розв'язанні цих проблем належить сьогодні шкільним підручникам. Особливий вплив на процес створення та функціонування підручників в Україні має запровадження нових освітніх стандартів, і навчальних програм, зміни в законодавстві та механізмах гримування і забезпечення учнів шкільними підручниками. І хоча зміст навчально-дидактичних матеріалів, підручників та посібників постійно змінюється та оновлюється, їхня відповідність часу і ринкам праці є недостатньою. Проблемою шкільних підручників з правознавства є недостатня спрямованість змісту сучасного підручника на набуття школярами життєвих компетентностей та забезпечення підготовки, яка б відповідала вимогам часу.

Розробка і запровадження у навчальний процес, навчальних підручників і навчально-методичних посібників є одним із першочергових завдань сучасної системи освіти. В умовах, коли процес підручникотворення набирає обертів, надзвичайно важливим є усвідомлення кожним, хто долучається до цього процесу, необхідності розвитку теорії, методології, технології і практики створення інноваційних підручників, що передбачає кардинальні зміни у підходах до вибору їхніх: структури, функцій, оформлення та цільового призначення.

Фундатор теорії та практики розвивального підручника, А. Фурман цілком переконливо доказує, що саме колективно-урочна система навчання й лекційно-семінарська у вищій, стимулювали розробку підручників, які відповідали їхній суті, й виконували єдине над завдання: давали молодому поколінню і майбутнім фахівцям якомога більше знань, домагалися всебічної поінформованості кожного атестованого чи дипломованого випускника. Оскільки учень протягом навчання вивчає майже всі науки в академічному обсязі, то виходить, що обсяг знань випускника школи, має бути таким, як у дійсного члена Академії наук. Наслідки такого підходу відомі: підірване здоров'я випускників, поверховість знань, їхня невмотивованість і відчуження від освітнього простору як специфічного культуру творення [4, с. 185].

Саме тому не слід зводити роль підручника лише до передачі змісту правової освіти, залишаючи поза увагою його функцію проектування певних освітніх технологій і моделей навчання, провадження тих чи інших форм, методів і засобів навчання. Лише покладання в основу авторської концепції шкільного підручника принципів діяльнісного підходу до навчання, який переносить акценти з об'єкта на суб'єкт педагогічного впливу, сприяє вирішенню завдання формування творчо мислячої і діючої особистості. С.Л. Рубінштейн з цього приводу писав: "Формуючись у діяльності, свідомість у діяльності і проявляється... Свідомість формується і розвивається у процесі діяльності суб'єкта" [1, с. 75]. Тобто крім загальних відомостей про певну галузь права, слід висвітлювати і практичну частину, тобто ту – яка ближча учням, оскільки може трапитися у їхньому реальному житті.

Постановка проблемних питань, організація навчального діалогу з учнем за допомогою певної побудови основного, додаткового текстів і методичного апарату, включення ситуативних задач, і завдань, які матимуть на меті роботу з джерелами права – ось далеко не повний перелік напрямів удосконалення підручників та навчальних посібників з правознавства.

Правове навчання як форма правового виховання полягає у передачі, накопиченні та засвоєнні правових знань у школі, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах. Високий рівень правової культури людини й суспільства, в якому функціонують ефективні механізми відтворення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності. Проблеми правової культури ще тривалий час будуть актуальні. Це зумовлює необхідність неухильного зростання й досягнення високого рівня правової культури кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця й особливо професійних юристів, які виконують головну роботу із законотворення та застосування права.

Список використаної літератури:

1. Баханов К.О. Проблема ідейної та понятійної послідовності у підручниках / К.О. Баханов / Шкільна історія очима істориків-науковців: [збірник]. – К., 2008. – С. 68-98.
2. Волкова Н.П. Педагогіка / Н.П. Волкова – Київ: Академвидав, 2007. – 618 с.
3. Правознавство та захист прав людини у школі. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976004165>
4. Фурман А. Модульно-розвивальний підручник як інструмент ефективної освітньої взаємодії / А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 171-182.

Олєйнік Ю.В., студент V курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудка Л.О., кандидат історичних наук, доцент
кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

Особливості сучасної інтеграції України у світове та європейське товариство висувають нові завдання перед освітою. Освіта в нашій країні ще продовжує своє національне становлення і тому цей реформаційний процес супроводжується істотними змінами в теорії та практиці викладення необхідного предметного матеріалу. У контексті сучасного реформування системи освіти змінюються шкільні програми, підручники й посібники, удосконалюються форми і методи навчання.

Особливе місце в цьому процесі займають суспільствознавчі дисципліна, зокрема шкільний курс "Людина і світ". Знання про взаємозв'язки людей і суспільства, про моральний зміст культури та релігій, релігійні моральні цінності, історію та основні засади світових релігій учні отримують під час вивчення даного навчального предмета, що передбачає опанування філософських, світоглядних знань інтегрованого узагальнюючого характеру й має величезний виховний потенціал.

Проблема удосконалення теоретичних та методичних засад вивчення шкільних предметів суспільствознавчого циклу є темою дослідження цілого ряду науковців, методистів, вчителів таких як Н.Г. Білецька [1], О.А. Біда [1], Г.Л. Волошина [1], Н.С. Побірченко [1], О.І. Пометун [6], О.А. Комар [6] та інші. Проте, дана тема є надто широкою, різнобічною і потребує своєї деталізації та конкретизації, зокрема що стосується використання в навчальному процесу новітніх методів та прийомів.

Метою нашої статі є дослідити методичні засади використання інтерактивних технологій при вивченні курсу "Людина і світ".

Предмету "Людина і світ" притаманний інтегративний характер. Він спрямований на узагальнення знань, отриманих учнями з різних навчальних предметів (літератури, історії, права, географії, біології, астрономії тощо) та досвіду, набутого в процесі життєдіяльності дитини; освоєння базових знань з філософії, політології, соціології, культурології, розвиток теоретичних та практичних умінь і навичок, формування самосвідомості особистості.

У сучасному освітньому просторі систематично оновлюється зміст навчання відповідно до розвитку науки та набуття людством нових знань. Зрозуміло, що особливо актуалізується завдання щодо забезпечення предметів цілісного бачення дитиною навколишнього світу, розвитку особистого

світобачення і органічного включення своєї особистої власної діяльності [1, с. 90].

Важливість шкільного суспільствознавчого предмета "Людина і світ" зумовлюється змістом стратегічних завдань, які покликані вирішувати загальноосвітні навчальні заклади, готуючи особистість до життя у суспільстві. Даний курс має допомогти учням якомога краще збагнути природу суспільства і держави, в якій вони живуть, розкрити можливості й передумови для реалізації ними своїх прагнень та інтересів у суспільному житті.

Особливістю інтерактивного навчання в курсі "Людина і світ" є підготовка молодшої людини до життя і громадської активності в громадянському суспільстві і демократично правовій державі. Це вимагає активізації навчальних можливостей учня замість переказування готової інформації, відірваної від іншого життя і суспільного досвіду. Уроки також повинні надати учням основні пізнавальні та громадянські вміння, а також навички і зразки поведінки.

Уроки мають захоплювати учнів, пробуджувати у них інтерес та мотивацію, навчати самостійному мисленню та діям. Ефективність і сила впливу на емоції і свідомість учнів у великій мірі залежать від умінь і стилю роботи конкретного вчителя.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроків. Як правило, структура таких занять складається з п'яти елементів:

- 1) мотивація;
- 2) оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів;
- 3) надання необхідної інформації;
- 4) інформативна вправа – центральна частина уроку;
- 5) підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку [9, с. 12].

Мотивація є своєрідною психологічною паузою, яка дає можливість учням насамперед усвідомити, що вони зараз почнуть вивчати інший (після попереднього уроку) предмет, перед ними інший вчитель і зовсім інші завдання. Учень повинен бути налаштований на ефективний процес пізнання, мати в цьому особисту власну зацікавленість.

Із цією метою можуть бути використані прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають в учнів здивування, подив, інтерес до змісту знань та процесу їх отримання. Це може бути і коротка розповідь вчителя, і бесіда, і демонстрування наочності, і нескладна інтерактивна технологія ("мозковий штурм", "мікрофон", "криголам" тощо). Мотивація чітко пов'язана з темою уроку, вона психологічно готує учнів до сприйняття, налаштовує їх на сприйняття певних проблем.

Метою оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів є забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти на уроці і чого від них чекає вчитель. Отже, вони повинні розуміти для чого вони прийшли на цей урок, до чого їм треба прагнути і як будуть перевірятися їхні досягнення.

Надання необхідної інформації передбачає знайомство учнів з достатньою кількістю інформацією для того, щоб на її основі вони виконували практичні завдання, але за мінімально короткий час. Це може бути читання роздаткового матеріалу, опанування інформацією за допомогою технічних засобів навчання або наочності. Для економії часу на уроці і для досягнення максимального ефекту уроку можна подавати інформацію для попереднього домашнього вивчення.

Метою центральної частини заняття є засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів уроку.

Рефлексія є природним невід'ємним найважливішим компонентом інтерактивного навчання на уроці. Вона дає можливість учням і вчителю: усвідомити, чого вони навчилися; пригадати деталі свого досвіду і отримати реальні життєві уявлення про те. Що вони думали і відчували, коли зіткнулися з тією чи іншою технологією. Учитель побачить реакцію учнів на навчання та вносить необхідні корективи

Функції підсумкового етапу уроку полягають у тому, щоб прояснити зміст опрацьованого, порівняти реальні результати з очікуваними; проаналізувати, чому відбулося так чи інакше, зробити висновки.

Отже, проаналізувавши інтерактивні технології при вивченні курсу "Людина і світ" можемо зробити висновок, що введення інтерактивних технологій активізує пізнавальну діяльність учнів, підвищує ефективність засвоєння навчальної інформації, здійснює розвиток творчих задатків. Проблематика, яка пов'язана з темою нашої статті є надзвичайно актуальною і потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури:

1. Використання інтерактивних технологій навчання в професійній підготовці майбутніх вчителів / Н.Г. Білецька, О.А. Біда, Г.Л. Волошина; під ред. Н.С. Побірченко / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – К.: Науковий світ, 2003. – 138 с.
2. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць / Ред. В.М. Федорчук. Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільськ: Абетка – НОВА, 2003. – 208 с.
3. Гадецький М.В. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник / М.В. Гадецький, Т.Н. Хлебнікова. Харків: "Ранок", 2004. – 136 с.
4. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – 2004. – № 60-61. – 10серпня. – С. 7-11.
5. Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії та практики підготовки вчителя-вихователя-викладача: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. / Відп. ред. В.П. Андрущенко / АПН України, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 200 с.

6. Пометун О.І. Підготовка вчителів початкових класів: інтерактивні технології у ВНЗ: Навчальний посібник / О.І. Пометун, О.А. Комар/ Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – Умань: "Софія", 2007. – 66 с.

Хандога Р.І., студент V курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: Дудка Л.О., кандидат історичних наук, доцент
кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕС НАВЧАННЯ ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТИ

Науковці вважають, що світове товариство неминуче вступає в сторіччя інформатизації. Не залишається осторонь цього процесу й Україна, де питання інформатизації суспільства піднімається дедалі частіше. У системі показників розвитку інформаційного суспільства велике значення має розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у галузі освіти. Все більшої популярності набуває нині фраза "Хто володіє інформацією, той володіє світом". Сучасний стан застосування інформаційних технологій у всіх галузях освіти потребує розширення їх впровадження в освітній діяльності і в громадянській освіті як її складовій.

Це є особливо актуальним у наш час, коли Україна проходить період становлення громадянського демократичного суспільства, інтеграції в європейське співтовариство, що відповідно вимагає оновлення форм, змісту і методів громадянської освіти. Основні підходи до формування особистості громадянина, потребують узгодження із світовими концепціями.

Проблема впровадження ІКТ в громадянську освіту та розвиток освітньої галузі загалом досліджена в українській педагогічній науці достатньо широко. Розробці даної тематики присвятили свою наукову діяльність такі вчені як О.І. Пометун (практичне право та освіта для демократії)[7], О.В. Овчарук (громадянська освіта у США)[6], П. Вербицька (викладання історії у контексті громадянської освіти)[2], Г.С. Єгоров (досвід громадянства у Франції)[8], І.Г. Тараненко (тенденції розвитку громадської освіти у Європейських країнах) [9] та ін. Також варто згадати науковців зарубіжних країн, які досліджували питання галузі громадянської освіти Ц.Бірзеа, К. Дурра, Дж. Н.Пітерса, Керола, Р.Вулфса, Л.Хена. Як бачимо дана проблема досліджена у працях багатьох дослідників, але вона потребує більшої деталізації та конкретизації.

Отже, метою нашої статті є висвітлення особливостей впровадження засобів інформаційних та комунікаційних технологій в навчання громадянської освіти в сучасній школі.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку українського суспільства є процес інформатизації освіти – впровадження в освітню діяльність якісно нових засобів інформаційних та комунікаційних технологій. Т. Б. Волобуєва вважає, що "від рівня інформаційно-технологічного розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у значній мірі залежить доступ учнів до якісної освіти, а значить, їх подальше професійне самовизначення та життєвий успіх" [3, с.12]. Особливої актуальності набуває питання розробки теоретичних засад впровадження ІКТ в навчання громадянській освіті. Громадянська освіта в Україні активно підтримується міжнародними організаціями, має певний досвід залучення ІКТ у навчально-виховний процес шляхом реалізації різних електронних проектів; педагогічних інформаційних мереж; застосування електронних підручників і посібників, комп'ютерних програм; створення Інтернет-сайтів і порталів тощо.

Поняття громадянської освіти також пройшло певні етапи формування, сучасне його розуміння було запропоноване в рамках програми "Освіта для демократичного громадянства" Організацією Об'єднаних Націй, і має таке визначення: громадянська освіта – це освіта, що спрямована на виховання демократичного громадянства, та є комплексом практик і видів діяльності, спрямованих на покращення підготовки молодих людей і дорослих до активної участі в демократичному житті через реалізацію своїх прав і обов'язків у суспільстві [4, с.2]. Це визначення вважається нами як найбільш доцільне, ним ми будемо оперувати у цій статті.

Використання інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) для реалізації громадянської освіти, визначає новітні підходи та урізноманітнює навчально-виховний процес. Інформаційно-комунікаційні технології можна визначити як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, опрацювання, передачі та подання інформації, яка розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо керування технічними і соціальними проблемами. [1, с.105]

У сучасному світі можна зустріти різноманітне поєднання як старих (газети, радіо, телебачення), та і нових ІКТ (відео камери, смартфони, комп'ютери), різниця між якими стирається, а телебачення та Інтернет комбінуються і стають незамінними помічниками для вчителя у процесі навчання. Виходячи з великого розмаїття сучасних ІКТ можна окреслити засоби їх використання в громадянській освіті:

1. Педагогічні програмні засоби (ППЗ) Педагогічні мережі (глобальні та локальні, веб-орієнтовані та організаційні структури);
  - інформаційно-пошукові системи, інформаційно-довідкові програмні засоби для формування навичок та умінь із систематизації інформації;
  - демонстраційні програмні засоби, що забезпечують наочне подання навчального матеріалу;
  - програми, призначені для контролю (самоконтролю) рівня оволодіння навчальним матеріалом;
2. Електронні підручники, електронні посібники, електронні проекти;
3. Мас-медіа (електронні газети, журнали, радіо, телебачення);

Розвиток ІКТ, спрямованих на використання в громадянській освіті, має відбуватися за трьома напрямками:

- запровадження безпосередньо в навчально-виховний процес та в самостійну позакласну роботу учня електронних засобів навчального призначення;
- використання Інтернету (електронні бібліотеки, публікації, дистанційні курси тощо);
- створення єдиного інформаційного середовища "школа – дім".

Одним з найефективніших засобів реалізації ІКТ в громадянській освіті є педагогічне програмне забезпечення (ППЗ). Як приклад можемо навести педагогічний програмний засіб, авторами якого є О. Пометун І. Сущенко. ППЗ являє собою електронний методичний посібник для вчителів "Молодь обирає дію", що надає допомогу в підготовці та реалізації учнівських соціальних проєктів. Запропонований засіб є доповненням до навчального посібника для учнів і спрямований для організації педагогом ефективної роботи щодо організації громадянського виховання в позакласній та позашкільній роботі [1, с.106].

ППЗ має декілька складових: додаткова інформація для вчителя, яка поділена на невеликі блоки відповідно до етапів проєкту; блок роздаткового матеріалу для різних категорій учнів, різноманітні анкети, зразки презентацій, узагальнення. Важливим елементом ППЗ є блок присвячений методиці використання ІКТ, що дає змогу вчителю широко використовувати ППЗ на уроках громадянської освіти [1, с.106].

Такий ППЗ може використовуватися при викладанні різних предметів та втілювати при цьому цілі громадянської освіти. Створення ППЗ з громадянської освіти має на меті інтенсифікацію громадянської освіти, поліпшення засвоєння учнями програмного матеріалу та можливість дистанційного навчання для тих категорій дітей шкільного віку, які не можуть відвідувати школу.

Передбачається можливість працювати з ППЗ як у звичайному комп'ютерному класі з використанням мультимедійних комплексів, так і в кабінетах, обладнаних комп'ютером та проектором. Також можливе використання в домашніх умовах за наявності комп'ютера. Програма повинна бути зрозумілою і зручною в користуванні вчителям, і учням, а інформація, яка виноситься на екран, сприйматися однозначно. Також важливою є можливість компонування матеріалу програми вчителем.

Педагог є головною особою в процесі втілення суспільних ідей щодо громадянської освіти підрастаючого покоління в життєву практику, роль якої важко переоцінити в плані морального, соціального виховання та освіти школяра, оскільки вчитель приймає участь у формуванні поглядів учнів та їх поведінки, і цим самим робить свій внесок у формування майбутнього громадянина. Важливе значення підготовки педагогічних працівників для навчання громадянській освіті вказано в "Декларації принципів толерантності", що була схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО в Парижі 16 листопада 1995 року: "... слід приділяти особливу увагу питанням підвищення

рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників та занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосовуючи нові освітні технології з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами" [4, с. 5].

Широке впровадження ІКТ в навчально-виховний процес, включає в себе розробку науково-методичного забезпечення, застосування різноманітних засобів та систем комп'ютерного навчання і контролю знань, тривале доповнення цими технологіями існуючих форм і методів організації навчального процесу. Це відкриває перспективи щодо інтеграції навчальних дисциплін та орієнтації навчання на запити, нахили та здібності учнів; збільшення частки самостійного навчання дослідницького характеру; розкриття творчого потенціалу вчителів та учнів з урахуванням специфіки забезпечення і перебігу навчального процесу та їхніх вподобань [1, с. 104].

Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології можна назвати універсальним засобом пізнавально-дослідницької діяльності та одним з найважливіших способів обміну інформацією. Також ІКТ, якщо вони використовуються доцільно, мають колосальний вплив на навчальну діяльність учнів, який виявляється у покращанні результатів навчання учнів, підвищенні відповідальності тих, хто навчається, у зміні природи стосунків між учнем і вчителем, відповідно до стилю викладання і навчання.

Не варто забувати і про негативні наслідки впровадження ІКТ в навчально-виховний процес, серед яких мусимо виділити в першу чергу усамітнення особи, зниження ініціативності та жаги до активних дій, творчості тощо [1, с. 105].

Отже, зважаючи на огляд теоретичних, методичних та інформаційних джерел, що пропонує вітчизняна практика у галузі використання інформаційних та комунікаційних технологій в громадянській освіті, можна зазначити певні цінні напрацювання, що використовуються в даній галузі та мають позитивний досвід застосовування. Варто також наголосити, що впровадження ІКТ в навчальний процес приводить до підвищення якісного рівня використання наочності на уроках громадянської освіти, зростання продуктивності уроків громадянської освіти, установа міжпредметних зв'язків, дає можливість організувати самостійну роботу учнів на високому рівні, підвищує ефективність проектної роботи. Також не варто забувати, що центральною фігурою процесу навчання є і в майбутньому залишиться вчитель, а ІКТ відіграватимуть важливу, але допоміжну роль. Головним завданням використання будь-яких нових технологій в освіті є надання вчителю й учневі максимальної свободи вибору форм і методів роботи та полегшення передачі знань, формування вмінь і навичок. Комп'ютер має доповнювати, а не замінювати традиційні навчальні посібники і підручники.

Список використаної літератури:

1. Асламова Т., Бакка Т. Громадянська освіта: теорія і методика навчання / Т. Асламова. – Київ : ЕТНА–1, 2008. – 174 с.
2. Вербицька П.В. Роль викладання історії у процесі формування громадянських якостей у студентської молоді / П. В. Вербицька // Вісн. Нац. ун–ту "Львів. політехніка". – 2006. – № 555. – С. 150–155
3. Волобуєва Т.Б. Самоучитель организации дистанционного обучения: Научно–методическое пособие / Т.Б. Волобуєва. – Донецк: Витоки, 2009. – 277 с.
4. Гриценчук О.О. Реалізація громадянської освіти засобами ІКТ в міжнародній практиці // Комп'ютер у школі та сім'ї / О.О. Гриценчук. – 2007. – № 3 (59). – С. 41–42.
5. Декларація принципів толерантності // Національна комісія України у справах ЮНЕСКО – К., 1995.– 14с.
6. Овчарук О. В. Дистанційна освіта у європейських країнах та США у контексті розвитку інноваційних технологій / В. П. Сергієнко, М. І. Шут; О. О. Гриценчук; І. Д. Малицька; І. А. Саннікова; Ю. Ю. Чернявська. – К., 2007. – С. 170–175
7. Пометун О. та ін. Практичне право: Метод. посіб. для 8(9) кл. /О.Пометун, Т.Ремех, І.Гейко; Ін–т громадян. сусп–ва. – К., 2001. – 135 с.
8. Єгоров Г. Громадянознавство у школі Франції // Історія в школах України. – 1997. – № 4. – С. 54–55.
9. Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн / І. Тараненко // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.–метод. збірник / ред. кол. Н. Софій (гол.), І. Єрмаков (кер.авт. кол. і наук. ред.), та ін. – К. : Контекст, 2000. – С. 37–40

Навчальне видання

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Частина II

*Матеріали III Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Ніжин, 21 листопада 2014 р.)*

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – А. В. Новгородська

Книга друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку 10.02.2015
Гарнітура Computer Modern
Замовлення №

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 10,52
Обл. вид. арк. 12,19

Папір офсетний.
Тираж 50 прим.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.